

Vesna Miletić - Stepanović

NASILJE NAD ŽENAMA U SRBIJI NA RAZMEĐI MILENIJUMA

Institut za sociološka istraživanja
Filozofskog fakulteta u Beogradu

SADRŽAJ

PREDGOVOR	5
I UVOD	7
I 1. Socijalna (re)produkcija patrijarhata	7
II Nasilje nad ženama kao sistemski rizik sa seksističkim predznakom	13
II 1. Pristup problemu	13
II 1. 1. Globalni nivo: najopštiji društveni nivo	14
Domaći kontekst problema: Srbija između vekova	24
II 1. 2. Mezo nivo: posredovanje do pojedinca	25
II 1. 3. Mikro nivo: nivo pojedinca	32
II 2. Definicija pojma	41
II 3. Predmet, hipoteze i ciljevi	45
II 4. Indeks nasilnosti	49
III Teorijski okvir: Ideologija i teorija	51
III 1. Tradicionalna ideologija i moderno shvatanje problema ..	51
III 2. Savremene teorije: tri teorijska kruga	53
III 2. a. Makro krug: teorije transformacije, modernizacije i globalizacije	54
III 2. b. Mezo krug: teorije iz oblasti sociologije porodice, feminističke teorije i teorije o nasilju nad ženama ..	61
III 2. c. Mikro krug: socijalno-psihološke i teorije ličnosti	76
IV Rezultati	83
IV 1. Ključni metodološki problemi	83
IV 2. Opis uzorka	89
IV 3. Nasilje u porodici: učestalost na nivou populacije	92
IV 4. Unutrašnja struktura i dinamika procesa: akteri, menadžeri i razlozi	96
IV 4. 1. Akteri ANP u porodici	96
IV 4. 1. a. Počinioci ANP	96
IV 4. 1. b. Trpna strana/Usmerenje ANP	99
IV 4. 1. c. Saldo učešća u nasilnoj situaciji po članu	100
IV 4. 2. Emocionalni menadžeri ANP: ko rešava sukobe ..	103
IV 4. 3. Razlozi ANP	105

IV 4. 4. Poređenje aktuelnog ponašanja sa vremenom pre devedesetih	109
IV 5. Nasilje nad ženama kroz prizmu socijalnog položaja	109
IV 5. 1. Vertikalno proširena porodica kao rizična grupa ...	109
IV 5. 2. Mesto stanovanja	114
IV 5. 2. a. Linija selo-grad	115
IV 5. 2. b. Linija Beograd-unutrašnjost	116
Uticaj obrazovanja ispitanika kao kulturnog kapitala ...	117
Zanimanje ispitanika kao kapital	119
Starost ispitanika	119
Bračni status ispitanika	120
Broj članova porodice i broj dece	120
IV 5. 3. Nezaposlenost žene ili muža kao rizičan status i rizično ponašanje	121
IV 5. 4. Ekonomsko siromaštvo: prihod i kvadratura stana po članu	124
IV 5. 5. Zanimanje ispitanika	125
IV 5. 6. Školska sprema ispitanika	127
IV 5. 7. Zanimanje oca	127
IV 5. 8. Školska sprema oca	128
IV 5. 9. Broj dece i broj članova	128
IV 5. 10. Bračni status ispitanika	129
IV 5. 11. Mesto rođenja ispitanika	130
IV 5. 12. Starost ispitanika	131
IV 5. 13. Pol ispitanika	132
IV 5. 14. Indeksi bioreproduktivnih dobitaka i gubitaka	132
V Zaključak: konzervacija i transslojna homogenizacija patrijarhata	135
Prilog	151
Apstrakt	173
Literatura	175

Institut za sociološka istraživanja
Filozofskog fakulteta u Beogradu

VESNA MILETIĆ-STEPANOVIĆ

**NASILJE NAD ŽENAMA
U SRBIJI NA RAZMEĐI
MILENIJUMA**

Beograd, 2006

Vesna Miletić-Stepanović
**Nasilje nad ženama u Srbiji
na razmeđu milenijuma**

Izdavač
Institut za sociološka istraživanja
Filozofskog fakulteta u Beogradu
Beograd, Čika Ljubina 18-20

Za izdavača
Smiljka Tomanović

Recenzenti
Anđelka Milić
Ljubica Rajković

Tiraž
500 primeraka

Štampa
Čigoja štampa

Sredstva za izdavanje ove monografije obezbedilo je Ministarstvo za nauku i zaštitu životne sredine

SADRŽAJ

PREGOVOR.....	5
I UVOD	7
II Nasilje nad ženama kao sistemski rizik sa seksističkim predznakom	13
II 1. Pristup problemu	13
II 1. 1. Globalni nivo: najopštiji društveni nivo	14
Domaći kontekst problema: Srbija između vekova	24
II 1. 2. Mezo nivo: posredovanje do pojedinca	25
II 1. 3. Mikro nivo: nivo pojedinca	32
II 2. Definicija pojma	41
II 3. Predmet, hipoteze i ciljevi	45
II 4. Indeks nasilnosti	49
III Teorijski okvir: IDEOLOGIJA I TEORIJA.....	51
III 1: Tradicionalna ideologija i moderno shvatanje problema...	51
III 2: Savremene teorije: tri teorijska kruga.....	53
III 2 a. Makro krug: Teorije transformacije, modernizacije i globalizacije	54
III 2 b. Mezo krug: Teorije iz oblasti sociologije porodice, feminističke teorije i teorije o nasilju nad ženama.....	61
III 2 c. Mikro krug: Socijalno-psihološke i teorije ličnosti..	76
IV Rezultati.....	83
IV 1. Ključni metodološki problemi	83
IV 2. Opis uzorka.....	89
IV 3. Nasilje u porodici: učestalost na nivou populacije	92
IV 4. Unutrašnja struktura i dinamika procesa: akteri, menadžeri i razlozi.....	96
IV 4. 1 Akteri ANP u porodici.....	96
IV 4.1. a Počinioci ANP	96
IV 4.1. b Trpna strana/Usmerenje ANP.....	99
IV 4.1. c Saldo učešća u nasilnoj situaciji po članu	100
IV 4.2 Emocionalni menadžeri ANP: ko rešava sukobe	103
IV 4.3 Razlozi ANP.....	105
IV 4.4 Poređenje aktuelnog ponašanja sa vremenom pre devedesetih.....	109

IV 5 Nasilje nad ženama kroz prizmu socijalnog položaja	109
IV 5.1. Vertikalno proširena porodica kao rizična grupa	109
IV 5.2. Mesto stanovanja	114
IV 5.2.a Linija selo grad	115
IV 5.2 b Linija Beograd-unutrašnjost	116
Утицај образовања испитаника као културног капитала	117
Занимање испитаника као капитал	119
Старост испитаника	119
Брачни статус испитаника	120
Број чланова породице о број деце	120
IV 5.4. Незапосленост жене или муџа као ризичан статус и ризично понашање	121
IV 5.5. Економско сиromaштво: приход и кватура стана по члану	124
IV 5.6. Занимање испитаника	125
IV 5.7. Сколска спрема испитаника	127
IV 5.8. Занимање оца	127
IV 5.9 Сколска спрема оца	128
IV 5.10. Број деце и број чланова	128
IV 5.11. Брачни статус испитаника	129
IV5. 12 Место родјења испитаника	130
IV 5.13. Старост испитаника	131
IV 5.14. Пол испитаника	132
IV 5.15 Индекси биорепродуктивних добитака и губитака	132
V Заклјучак: Конзервација и транслојна хомогенизација патријархата	135
Прилог	151
ABSTRAKT:	169
Literatura:	171

PREDGOVOR

Osnova za ovu knjigu je magistarski rad pod nazivom „Nasilje u porodici: način proizvodnje nasilja nad ženama u Srbiji krajem devedesetih“. Istraživanje na osnovu koga je rađen magistarski rad je deo višegodišnjeg naučnog projekta „Srbija u komparativnoj sociološkoj perspektivi“ Instituta za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, koji je bio finansiran od strane Ministarstva za nauku i tehnologije Republike Srbije za period 1996–2000-te godine. Rad sam odbranila 28. 12. 2004. godine na Filozofskom fakultetu u Beogradu, pred komisijom u sastavu prof. dr Andjelka Milić, mentor, prof. dr Smiljka Tomanović, predsednik komisija, i prof. dr Vesna Nikolić-Ristanović. Zahvalna sam svima njima.

Zahvaljujem se posebno iz sveg srca prof. dr Andjelki Milić, mentorici ne samo ovog, već svih mojih dosadašnjih radova, na kompletnoj ljudskoj i profesionalnoj podršci, na njenoj ljudskoj i profesionalnoj veličini koja je, pored mnogih drugih, proizvela i moj profesionalni lik. Specifičnu vrstu zahvalnosti dugujem prof. dr Marini Blagojević, koja je, praćenjem i korigovanjem mog profesionalnog rada od samog početka svojim zahtevnim primedbama učestvovala i u ovom radu. Takođe, zahvaljujem se prof. dr Mariji Bogdanović, na pomoći i korisnim savetima koji se odnose na metodološki deo ovog rada i sprovođenje samog istraživanja. Zahvalna sam i prof. dr Vesni Nikolić-Ristanović, na pomoći oko dorade teorijskog okvira i na tome što je jedan deo ovog istraživanja objavila u svom časopisu. Koleginica Dragana Radišavljević-Čiparizović me je podržavala svojom drugarskom podrškom. Primedbe, komentari i stavovi ostalih kolega su, iz ove perspektive gledano, postale vremenom korisne, bez obzira na njihovo inicijalno usmerenje.

Zahvaljujem svojim roditeljima, Oliveri i Blagoju (in memoriam), hvala mojoj porodici Jovani, Bogdani i Draganu, na ljubavi, trpljenju i svakoj vrsti pomoći i inspiracije u trenucima kada mi se činilo da ovaj posao nema smisla ni kraja i da znači samo gubljenje. Bez njih ništa ne bi bilo isto, pa ni ovaj rad!

Sama odbrana ovog rada se dogodila u vreme koje je bilo moj najteži profesionalni trenutak. Međutim, iz sadašnjeg ugla gledano, sve je urodilo takvim ličnim i profesionalnim dobicima koji su više nego

vredni svog truda i trpljenja nedaća, sve moje društvene patnje. Beskrajno sam zahvalna doc. dr Ljubici Rajković što je svojom ljudskom toplinom i profesionalnom kompetentnošću omogućila da do toga dođe.

U Beogradu,
februara 2006

I UVOD

I 1 Socijalna (re)produkcija patrijarhata

U ovom radu ću pokušati da imenujem i pojasnim neke nevidljive mehanizme pomoću kojih se stvara i održava društvo i skoro nepodnošljivi uslovi života u njemu. Ovaj rad bi po tome mogao i da bude priog za oblast koju je Pjer Burdje nazvao Sociologija društvene patnje. Ono što je još neverovatnije, je činjenica da se svi ti nemogući uslovi života u svesti ljudi doživljavaju kao potpuno legitimni, „sudbinski“ i prirodni! Prosto je neverovatno kako ljudi mogu da prihvataju nenehumane uslove života, i to u vreme kada se naša civilizacija na sve strane hvali svojim napretkom. U čemu je to ona napredovala, ako u njoj ljudi i dalje svakodevno intenzivno pate? Ključno mesto je činjenica da ljudi nisu svesni da društvo i svoju patnju stvaraju oni sami! I dalje, da je sama proizvodnja patnje skoro jednaka proizvodnji društvenosti. I još dalje, da je nasilnost osnovni stub na kome društvo počiva, a nikako ne marginalna, nevažna, sporadična pojava. Ta neosvešćena destruktivnost ljudi je najšira odrednica i predmet ovoga rada.

*„Nikada nisam prestao da se čudim pred onim što bi se moglo nazvati **paradoks dokse**:... pred činjenicom da se uspostavljeni poredak, sa svojim nepravdama ...održava tako lako, da najnepodnošljiviji uslovi života izgledaju kao prihvatljivi, čak i prirodni“.*

Pjer Burdje

Prema Burdjeu, (Burdje, 2001), sistemska strategija reprodukcije patrijarhata sadrži četiri osnovna mehanizma:

- brak,
- porodicu,
- muškog naslednika i
- rodjake po muškoj liniji (patrilinarnost)

Smatram da je jedan od ključnih, a slabo vidljiv mehanizam, koji stoji u osnovi svih pomenutih ključnih punktova održavanja sistema, nasilje nad ženama u porodici. Nasilje nad ženama u porodici sagleda-

vamo kao ključan mehanizam socijalne (re)produkcije patrijarhata na svim nivoima. Stimulišući (re)produkciju nasilja nad ženama u celom društvu kao „habitusa za potčinjavanje“ (Burdje, 2001), a posebno u porodici, patrijarhat svakodnevno umnožava osnovne odnose sistema i pozicionira ih tako da se mogu naći u većini tačaka socijalne strukture. Naravno, veza (re)produkcije nasilja nad ženama u porodici i systemske (re)produkcije nije neposredna ni jednostavna: sistem svakodnevno, složenim sistemom medijatora proizvodi nasilje nad ženama. Zbog složenosti mehanizma socijalne reprodukcije, uvid u sve nivoe patrijarhata je nužan za razumevanje svakodnevnog života žena: svakodnevica je najniži društveni nivo, koji trpi posledice i uticaj svih društvenih nivoa, počevši od samog vrha. Nivoi patrijarhata operacionalizovani su na sledeći način:

- svetski sistem kao veliki patrijarhat, globalna patrijarhalna zajednica
- pojedinačna globalna društva: Srbija kao društvo polu-periferije u procesu transformacije, mezo patrijarhalna zajednica
- porodica kao patrijarhalna zajednica, glavni medijator sistemskog uticaja, mikro patrijarhalna zajednica
- individualni nivo, posledice delovanja patrijarhalne zajednice sa svih nivoa posmatrane iz pojedinačnog ženskog ugla.

Jednostavno prihvatanje uspostavljenog patrijarhalnog poretka i gotovih obrazaca mišljenja i života, koji se nesvesno usvajaju od strane pojedinaca, znači život u second hande world-u. Ono što je zaista paradoksalno je činjenica da čitav mainstream-sistem na pojedinca deluje na takav način, da sve nepravde, neuskладjenosti, protivurečnosti izgledaju sa stanovišta individue izgledaju prirodno, i pojedinci im se prepuštaju kao svojoj sudbini. Analizu usmeravamo duboko u društvenu strukturu da bismo pokušali da osvetlimo, učinimo transparentnim delovanje sistema na pojedinca, da razbijemo paradoks potčinjenost, tu „skrivenu konstantu“. Dva su osnovna načina za postizanje takvih ciljeva:

1. dokazati da se radi o **društvenim, sistemskim** fenomenima, o rutinizovanim ponašanjima koje sistem stimuliše da ciljem da omogućujući svoju socijalnu (re)produkciju
2. smisliti i nametnuti „oružje“ koje bi uzdrmalo postojeći, mainstream-irani polno-rodni sistem i postojeći nivo društvene potčinjenosti žena: **svest** o rizicima i neuskладjenostima, iz kojih bi moglo da se izrode novi akteri i nova ponašanja, koji bi izazvali

društvene promene. Ovaj cilj bi mogao da se postigne pomoći dva osnovna mehanizma:

- iz javne sfere:
 1. modernizacijom sistema obrazovanja: istraživanja (Rosandić,) govore da je obrazovni sistem u Srbiji zasnovan na patrijarhalnim obrascima
 2. rekonstrukcijom bužetskih davanja
 3. zakonskom regulativom, koja je već počela da se uspostavlja u vidu Krivičnog zakona i Porodičnog zakona
 4. formiranjem/rekonstrukcijom javnih službi, kako onih koje bi sanirale već postojeće posledica nagrubljih oblika nasilja, tako i specifičnih javnih službi koje bi preuzele poslove iz privatne sfere
 5. rekonstrukcijom stambene politike i stambene izgradnje
- iz privatne sfere, uvodjenjem novih, androginih obrazaca socijalizacije dece u porodici: istraživanja (Stepanović, 1992) govore da je socijalizacija muške i ženske dece u porodici u Srbiji tradicionalna.

Rodni pristup (gender perspektive) nasilju nad ženama u porodici pristupa ovom problemu kao političkom pitanju, jer je neposredno uslovljeno odnosima neuravnotežene društvene moći između najvećih društvenih grupa, tj. rodova, kako u javnoj tako i u privatnoj sferi.

Globalna kretanja društva Srbije savremena sociologija je okarakterisala kao dezintegraciju i razaranje institucija javne sfere. Uvid u globalno društvo potrebno je upotpuniti i proširiti uvidom iz svakodnevnog privatnog života žena. I pored situacije ambigviteta (Lefevr, 1988), u kojoj se pojedinci masovno nalaze, i žene i muškarci su akteri reprodukcije patrijarhata. Ambigvitet je pojam koji smo preuzeli od Lefevra, Prema Lefevru, u svakidašnjici pojedinci i grupe najčešće žive na način ambigviteta. Oni se nalaze u ambivalentnoj poziciji kada su svesni postojećeg sukoba. Medjutim, situacija ambigviteta postoji kada su pojedinci ravnodušni, kada nisu svesni protivurečnosti i prihvataju ih. Zbog prigušivanja protivurečnosti, dolazi do otudjenja: pojedinci i grupe nisu u mogućnosti da saznaju i ovladaju sopstvenim životom. Pojedinci su, prema tome, laički društveni akteri (Spasić, 1991), jer nisu svesni posledica svog delovanja, ali to nikako ne znači njihovo svakodnevno delanje ne proizvodi socijalne posledice. Odgovornost za proizvodnju postojećeg sistema snose oba pola, jer po inerciji prihvataju gotova systemska rešenja u vidu polnih uloga, i na neki način su svi gubitnici: gube šansu

da autonomno koncipiraju svoj identitet. Ipak, žene su u apsurdnoj situaciji: dobijaju od sistema veća ograničenja, nose veći teret održavanja sistema koji ih, i pored svega, ne prihvata! Ženski aspekt sagledavanja stvarnosti je moguće iskoristiti kao osnovu za izgradnju nove svesti žena i promociju žena u ulogu društvenih aktera promene.

Činjenicama do kojih smo došli pokušaćemo da odredimo pravu specifičnu težinu, pravu snagu uticaja koje one u stvarnosti i na stvarnost žena imaju. Smisao delovanja ideologije porodičnog života je upravo u tome da prikrije pravo, ključno značenje nasilja nad ženama u porodici. Na žalost, efekti ove ideologije su izuzetno intenzivni i dugotrajni, tako da smatramo da bi na ovu situaciju doslovno mogao da se primeni stav da je „lakše razbiti atom, nego predrasude“. Istraživanje se drži pre svega nivoa događajnosti, akcione dimenzije, čime dobijano uvid u akcioni potencijal pomenau Srbiji. Pokušavamo da rasvetlimo ova skrivena negativna porodična događanja, pre svega se hvatajući u koštac sa skrivenošću fenomena.

U aktuelnom trenutku početkom XXI veka, prva faza transformacije je pri kraju i trebalo bi da se nadamo da će naše društvo ući u ozbiljnije faze promene. Karakter i osobine dubljih promena društva, kako transformacija bude dalje odmicala, sve više će zavistiti od promena u oblasti civilnog društva, socijalne strukture, vrednosnih orijentacija i sl. U koncipiranju obrazaca promene naše društvo mora dase osloni na sopstvene resurse. Društva iz centra multinacionalnog kapitala ne pomažu društvima poluperiferije i periferije da bi ih oblikovala prema svom (centalnom) liku, nego prema svojim potrebama (M. Lazić,), jedina šansa da se naše društvo kvalitetno transformiše je da osmisli sopstvenu, autonomnu strategiju transformacije. Legitiman deo strategija transformacije društva mora biti i transformacija odnosa među polovima.

Istraživanja tranzicije postkomunističkih društava pokazuju da ključni faktor ometanja promena predstavljaju „značajne neuravnoteženosti“ (Milić, 2002: 255) koje postoje u društvu. Sa druge strane, ista istraživanja pokazuju veliki značaj porodice u procesima transformacije (Milić, 2002: 256). Dakle, veliki je značaj saznanja o neravnoteženostima u porodici. Savremena porodica u Srbiji je netransformisana snaga, puna unutrašnjih protivurečnosti, neuskладjenosti i paradoksa. Ovakva porodica ima konzervativno dejstvo na društveni sistem: snažno koči društvene promene, obezbeđujući socijalnu reprodukciju patrijarhata. Pri tome je posebno nasilje nad ženama u porodici stara, a još uvek aktivna sila strukturacije stvarnosti. Stara „gender based“ struktura i dalje postoji, u suštini netaknuta i netransformisana.

Nasilje nad ženama je dobar pokazatelj kvaliteta svakidašnjeg života i društvenog položaja žena. Srbiju devedesetih karakteriše retradicionalizacija i reprivatizacija društva. U oblasti braka i roditeljstva, slabo je zastupljen moderan, urbani identitet (11, 43%), te jako izraženo polutanstvo (oko 60 %) i relativno visok tradicionalan identitet (oko 30%) (Blagojević, 1997).

II NASILJE NAD ŽENAMA KAO SISTEMSKI RIZIK SA SEKSISTIČKIM PREDZNAKOM

II 1. Pristup problemu

Teorijski pristup ovog rada je koncipiran sa ciljem da izoštri jednu specifičnu i kompleksnu perspektivu, koja je različita od uobičajene, da bi se tako stvorio okvir kroz koji bi moglo da se sprovede posmatranje i analiza svakodnevnih pojava i opštih socioloških pojmova na specifičan način.

Osnovni koncept koji se provlači kroz čitav rad je koncept svakodnevnog života. Ovaj koncept se sreće kod mnogih teoretičara (Spasić, 2004), počevši od marksističkih, kao što je kritička teorija frankfurtskog kruga, zatim kod Herberta Markuzea, Agneš Heler, Anria Lefevra, zatim u feminizmu, u proučavanjima stila i kvaliteta života, budžeta vremena, kod Mišela Fukoa, Entoni Gidensa, Pjera Burdjea, sve do domaćih sociologa poput Andjelke Milić, Sretena Vujovića, Zagorke Golubović, Marine Blagojević, Vesne Pešić. Osnovni smisao koncepta je povezivanje makro (globalni društveni), mezo (institucionalni i porodični) i mikro nivo (pojedinaac).

Da bi se koncept svakodnevno života realizovao, analiza društvene uslovljenosti odnosa izmedju polova u porodici u ovom radu je koncipirana tako da obuhvata tri analitička nivoa, opšti, poseban i pojedinačni. Analitički nivoi će ovde biti operacionalizovani na sledeći način:

1. opšti, globalni (svetski kapitalizam i globalan društveni sistem posmatrani iz perspektive polno-rodnog sistema)
2. poseban, mezo nivo (porodica, domaćinstvo, (ne)aktivnost pojedinca u javnoj sferi rada, starost-generacije, obrazovanje, zanimanje, mesto stanovanja (selo/grad, centar-unutrašnjost), bračno stanje),
3. pojedinačni, mikro nivo (ličnost, pojedinac)

II 1. 1. Globalni nivo: najopštiji društveni nivo

Na globalnom nivou, patrijarhat predstavlja nedeljivu celinu, i čitav svetski sistem se može posmatrati kao veliki patrijarhat. Naime, istraživanja (Papić, 1983) su pokazala da je patrijarhat karakterističan za većinu postojećih kultura: kulture uglavnom nisu rodno neutralne. Uvid u celinu ovde smatramo nužnim. Globalna društva, kao delovi svetskog sistema, se međusobno razlikuju u mnogo tačaka, ali im je, dakle, najmanji zajednički imenitelj patrijarhalnost. Paralela između globalnih društava se može uspostaviti pre svega preko odnosa između polovima. Prihvatamo šire značenje patrijarhata, koje je koncipirala Žarana Papić (1997), i savremena društva definišemo kao mešani tip patrijarhalnog društva, u kome se održava dominacija muškaraca u obe sferedruštva, u ekonomiji, politici, javnom životu i pored značajnog izlaska žena iz privatne sfere. Odnosi između polovima se sastoje iz takvih neuskладjenosti i asimetrija, koje nisu nimalo slučajne. Već su od suštinskog značaja za socijalnu reprodukciju, i imaju konzervativno sistemsko dejstvo. Patrijarhat svojom ideologijom maskira pravi smisao neuskладjenosti i proglašava ih nevažnim. Međutim, ove neuskладjenosti imaju karakter seksističkih sistemskih rizika, i sistem ih ideološki maskirani i skriva, jer je mistifikacija snaga njihovog delovanja. Osnovni mehanizam pomoću koga se izvode igra skrivanja smisla je „kulturna operacija“ (Papić, 1983), koja ima više ciljeva:

1. manipulisanje rodnim/prirodnim karakteristikama (tj. polno-rodnim sistemom, V. M.S)
2. ideologizaciju rodnih razlika, kao i
3. uspostavljanje osnovnih društvenih opozicija:
 - priroda/društvo,
 - privatno/javno
 - žensko/muško.

Osnovni mehanizam konstrukcije ovih opozicija je konverzija njihovog značenja. Uloge koje se na bazi ovih opozicija dodeljuju društvenim sferama (javnoj i privatnoj) i društvenim grupama (muškom i ženskom rodu) možemo definisati kao „naturalizovane društvene konstrukte“ (Burdje, 2001). Patrijarhat naturalizuje društveni konstrukt sa ciljem da od različitosti napravi nejednakosti. Burdjeovim rečnikom rečeno, kulturna operacija konvertovanja pola u rod ima za osnovni cilj stvaranje linije diferencijacije koja sfere društva rodove stavlja u takve opozitne položaje, pri čemu je društvenost, javnosti i muškost

osnova za sistemsko nagomilavanje socijalnog kapitala na nivou sfera, grupa i pojedinaca. Takođe, priroda, privatnost i ženskost su osnova za akumulaciju sistemskih rizika na nivou sfera, grupa i pojedinaca. Za istraživanje nasilja nad ženama, plodan je koncept poverenja i rizika u premodernim i modernim kulturama (Gidens, 1998:103). Vrlo je bitno shvatanje o rizicima u premodernim kulturama pretnje i rizike koji potiču iz prirode.

Čitava ova globalna polno-rodna konverzija je važan deo sistemskog uticaja i „seksualne politike“ (Kejt Milet). Sa stanovišta patrijarhata, privatna sfera i žene i njoj karakteriše nevidljivost i političko nepostojanje. Cilj seksualne politike je zamagljivanje prave stvarnosti: sistem održava odnose eksploatacije privatne sfere od strane javne i žena od strane muškaraca i pokušava da pokaže da postoji zavisnost privatne sfere od javne i žena od muškaraca na svim nivoima patrijarhalnog sistema, koja proizilazi iz prirodnosti privatne sfere i ženskog pola. Međutim, stvarnost je potpuno suprotna slici koju patrijarhalna ideologija proizvodi: čitavo globalno društvo zapravo zavisi od resursa privatne sfere i ženske društvene grupe. Privatna sfera i žene su u ambivalentnoj poziciji. Sa jedne strane, oni su osnovni proizvođači čak i osnovni resurs patrijarhata. Sa druge strane, sistem vrši i simboličko poništavanje i javne sfere i žena: sam Burdje smatra da je osnovni oblik vladavine muškaraca simboličko nasilje nad ženama, koje ima osnovu u negativnom definisanju ženske prirode, a dalje se efektuira kao sistemski inihibicija (Blagojević, 1997), koja žene izbacuje iz procesa odlučivanja i gura ih na dno socijalne strukture. Postoji sistemski paradoks: sa jedne strane, privatne sferai žene su žene su i osnovni kapital, a sa druge, prirodnost privatne sfere i žena je osnova za trpljenje sistemskih rizika.

Ukoliko osvetlimo društvenost konstrukcije pol-rod, onda ćemo moći da patrijarhat posmatramo kao istorijsku kategoriju, koja nije „prirodna“, već društvena, proizvedena društvenom akcijom, pa samim tim ni večna i nepromenljiva. Ovo je nužan ugao posmatranja da bi se razumeo značaj i snaga dominacije patrijarhalnog sistema. Posebno je feministički pokret pokazao da je podređeni položaj žena kulturna, duhovna, istorijska pojava.

Pristup pre svega bazira na teoriji Pjera Burdjea, francuskog sociologa. U skladu sa Burdjeovom teorijom, a prilagodjeno temi ovog istraživanja, društvena reprodukcija se određuje kao reprodukcija odnosa moći, a kulturna reprodukcija – reprodukcija simboličkih odnosa, u oba slučaja na posmatranoj liniji pol-rod.

Osnovne pojmove burdjeove teorije shvatili smo na sledeći način:

Burdjevov pristup koristi termin „polja“, nasuprot terminu „aparati“. Polje definiše kao „sile koje deluju na pojedinca“; polje čine agensi, sukobi, odnosi sile i borbe.

Habitus, posredujući pojam, povezuje strukturu i svakodnevicu, i čine ga šeme opažanja, poimanja, delanja i ponašanja. Reprodukcionost strukture odvija se reprodukcijom habitusa dominantne grupe. Pošto je dominantna grupa u patrijarhatu muška, ovde posmatramo rodni habitus kao najvažniju vezu između strukture i pojedinca. Odnosi između polova u porodici su praksa koja je najmanje izložena javnoj sferi i najmanje podložna promenama. Jedan od osnovnih oblika ograničavajućeg delovanja sistem vrši putem rodnog habitusa. Rodni habitus čine rutinizovana ponašanja, koja sobom nose različite sistemske rizike. Cilj delovanja rodnog habitusa je proizvodnja hijerarhijske strukture, na čijem se dnu nalaze proizvođači materijalnog kapitala, a na vrhu oni koji prisvajaju ukupan društveni kapital, ekonomski i simbolički.

Kapital smo odredili kao patrijarhalan društveni odnos unutar sistema razmene. Po Burdjeu, čine ga sva materijalna i simbolička dobra. U patrijarhatu, osnovna osa koncipiranja kapitala je seksistički odnos unutar sistema proizvodnje, razmene i potrošnje. Upravo posredstvom rodnog habitusa, vrši se socijalna reprodukcija polno-rodne asimetrije u oblasti podele rada, proizvodnje, razmene i potrošnje ekonomskog, simboličkog i kulturnog kapitala na svim strukturnim nivoima patrijarhata.

Patrijarhat deluje na procese proizvodnje, razmene i raspodele u tri osnovne oblasti:

- ekonomskoj (materijalna dobra, rad)
- simboličnoj (prestiz, status, autoritet).
- kulturnoj (ukus, obrasci potrošnje, umetnost, obrazovanje, način govora)

U ovom istraživanju, polje smo shvatili kao patrijarhat na svim nivoima, na liniji koja vodi od globalnog do pojedinačnog: porodično polje sukoba je samo najniži nivo u globalnom polju patrijarhata. Patrijarhat je takav sistem sila čija se najvažnija osa delovanja nalazi na liniji pol-rod. Patrijarhat nije rodno neutralan sistem, i deluje na taj način što u društvo sistemski uvodi hijerarhičnost i nejednakosti pre svega na osnovnoj liniji svog delovanja. Sistemsko delovanje na liniji pol-rod odigrava se tako što patrijarhat favorizuje muškarce sa jedne strane, dok sa druge sistemski marginalizuje žene.

Ženska društvena grupa je, pored toga što je najveća društvena grupa, i najveća rizična grupa: čitavoj polovini ukupne svetske populacije na svim tačkama patrijarhalnog socijalnog prostora, prete najveći rizici, koji su patrijarhalno-sistemski koncipirani.

Nasilje nad ženama je ambivalentno u i pojmovnom smislu, jer je kulturološki tako (ne)definisano, da se u svesti aktera socijalno proizvedeni rizici poimaju kao prirodni.

Društvenost rodni karakteristika je ideološki zamaskirana u tolikoj meri, toliko postavljena u nesvesno, da ljudskoj svesti izmiče njihov pravi smisao. Pokazatelj ove neuskладjenosti između pravog smisla rodni uloga i percepcije njihovog značaja je raskorak između realne nasilne integracije žena u sistem patrijarhata i subjektivan osećaj integrisanosti koje žene ipak masovno imaju. Stimulisanjem mizoginih vrednosti, kultura ženama pripisuje sve same inherentne i imanentne slabosti, nedostatke i rizike (iracionalnost, slabost, nekompetentnost). Na taj način se vrši ideološko maskiranje seksističko-sistemskih rizika, koje patrijarhalan društveni sistem stimuliše. Ugrađeno u ovakav društveni sistem, nasilje nad ženama predstavlja njegov fundament, njegovu osnovu i uslov za socijalnu reprodukciju patrijarhata. Nasilje nad ženama jeste delimično i posledica aktuelnog trenutka: ratnog okruženja, ali i izražene mafizacije države i društva (Vujović, 2002). Ipak, izvori ove pojave su na mnogo dubljem nivou, u neravnoteži moći između muškaraca i žena na nivou svetskog sistema.

Globalan faktor, najopštiji mehanizam koji reprodukuje patrijarhat nalazi se u samoj koncepciji savremenog društva: na liniji koja deli društva na javnu i privatnu sferu, čineći ga tako shizoidnim. Ova podela je postala aktuelna nastankom građanskog društva. Ukoliko je „javni patrijarhat“ de jure ukinut, mada de facto postoji, privatni patrijarhat je ostao skoro potpuno netaknut kroz istoriju.¹ Sinonimi kojima možemo odrediti ovu podelu je podela na mušku i žensku sferu. Ova podela ima hijerarhijski karakter, pri čemu je privatna sfera potisnuta ispod javne i podložna uticajima i eksploataciji od strane javne sfere. Ukoliko operacionalizujemo ovaj odnos između javnog i privatnog socijalnog polja, možemo da kažemo da glavni teret održavanja globalnog društva leži u privatnoj sferi, u neplaćenom i neprodavanom radu žena u domaćinstvu. Globalno društvo se ne reprodukuje upotrebljavajući resurse, burdževski rečeno, celog polja, već sat teret reprodukcije prebacuje

¹ U domaćem zakonodavstvu, prvi Krivični zakon Republike Srbije koji priznaje postojanje i reguliše nasilje u porodici članom 118-a, usvojen je tek marta 2002. godine.

na resurse svog drugorazrednog polja; resursi drugorazrednog polja su ljudski resursi žena. Iz toga proizilazi da su žene osnovni proizvođači i reprodukeri patrijarhata! Ono što drži patrijarhat su ljudski ženski resursi. Moderne feminističke teoretičarke smatraju da je položaj žena u direktnoj vezi sa militarizacijom društva: globalna društva sve više svojih javnih resursa ulažu u naoružanje, pri čemu se ulaganje globalnih resursa u preuzimanje obaveza porodice (tipa briga o deci, starima, bolesnima, o licima sa posebnim potrebama, svakodnevni kućni posao, koje uglavnom obavljaju žene) minimizira. Sistem prisiljava žene da ulažu svoje ljudske resurse u obavljanje svakodnevnog kućnog posla, često testirajući svoju fizičku izdržljivost. Time uklanja potrebu i mogućnost ulaganja globalnih, javnih resursa u koncipiranje i finansiranje onih javnih službi koje bi preuzele pomenute poslove, te resurse oslobodja za ulaganje naoružanje i finansiranje ratova, od kojih najveće svetske korporacije ubiru astronomske prihode. Pri tome, značaj kućnog posla se minimizira, njegova kompleksnost se sakriva, a žene se ponižavaju. Sam mehanizam prisiljavanja ima široku lepezu: ide od suptilnih ideoloških dejstava, koje ženama ispiraju mozak i uklanjaju svaki otpor, do primene grubih fizičkih oblika nasilja nad ženama u porodici, koji će biti predmet ovog istraživanja.

Najvažnija osobina patrijarhata održavanje vladavine „simboličkog nasilja“ (Burdje, 2001). Ono što Burdje naziva simboličkim nasiljem, nasilje koje se vrši preko znanja, predstava, autoriteta, mehanizama socijalne inhibicije, u ovom radu se jos naziva i kognitivno nasilje: proizvodjenje negativnih predstava i shvatanja o ženama, koje Marina Blagojević naziva mizogonija, a paradoksalno, i same žene prihvataju takav stav. Srpski kulturni krug je prepun narodnih izreka koje skoro do karikature dovode shvatanje žene kao negativnog bića, „bića sa negativnim simboličkim koeficijentom“ (Burdje, 2001) (o tome videti više u poglavlju III: Teorijski okvir: Ideologija i teorija). Tradicionalna kultura Srba je posebno opremljena čitavom lepezom manifestovanja takvog ponašanja (Miletić, 1997:2000); ti elementi rodnog habitusa imaju veliki stepen stabilnosti, i pored svih promena koje su se dogodile u javnoj sferi. O negativnim predstavama o ženama pisao je i Jovica Stojanović (Stojanović, 1988), čija analiza obuhvata čitavu savremenu civilizaciju i potvrđuje da ono što Burdje naziva simboličkim nasilje postoji na nivou civilizacije. U osnovi mizoginije na vrednosnom nivou i i nasilja nad ženama na bihevioralnom nivou nalazi se esencijalistički način mišljenja. Esencijalizam podrazumeva da ljudima i njihovim društvenim ili kulturnim institucijama „upravljaju određeni prirodni zakoni, unutra-

šnja snaga i esencija“ („inner force or essence“) koji su im urođeni isto onako kako su urođeni entitetima prirodnog sveta.

Dakle, u „ekonomiji simboličkih dobara“ (Burdje, 2001), privatne sfera i žene imaju drugorazredno mesto. Čitava reprodukcija patrijarhata bi se mogla nazvati i simboličkom proizvodnjom, u kome muški pol dobija pozitivan, a ženski negativan predznak. U simboličkoj sferi se nalazi glavni trezor patrijarhata, u kome leže ključna dobra za (re)produkciju patrijarhata. Sam Burdje simboličku sferu smatra uporištem „vladavine muškaraca“. Zaista, ono što je srž patrijarhata je neprekidna, svakodnevna deprivacija žena svuda i na svakom mestu: žene upravo zato što su žene imaju niži prestiž, status i autoritet u odnosu na muškarce na svim društvenim nivoima. Međutim, ono što je sama srž, najkonzervativniji oblik urušavanja simboličkog kapitala žena, je rodni habitus kome su žene izložene u porodici, u privatnoj sferi. Na taj način, privatna sfera ima ključan značaj za održavanje simboličke sfere patrijarhata. Muškaraca uvek može da bude siguran u stabilnost i količinu svog simboličkog kapitala, bez obzira na količinu i kvalitet kulturnog kapitala koji poseduje, tipa obrazovanje, zanimanje; neizvesnosti za muški pol u patrijarhatu zaista ima jako malo, jer se simbolički kapital formira u odnosu na druge. Sa druge strane, kada su u pitanju žene, takođe ima jako malo neizvesnosti, ali u negativnom smislu: žene će uvek imati manje simboličkog kapitala u odnosu na muškarce na svakom mestu u strukturi i sistemu. Pozadina ovakvog sistema pozicioniranja je shvatanje o lošoj prirodi žena, koju muškarci treba da poprave, ili bar drže pod kontrolom. Ovaj vrednosni temelj sistem dalje razradjuje, primenjujući ga kao osnovu i za podelu rada. Dakle, žene su i u ovom slučaju, kada raspravljamo o simboličkom kapitalu, od fundamentalne važnosti za patrijarhat: muško takmičarstvo ne bi moglo da dodje do takvog izražaja da nije žena koje pasivno prihvataju ulogu podređenih, i ponovo predstavljaju aktere socijalne reprodukcije sistema koji ih simbolički ponižava.

Isto tako, i u ekonomiji socijalnog kapitala, koji možemo definisati kao položaj u patrijarhalnom polju sila, žene na startu imaju drugorazredni položaj na svim nivoima u ovako koncipiranom sistemu. Ako položaj u sistemu odredimo kao socijalni kapital, onda žene na globalnom nivou trpe takav sistemski uticaj koji ih gura na niže nivoe i smanjuje količinu i kvalitet socijalnog kapitala. Efekat se postiže sistemskom inhibicijom (Blagojević, 1991): ona žene gura na niže nivoe polja, u kome postoje globalni sistemski rizici, koji su tako koncipirani da imaju seksistički predznak i prete ženama. Kroz najopštije oblike

ispoljavanja neuskладjenost i nejednakosti (podelu svetskog sistema na centar, periferiju i poluperiferiju, na bogate i siromašne, na široku masu onih koji proizvode i mali sloj onih koji troše, na moćne multinacionalne kompanije i široku masu neuspješnih ekonomskih jedinica) provlači se osnovna linija delovanja sistemskih sila patrijarhata: linija pol – rod. Održavanje ovakvih podela unutar svetskog sistema omogućeno je sistemskim delovanjem po osnovnoj osi, osi rodne determinacije.

Uloga žena u ekonomskoj sferi patrijarhata je više nego velika. Kao prvo, uloga žena u privatnoj sferi, u porodici i domaćinstvu, je ogromna. Bazična protivurečnost nalazi se u oblasti rodnih odnosa. Patrijarhalni sistem, koji prethodi kapitalističkom sistemu, zasniva se na „nevidljivoj proizvodnji“ koju obavljaju žene unutar porodice. U vreme svog razvoja, trgovački kapitalizam je preskočio sve prepreke samo oslanjajući se takodje na „nevidljivu proizvodnju“, na „permanentnu baznu akumulaciju“ (Mišel, 1997:59). Permanentna bazna akumulacija je akumulacija, koja počiva na neprodajnoj, domaćoj, proizvodnji, i obavlja se u privatnoj sferi (Mišel, 1997). Neprodajnu prouzvodnju obavljaju žene u privatnoj sferi, i ona praktično predstavlja neophodan uslov akumulacije kapitala u javnoj sferi, jer ona vrši obnavljanje snage svih članova porodice, koju su tek tada oni mogli da iznose na tržište rada i da prodaju. Bez ovakve vrste „ženskog rada“ kapitalistička akumulacija bi ostala u znaku pitanja, kao i razvoj svetskog kapitalističkog sistema.

Ako ovde probamo da dopunimo postojeće stavove naslanjajući se na sistemske teoriju (Valerštajn), videćemo da sistemska teorija definiše domaćinstvo kao specifičan „prikupljač prihoda u svetskoj ekonomiji“ (Milić, 2001). U ovoj teoriji, uloga domaćinstva (pogotovu onog u zemljama poluperiferije, kao što je naše društvo) je ključna i paradigmatična za objašnjenje kapitalizma kao svetskog sistema. Domaćinstvo je „prikupljač prihoda“ jer se dobar deo reprodukcije radne snage ne obavlja kroz tržište. U ovoj tački, tržište i tržišna ekonomija kao osnovni model ekonomske sfere modernog društva, dolazi u pitanje. Naprotiv, najveći deo repordukcije radne snage obavlja se na premoderan, feudalna način: rad je nenaplativ, radnice-žene gotovo su vlasništvo moćnika. Tako je domaćinstvo rezervoar resursa: domaći rad je, kao ne-institucionalizovani ženski rad, strateški resurs domaćinstva, pogotovo u uslovima velike nezaposlenosti, malih ličnih primanja skoro nikakve stambene izgradnje loših i tržišno orijentisanih javnih službi.. Neplaćeni rad je, iz pozicije žena, osnova nadeksploatacije od strane svetskog sistema. Domaćinstva su u tom smislu konzervativna društvena snaga, koja stabilizuje čitav svetski patrijarhalni poredak.

Koncentracija ukupnog društvenog bogatstva je tokom istorije uvek bila asimetrična na štetu žena. Postoji jako izražena segregacije po polu u oblasti ekonomije i u javnoj sferi: žene obavljaju 90 % proizvodnje, a imaju u vlasništvu 1% kapitala, i obrnuto, muškarci obavljaju 1% rada, a imaju u vlasništvu 90% kapitala. Vlasnici najvećih i najmoćnijih kompanija, čiji se profiti vrte u okviru astronomskih cifara i višestruko prevazilaze nacionalne dohotke manjih država, su muškarci, tj. njihove patrilinarnne nasledne linije: Ford, Rokfeler. Žene su vlasnice samo par postotaka svetskog kapitala. Na drugoj strani, žene prednjače među siromašnima: oko 2/3 svih žena je siromašno (Mišel, 1997:5), pri čemu se, prema istom autoru, uslovi života žena i dalje pogoršavaju zbog trke u naoružavanju i velikog dela nacionalnih dohodaka koji se izdvajaju za troškove rata ili odbrane.

Ako prihvatimo stav da je kapital kao takav društveni odnos unutar razmene, i čine ga sva materijalna i simbolička dobra (Burdje), onda možemo da kažemo da je zakon nejednake razmene, koji je relevantan za reprodukciju nejednakosti između bogatih i siromašnih, moćnih i nemoćnih zemalja i kontinenata, relevantan i u oblasti odnosa između polova.

Uloga privatne sfere, domaćinstva, porodice i žena u kulturnoj sferi patrijarhata (ukus, obrasci potrošnje, umetnost, obrazovanje, način govora) je takodje velika. Smatramo da su od velike važnosti posebno obrasce potrošnje, obrazovanje, način govor, čak način izražavanja. U porodicama postoji takav obrazac potrošnje oskudnih materijalnih resursa i novčanih prihoda koji diskriminiše članove domaćinstva, pre svega na polno-rodnoj osnovi. Obrasci potrošnje muškaraca, a timei domaćinstava, na ovim prostorima je tradicionalno iracionalna. Muškarci kroz skoro ceo svoj život sprovode praksu opijanja, bez obzira na ekonomske (ne)uslove, što znači da muškarci svoju potrebu za opijanjem, koja proizilazi iz nedovoljne snage ličnosti dase uhvate u koštac sa svakodnevnim životnim problemima, i begom od stvarnosti, u kojima, kao što istraživanja pokazuju, često dolazi do nasilja nad ženama, pretpostavljaju egzistencijalnim potrebama svih ostali članova domaćinstva. Kao prvo, potrebi celog domaćinstva za nabavkom takvih sredstava (tehničkih, hemijskih i sl) koja bi mogla da olakšaju svakodnevni domaći kućni rad, koji se ideološki pripisuje ženama; mnoga istraživanja kvaliteta života govore o satelitskim antenama i skupim kolima parkiranim ispred udžerica (Vujović, 1991), koja nemaju kupatila, tj. osnovne elemente za minimalnu higijenu. Takodje, istraživanja govore o lošoj strukturi ishrane u širokim slojevima stanovništva (Bogdanović, 1991), što dovodi

u pitanje potrebu pre svega dece za kvalitetnom ishranom i pravilnim razvojem. Novija istraživanja (Vogler, : 225) govore o postojanju finansijske deprivacije i deprivacije potreba koja ide na štetu žena. Pri svemu tome, alkoholizma kao rizično ponašanje muškaraca ne jenjava. Dakle, ukupan kućni novčani budžet je centriran ne na potrebe svih članova ravnopravno, već na potrebe glave ove patrijaralne zajednice.

Obrazovanje je bilo vrlo važan faktor reprodukcije patrijarhata u prošlosti, ali je u poslednjem veku pretrpeo velike promene. Ipak, ostaje bazična obrazovno-rodna nesrazmera, prema kojoj su na grupnom nivou, žene više nepismene i manje obrazovane od muškaraca. Vrlo specifičan element ženskog kulturnog kapitala je specifičan „ženski govor“: ženski način izražavanja je više zaobilazan, manje direktan, izražen u vidu opaski, mogućnosti, skoro nikad imperativan, zbog toga često konfuzan. Ovakav način izražavanja direktno oslikava podređeni položaj žene u društvu i porodici: ženama se retko daje vreme i prostor za izražavanje mišljenja, jer se smatra da one i nemaju svoje mišljenje, češće im se upada u reč; žene zbog toga moraju svoje strategije izražavanja da koncipiraju tako da se izražavaju bez autonomne koncepcije, uz sporadična nadovezivanja na govor Drugih, najčešće muškaraca. Zbog toga žene često prave karakteristične usputne, bočne komentare u odnosu na glavni govor: komentari su usputni samo sa spoljašnje strane, a sa pozicije žena, one su često jedini način da nešto kažu.

Na taj način, postoji bazična nesrazmera, obrnuto proporcionalan odnos između onoga što rodovi ulažu u patrijarhalan sistem i onog što dobijaju kao feed back od sistema patrijarhata. Žene su radno angažovane u obe sfere globalnog društva, i u javnoj i u privatnoj. U privatnoj sferi, žene obavljaju skoro sav posao bez ikakve naknade, bilo materijalne bilo moralne, simboličke. U javnoj ekonomskoj sferi, žene su lošijoj poziciji. I sama moderna ekonomija sadrži „slučajan propust“: potpuno je redukovana na tržišnu ekonomiju, koja analizira rad u javnoj sferi, čije je proizvode moguće prodati. Reproductivna ekonomija, koja bi trebalo da tretira ženski rad i proizvodnju u privatnoj sferi, zapostavljena je i marginalizovana. Na taj način, sistem prikriva ključnu važnost ženskog neplaćenog rada. Žene su tako, od strane sistema, izložene nadeksploataciji, i primorane na iracionalno trošenje svojih ljudskih resursa (vreme, energija, zdravlje, znanje, sposobnosti) do nivoa ispljenosti, do samih granica zdravlja i bolesti.

Rodno determinisanu strukturu možemo konstatovati i dalje, u okvirima sistema i institucija javne sfere: ekonomskoj, obrazovnoj, političkoj, pravnoj, zdravstvenoj. Ipak, ono što nas ovde interesuje je

činjenica da je postojeće neadekvatno delovanje svih institucija javne sfere omogućeno pre svega nevidljivim radom žena u porodici i domaćinstvu.

Najinhibitornije delovanje rodni sistema, najveća ograničenja patrijarhalnog sistema osećaju žene. Sociološko tumačenje odnosa medju polovima dobija mogućnost da rodni habitus odredi kao posredujuću varijablu, kao princip posredovanja u produkciji i reprodukciji društvenosti kao nejednakosti. Rodni habitus preko porodice je okosnica delovanja strukture na pojedinca. Ali, istovremeno, praksa odnosa medju polovima u porodici reprodukuje strukturalne karakteristike koje oblikuju habitus. Na taj način, možemo da postavimo odnose medju polovima u porodici u društveno-istorijski kontekst.

Sa druge strane, reproduktivni model odnosa medju polovima u porodici je bitan za tumačenje procesa sa stanovišta pojedinca, jer insistira na ženi kao mogućem aktivnom konstruktoru stvarnosti: za sada su žene akteri konzervacije sistema u koji su nasilno integrisane; žene bi trebalo da steknu svest koja će im omogućiti da budu akteri promene svog položaja. Medjutim, uvažavajući činjenicu da su žene ključni (re)produkeri patrijarhata, za očekivati je da će sistem pružati veliki otpor takvog promeni. Iz takve perspektive, pojedinac je postavljen na mesto subjekta prakse, a ne objekta socijalne produkcije i reprodukcije.

Tumačenje odnosa medju polovima u porodici kao dela socijalne (re)produkcije odnosa nejednake moći je pokušaj doseganja autentičnog sociološkog objašnjenja procesa odnosa medju polovima u porodici i nasilja nad ženama u porodici, koje je u dosadašnjim istraživanjima nasilja nad ženama u porodici nedostajalo.

Posmatrajući problem iz globalne perspektive, ukoliko prihvatimo stanovište da privatna sfera ima odlučujući uticaj na održavanje patrijarhata, svetsku ekonomiju i moderan kapitalizam, onda i rodni habitus, kao okosnica privatne sfere, ima odlučujući uticaj na strukturisanje patrijarhata na svetskom i na nivou globalnih društava. Smatramo da jezgro rodnog habitusa čini nasilje nad ženama. Nasilje nad ženama postoji u svim strukturama i na svim nivoima globalnog društva: javna i privatne sfera, politika, kultura, ekonomika, svakodnevnica. Nasilje nad ženama u porodici je samo jedna vrsta nasilja nad ženama, za koju je, medjutim, bitno, da se odvija u sferi društva koja je potpuno van bilo kakve javne kontrole, u koju mehanizmi iz javne sfere nemaju upliva. Zato je nasilje nad ženama u porodici najkonzervativniji, najpatrijarhalniji oblik nasilja nad ženama. Samim tim, nasilje nad ženama je i osnovni, najvažniji deo socijalne reprodukcije patrijarhata; predstavlja svojevrsnu kapiju

patrijarhata. Bez njega, efikasnost svih ostalih oblici reprodukcije bi mogla biti dovedena u pitanje ili onemogućena, pogotovu u vremenim preobražaja. Kritična tačka odnosa između polova u porodici je nasilje. Na taj način, nasilje u porodici postaje fundamentalan, najefikasniji deo rodnog habitusa, osnovna sila delovanja patrijarhalnog sistema. Rodni habitus je najkonzervativniji mehanizam socijalne reprodukcije. Postoji sistemski veza između nasilja nad ženama u porodici i socijalne reprodukcije patrijarhata: nasilje nad ženama u porodici ima sistemski značaj i funkciju u procesu reprodukcije patrijarhata.

Društva u transformaciji imaju svoje specifične probleme. Pre svega, ona su opterećena značajnim neuskadjenostima i asimetrijama, koja otežavaju i onemogućavaju dalju i dublju transformaciju i morednizaciju. Posebno su komplikovana društva koja se, kao naše, nalaze u situaciji blokirane transformacije. Ključna neuskadjenost u porodici je postojanje nasilja nad ženama u porodici. Nasilje nad ženama u porodici na bihevioralnom nivou, zajedno sa mizoginijom na vrednosnom nivou, predstavlja retko područje iz oblasti socijalne problematike u kojima se može govoriti o kontinuitetu u današnje vreme prestrukturacija.

Sve ovo upućuje na loš položaj žena, loš kvalitet svakidašnjeg života i izraženo nasilje nad ženama u ovakvom, polutanskom i inertnom društvu i porodici u Srbiji na kraju drugog milenijuma.

Domaći kontekst problema: Srbija između vekova

Globalan društveni nivo obuhvata opšti nivo razvijenosti globalnog društva. Srbija je kao društvo dvadesetog veka i drugog milenijuma u totalnoj društvenoj krizi, razoreno društvo. Kao društvo polu-periferije, ovo društvo karakteriše društveni kolaps i raspadanje društvenih institucija. Propast federalne države Jugoslavije, urušavanje socijalizma, krvavi međunacionalni ratovi, propast privrednog sistema, društvenih delatnosti i institucija, vrednosni i moralni kaos. Totalna društvena kriza i razaranje je različite društvene grupe i agregate pogodila različitim intenzitetom. Kriterijumi diferencijacije su mnogobrojni: nacionalna pripadnost, društveni položaj, regionalni položaj, obrazovni nivo, različite starosne grupe, pol. Velika masa (95%) stanovništva živi u anomiji i kompletnoj zavisnosti od 5% ekstremno bogatih i moćnih organizovanih u „burazerski“ sistem (Vujović, 2002), u velikom patrijarhalnom zajednicu. Stanovništvo je odsečeno od svih kanala moći i uticaja, ekonomski ruinirano, socijalno survano, obuhvaćena procesom pauperizacije i opšteg osiromašenja. Od svih pomenutih varijabli, u ovom radu central-

no mesta zauzima rodna pripadnost i privatna, svakodnevna sfera, tzv. „ravan horizontalne strukturacije“ (Milić, 2002). Tri osnovna procesa na globalnom nivou koja imaju posebno veliku i specifičnu ulogu u objašnjavanju nasilja nad ženama su (Blagojević, 1997):

- nizak kvalitet svakidašnjeg života,
- nepovoljan položaj žene u porodici i u društvu i
- visok stepen eksploatacije ženskih resursa.

Trajne strukturalne karakteristike lokalnog patrijarhata sadrže i prisudu na samo-žrtvovanje (Blagojević, 1997): dok na globalnom nivou imamo patrijarhat, na privatnom nivou postoji žrtveni mikro-matrijarhat, „struktura autoriteta koja na nivou primarnih grupa daje moć, pri čemu žene moć ostvaruju svojim žrtvovanjem“ (Blagojević, 1997:80).

Žene su prinudjene na izdržljivost, na trpljenje sistemskih seksističkih rizika i na osmišljavanje strategije golog opstanka. Ključni element tome je preživljavanje svakodnevnog nasilja i svakodnevnih rizika, pri čemu je osnovni adut identiteta negacije za omalovažavanje Drugog, pre proste fizičke snage, socijalna snaga – društvena moć..

Ovaj začarani krug dominacije i subordinacije u apsolutnom smislu na grupnom nivou ide na štetu obe strane, ali na relativnom nivou ide najčešće na štetu subordinisanih marginalaca. Sem toga, proces modernizacije kod nas je tekao tako stihijski da je ostavio za sobom rezove, pa u aktuelnom trenutku imamo premoderni, moderni i postmoderni deo stanovništva. Ova činjenica usložnjava problematiku nasilja nad ženama, ali osnovna odrednica ostaje nepromenjena: nasilje nad ženama u privatnoj sferi, u horizontalnoj strukturi je prisutno u svakoj modernizacijskoj kategoriji, samo su u pitanju različite forme i oblici, kao i dalekosežnost posledica. Pored toga, postoji raznolikost eventualnih ženskih individualnih strategija za prevazilaženje ovakvog stanja.

II 1. 2. Mezo nivo: posredovanje do pojedinca

Mezo nivo je nivo posredovanja rodnog habitusa na putu delovanja od sistema do pojedinca. Sistemski rizici sa globalnog nivoa deluju na ceo socijalni prostor, ali, ipak različitim intenzitetima. Strategija reprodukcije patrijarhata, prema Burdjeu, ima sledeća četiri osnovna, već pomenuta elementa koja se nalaze upravo na ovom nivou: brak, patrilinarnu porodicu, muškog naslednika i mrežu rodjaka po muškoj

liniji. Konkretna instanca koja posebno intenzivno objedinjuje sva četiri elementa je patrijarhalna porodična zajednica, koja je posebno karakteristična kako za tradiciju tako i za aktuelnu praksu i vrednosni sistem Srbije i njenog kulturnog kruga.. Na prvom mestu, sam način pozicioniranja porodica u okrivima polja deluje na osnovnoj patrijarhalnoj liniji: grupisanje se u celom svetskom sistemu vrši patrilinarno, a često i patrilokalno. To su dve velike sile patrijarhalnog sistema za grupisanje pojedinaca, ali i za raspodelu socijalnog kapitala na liniji pol-rod. Ako socijalni kapital definišemo kao neformalnu mrežu međuljudskih odnosa koja, putem međusobnog poverenja, podržava pojedince u procesu stvaranja i održavanja informacija i resursa, osnovna linija diferencijacije i reprodukcije socijalnog kapitala ostaje pol-rod. Sem toga, i porodica i srodnička mreža postaje oblik socijalnog kapitala, ali primarno okruženje za direktnu realizaciju i primenu rodnog habitusa. Rodni habitus se odvija u svakodnevnom životu porodice, čime se postiže jačanje patrilinarnе srodničke strukture, polno-rodne asimetrije i postojeće seksističke nejednake razmene i raspodele ekonomskog, simboličkog i kulturnog kapitala.

U ovoj ravni, globalni sistemski rizici se praktično realizuju u privatnoj sferi, prelamajući se kroz prizmu ekonomskog siromaštva, tipa porodica i domaćinstva, (ne)aktivnosti u javnoj sferi, generacija, obrazovnog nivoa, zanimanja, mesta stanovanja, bračnog stanja, broja dece. Pomenute linije diferencijacije globalnih rizika su osnove za diferenciranje intenziteta rizika: rizik za ženski pol uvek i svuda postoji i aktivan je, a razlike su samo u intezitetu. Ipak, unutar linija diferencijacije razlike mogu biti jako velike, pogotovu kada se prelamaju sa drugim linijama diskriminacije pojedinaca od strane sistema.

Osnovna komponenta efektuiranja nasilja nad ženama posredstvom rodnih habitusa je domaći rad. Po savremenim teoritičarkama (Mišel, 1997), ova vrsta rada donosi do 45% ukupno proizvedene vrednosti u društvu, i ima ključnu ulogu u ekonomiji: predstavlja neophodan uslov akumulacije kapitala u javnoj sferi. Domaći rad je kompleksna radni angažman, koji se obavlja u specifičnim, feudalnim uslovima: radi se bez nadoknade, a „radnik“ nije slobodan kao u javnoj sferi, već se više smatra vlasništvom domaćina- vlasnika domaćinstva u kome se rad obavlja, a koje je retko vlasništvo same žene. Rad se obavlja u veoma spesičnim uslovima velike hitnosti i emocionalne zasićenosti, uz velike i neujednačene varijacije: dnevne, sezonske, i varijacije prema fazama u kojima se porodica nalazi. Znanje koje je potrebno za ovu vrstu rada je vrlo kompleksan vid kulturnog kapitala, ali se ne prenosi putem

formalnog obrazovnog sistema, već neformalnim obrazovanjem koje se obavlja u domaćinstvu, i smatra se obavezom majke sa ga prenese na svoju žensku decu. Ova neformalna obrazovna funkcija Domaći rad je kompleksan angažman, koji ima najmanje četiri elementa:

- **emocionalni rad:** ovu vrstu rada Marina Blagojević naziva emocionalno menadžerstvo. Podrazumeva pre svega brigu o Druhom; o solidarnost medju članovima porodice srodničke mreže; o moralnoj podršci članova porodice; uteha; briga o opuštanju i dokolici.
- **seksualni rad** (bračni ugovor podrazumeva obavezivanje žene na seks, sa primarnim reproduktivnim ciljem – biološkom reprodukcijom muškaraca, a uz potiskivanje svih ostalih ciljeva i funkcija seksualnosti u odnosu na žene
- **kulturni rad:** ima za cilj kulturnu reprodukciju sistema, prenošenje na potomstvo takvog kulturnog kapitala koji omogućava sistemski kontinuitet. Podrazumeva i obuku za domaći rad
- **ekonomski rad:** praktično-proizvodni, ali neprodajni i ne vrednovani rad u domaćinstvu; obuhvata široki spektar radova na lestvici ishrane porodice, održavanje higijene, briga i nega dece, starih, bolesnih.

Posebnu specifičnu težinu nosi naročito rizičan oblik porodice – vertikalno proširena porodica – VPP, koji predstavlja zajednicu porodice prokreacije i roditeljske porodice jednog od partnera, što u kontekstu principa patrilokalnosti znači najčešće muževljevih roditelja. Ova porodična zajednica je kompulzivnog tipa, potpuno anahrona pojava, koja se vratila na scenu retardicionalizacijom, opštom pauperizacijom i devastacijom stanovništva. Sobomo nosi jako veliki rizik za ispoljavanje široke palete nasilja nad ženama. Vekovima ovaj porodični oblik jeste bio funkcionalan, jer je bio jedini način za opstanak sistema i za opstanak pojedinaca.

U srpskoj tradiciji poznata je po imenom zadruga. Zadruga je tradicionalan oblik porodičnog života Srba, koja predstavlja „kulturni model života, mišljenja, ponašanja, **rada**“ (Milić, 1996.), tipična trajna primarna grupa tradicionalne kulture Srba. Imala je dug život i mnogobrojne pozitivne efekte na generacije koje su u njoj živele. Za zadrugu se vezuju pre svega solidarnost i sigurnost, zaštita. „Svakome je davala mogućnost da bude sit, da ne bude sam, rodi decu, i sve to bez prevelikog ličnog zalaganja, rada ili muke. Štitila je individuu u davala joj mnogo od svog ugleda i snage“ (Erlich, 1971).

Zadružna porodica kod Srba je istorijska činjenica, koja, sa druge strane, pokreće izvesne probleme. Sa jedne strane, ona je bila način odgovora na pretnje koje su se odnosile na srpski narod kao celinu, neka vrsta „prilagodjavanja radi opstanka i preživljavanja“ u uslovima opšte opasnosti, koja je u burnoj istoriji srpskog naroda dolazila spolja i odnosila se na narod kao celinu. Zadruga je kod Srba imala i važnu ulogu u samoj borbi za oslobodjenje od strane dominacije. Tako je ona i institucija od kontinuiteta i primarnog opšte-istorijskog značaja. Sam istorijski razvoj srpske zadruge imao je svoje nužnosti, neophodnosti i neumitnosti koje su proizilazile iz istorijskog razvoja čitavog naroda. Posebno u 'tursko' doba, pored crkve i vojske, zadruga je bila ono mesto i način da se razvije nacionalni duh i kulturni identitet, kao i osećanja solidarnosti, simpatije, saučešća, toplina običaja, nežnost duše. Zadruga nije primitivna organizacija, već razvijeni patrijarhalni oblik. U dinarskoj oblasti, patrijarhalna civilizacija je vrlo razvijena. Sa materijalne strane, bila je prilagodjena prilikama i nije bila zaostala. Moralno, pojmovi koji su postojali su bili relativno integrisani u celinu, u moralni sistem. Svaki član je poznavao usmeni zakon, koji je svakome određivao kako treba da misli i šta treba da radi.

Svaka zadruga je bila samostalna – autarhična ekonomska celina, i što je bila veća, to je bolje vršila **funkciju zaštite** od nasilja iz spoljne sredine – pojačavala je ukupni kapital porodice, ekonomski, socijalni i simbolički. Velike zadruge su imale veći ugled pred Turcima i drugim neprijateljima.

I samo ratovanje je lakše za društvo koje se sastoji od zadruga.

Zadrugu karakterišu trajne unutrašnje socijalne i mentalne osobine i strukture, kojese razlikuju od modernih vrednosti:

- segmentacija prema poreklu, koja je suprotna socijalnoj diferencijaciji
- teritorijalna zatvorenost, suprotna „otvorenom“ društvu
- upućenost na sopstvenu tradiciju, suprotna multikulturalnosti
- neprijateljstvo prema strancima (Drugima), suprotno toleranciji

Ove unutrašnje osobine, veoma tradicionalne, imaju svoju istorijsku uslovljenost, koja u izvesnoj meri dolazi i iz odnosa sa drugim državama i kulturama i ukupnog lošeg položaja srpskog naroda, ali one u svom delovanju na unutra poseduju specifičnosti odražavanja. Ovde posmatramo specifičnosti delovanja ovih opštih osobina na individualni nivo, na položaj žene.

Unutrašnji organizacioni principi zadruge su:

- agnatsko srodstvo,
- patrilokalnost,
- patrilinearnost i
- patrijarhat.

Sem toga, karakteriše je velika fleksibilnost i prilagodljivost: tradicionalni sadržaj zadružnog života se prilagođava modernim formama (Milić, 1997), što je još jedan razlog koji govori u prilog aktuelnosti proučavanja tradicionalne kulture. Raspadanje starog zadružnog reda između dva svetska rata je samo promena forme uz zadržavanje sadržaja zadruge, koja se odražavala na položaj žena tako što je povećavalo izloženost žene nasilju u vreme transformacije (Erllich, 1971).

Medjutim, na kraju XX i početkom XXI veka, ovaj porodični oblik postaje problematičan: možda je i dalje nužan za opstanak patrijarhata, ali je sigurno potpuno disfunkcionalan sa stanovišta razvoja i individualizacije ne samo pojedinca, nego i za emancipaciju nuklearne porodice od šire srodničke mreže. Ovakav oblik domaćinstva i proširene porodice danas je anahron i rizičan sa stanovišta društvenog razvoja i modernizacije, jer intenzivira i produbljuje već postojeće polno-rodne neusklađenosti i asimetrije.

Vrlo veliki značaj ima muška uloga izdržavaoca porodice, glave porodice, glavnog provajdera, kojom on stiče socijalni kapital. Muškarac u toj poziciji ima monopol na izlazak u sferu rada, što znači mogućnost da se rad naplati, koju žena koja je nezaposlena ne može da ima, jer domaći rad je nemoguće ekonomski odrednovati i naplatiti. Ovakva pozicija je oslonac ulogi koju muškarac ima u donošenju odluka: svaki muškarac koji je izdržavalac porodice automatski poseduje i pravo monopola na odlučivanje o svim važnim pitanjima porodice i njenih članova. Takav status utiče i na samopercepciju supruga-oca i donosi mu visok psihološki status. Svaka promena koja bi mogla da ugrozi ovakav privilegovan položaj supruga-oca na njega utiče frustrirajuće, i tako pojačava njegovo nezadovoljstvo, nemoć i agresivnost.

Teorije porodične promene ukazuju na odlučujuće dejstvo bihejvioralnih promena, promena na planu ponašanja koje proizvodi ženino zaposlenje. Uticaj ženine radne aktivnosti na porodicu u našoj sredini objašnjen je u istraživanju koje je sprovedeno pre trideset pet godina (Burić – Čuković, 1968). Na obimnom empirijskom materijalu potvrđena je hipoteza da se proces transformacije porodice odigrava tako da uloga zaposlene žene dobija funkcionalno dejstvo u odnosu na već postojeće ženine uloge u porodici. Izlazak žene iz kuće deluje dezint-

tegraciono na tradicionalno-patrijarhalne strukture, tj. ima pozitivan transformacijski efekat. Moguće je da ih postepeno oblikuje u pravcu moderno-egalitarnih obrazaca (porastu ženinog simboličkog kapitala u vidu autoriteta kod donošenja porodičnih odluka).

Pogotovu je VPP kao porodična zajednica na raskršću dva milenijuma porodični oblik u kome postoji komplikovani splet eksploatacije ženskih resursa i opresije žena sa različitih nivoa (makro, mezo i mikro). U slučaju ovakvih porodičnih zajednica, porodica prokreacije živi u zajedničkom domaćinstvu sa muževljevom roditeljskom porodicom, najčešće patrilokalno (u stanu/kući koji pripada muževljevim roditeljima). Posredovanje stambenog pitanja u ovom slučaju je značajno: otkup stanova je išao tako da je vlasništvo sticala jedna osoba – otac porodice najčešće, što u datom kontekstu znači da je vlasnik otac roditeljske muževljeve porodice. Iz ovakve situacije proizilaze odnosi prisilne, mehaničke solidarnosti, tj. suštinske neintegrisanosti pojedina, presvega ženskog pola, koju je još Beth Denich (1988) nazvala „prisilna integracija žena“ i višestruki odnosi nejednake razmene na štetu ženskosti i mladosti. Pozicija mlade porodice prokreacije je takodje nepovoljna: članovi ove porodice moraju kompulzivno da razmenjuju usluge sa roditeljskom porodicom sa kojom su u proširenom domaćinstvu: usluge oko dece, kućnih poslova, brigu o starim, nemoćnim, bolesnim članovima. Usluge ovakvog tipa, nose rizike za obe porodice, ali pre svega za mladu porodicu prokreacije (Miletić-Stepanović, 2004). Tradicionalna koncepcija obavljanja ovih poslova na stavlja akcenat na ženski deo zajednice (bake i majke). Sem toga, istraživanja koja se bave problematikom porodične autonomije tj. oslobađanjem porodice podružtvljavanjem porodičnih funkcija (Milić, 1981), pokazuju da je celi period posle II svetskog rata bio obeležen slabim preuzimanjem domaćeg rada, brige o deci, starima i bolesnima od strane društva.

Uzroci ovakvog stanja se nalaze najvećim delom na globalnom nivou: jedan uzrok je sirništvo, ali je drugi svakako neadekvatna bužetska politika globalnog društva, koja, sa jedne strane, dovodi do neorganizovane institucionalne okoline, do nedostatka javnih službi koje bi preuzele obaveze privatne sfere, a sa druge do stambene politike koja je tržišno orijentisana i posebno rizična po mlade porodice.

U aktuelnom trenutku, porodična zajednica je više pitanje ekonomske nužde, koja nastaje zbog opšte pauperizacije, i ona predstavlja najviše i pre svega ekonomsku zajednicu, više nego bilo koju drugu. Ideološki, ona se u zdravorazumskom mišljenju opravdava i imamo na vrednosnom nivou pozitivan stav prema VPP, jer se insistira na kapitalu

koji mlada porodica dobija životom u ovo jzajednici (pomoć u čuvanju dece, obavljanju domaćih poslova i slično). Međutim, mlada roditeljska porodica je u ambivalentnom položaju, jer je kapital koji dobija koncipiran tako da donosi veliki rizik po njenu autonomiju. U potpuno destimulativnoj i apatičnoj okolini, u startu se stiču rizični porodični uslovi koncipiranje partnerstva i roditeljstva, koji su samo nastavak rizika sa globalnog nivoa. Bračnim partnerima se već na početnu njihovog zajedničkog života nameći rizici za autonomno građenje svog partnerstva, rizici koji vode do retradicionalizacije intime. Kulturni kapital oduzima legitimitet konjugalne dijadi. Mladi roditelji nisu u prilici da zajednički i autonomno grade svoj porodični život. U takvoj situaciji, kada nuklearne porodice nemaju dovoljno sopstvene porodične autonomije, mlade porodice prokreacije su u situaciji intenzivne fuzionisanosti sa roditeljskom porodicom, tj. u poziciji da moraju da trpe sistemski proizveden rizik – mešanje roditeljske porodice u svoj brak. Ovo roditeljsko mešanje zadire u same temelje zdravih partnerskih, ali i roditeljskih odnosa mladih roditelja sa svojom decom. Mladim roditeljima, pogotovu mladoj supruzi-majci, ovaj rizik predstavlja veliku pretnju za izgradnju simboličkog kapitala – porodičnog, roditeljskog i ličnog, jer su na dnu lestvice porodičnog autoriteta i moći. Sa druge strane, zbog problematičnog i otežanog odvajanja roditeljske i porodice prokreacije, kako ekonomskog i tako i psihološkog, deci se nameće, čak i protiv volje njihovih roditelja, pozicija usvajanja tradicionalnih obrazaca porodičnih odnosa, često opterećenih hroničnim, sistemski indukovanim konfliktima i rodnim antagonizmom. U tradicionalnoj i retradicionalizovanoj kulturi i rodnoj socijalizaciji, posebno je otežano psihološko odvajanje sina od roditelja zbog tradicionalnih, instrumentalnih očekivanja roditelja od muške dece. Čak ni samo fizičko odvajanje odraslog sina i njegove porodice prokreacije od roditeljske porodice ne mora da znači i njihovo psihološko odvajanje, tj. fuzija ove dve porodične grupe je očekivani sistemski rizik patrijarhalnog društva. Život u rizičnoj grupi kakva je porodična zajednica porodice prokreacije i roditeljske porodice muža dodatno otežava odvajanje. To dalje znači da je mladi suprug-otac kao glava tradicionalne nuklearne porodice i sam u podređenoj poziciji u odnosu na svoje roditelje, ili makar oca. Čak je cela porodica prokreacije za celu lestvicu na piramidi moći niža u odn. na muževljevu roditeljsku. Ova centriranost zajednice na roditeljsku porodicu ima dalekosežne posledice na život nuklearne porodice, ali je sama žiža uticaja u području porodičnih odnosa koji obuhvataju porodične konflikte.

Nasilje u ovako koncipiranoj porodici mora se dalje operacionalizovati i analizirati kao dvoslojno, jer ima najmanje dva nivoa:

- nasilje roditeljske nad nuklearnom porodicom (nasilje starih nad mladima, koje ima temelj u tradicionalnoj distribuciji autoriteta prema starosti i aktuelnoj ekonomskoj nesamostalnosti mlade porodice), i
- nasilje muškog dela zajednice nad ženskim delom zajednice, nasilje koje ima temelj u tradicionalnoj distribuciji autoriteta prema polu u dominantnom polno-rodnom sistemu.

II 1. 3. Mikro nivo: nivo pojedinca

Ovo je nivo koji je najviše opterećen sistemskim rizicima, nivo mučne ljudske svakodnevice. Naravno, sistemski rizici dolaze kako iz spoljašnjeg višestepenog poretka, tako i iz mentalnog poretka, pounutrašenog sistema, načina mišljenja i delovanja pojedinaca.

Sistemski efekti na pojedinačnom nivou mogu se manifestovati na tri načina:

- inhibitorno
- promotivno i
- neutralno.

Uloga koje nasilje ima u socijalnim procesima dobro se vidi iz stava koji zastupa Horkhajmer: „u objašnjavanju društvenog života u dosadašnjoj istoriji jedva da se može preceniti uloga prinude“ (Horkhajmer, 1976: 195). Po ovom autoru, „ceo psihički aparat članova jednog klasnog društva predstavlja meri interiorizaciji, ili racionalizaciju i kompenzaciju fizičke prinude“. 'Samo ono što ne prestaje da boli ostaje u sećanju je glavni izraz najstarije psihologije na zemlji“ (Horkhajmer, 1976: 194). Ako ovaj stav primenimo na analizu patrijarhata, znači da psihički aparat članova patrijarhalnog društva, predstavlja interiorizaciju fizičke prinude. Fizička prinuda je ta koja ima ključnu ulogu u reprodukciji sistema ponašanja i stvaranju unutrašnjeg, psihičkog aparata pojedinaca. Dalje, tako uspostavljen psihički aparat proizvodi najpre tipične socijalne aktere, a kasnije i tipično ponašanje socijalnih aktera socijalne (re)produkcije, a preko njih društvenu strukturu. Tako možemo da pratimo tok delovanja prinude ili nasilja od globalnog preko grupnog do individualnog nivoa, i da jasno vidimo kako nasilje proizvodi društvenu strukturu. Ovaj autor primećuje i dobro procenjuje ulogu inertno-

sti i znanja u procesu socijalne reprodukcije i promene: kada represija jednom uspe da uspostavi svoj pakleni krug od globalnog do individualnog nivoa, on se posle veoma lako, putem inertnosti pojedinaca, održava, tj. reprodukuje. Za promene su potrebni „veliki psihički naponi.“² Smatra da su promene stvarnosti moguće samo ako se pre toga „ljudi izmene“ (Horkhajmer, 1976: 203), a sposobnost za promene imaju samo oni pojedinci kod kojih je „saznanje postalo moć“ (Horkhajmer, 1976: 203). Ovo je momenat koji govori o dubokoj povezanosti i organskoj vezi između znanja o društvenoj stvarnosti i društvenih promena, a to je tačka od osnovne važnosti za Srbiju u ovom trenutku.

Hijerarhičnost patrijarhata se odražava na muškarce i žene na grupnom i individualnom različite načine: dejstvo rodova na sistem rizik/sigurnost je takvo da imamo relativnost i proporcionalnost između rodova. Rizici socijalne inhibicije, kojima je izložen ženski rod po osnovu rodne pripadnosti su direktno proporcionalni i zavisni od kapitala socijalne pormocija kojima su izloženi muškarci po osnovu rodne pripadnosti. Socijalna struktura je prema marginalnim grupama minimalno benevolentna, a prema dominantnim grupam maksimalno benevolentna. U patrijarhalnom sistemu, gde je kriterijum pozicioniranja polna pripadnost, sistem je maksimalno benevolentan prema muškarcima, a minimalno benevolentan prema ženama. Sem toga, postoje dve odvojene lestvice položaja, Prva ili muška i Druga ili ženska, pri čemu je muška iznad ženske, i može se reći da su im dodirne tačke minimalne; vrh Druge lestvice jedna da seže do dna Prve. Socijalna reprodukcija za marginalne grupe znači stalno ponovno proizvodjenje sistemske inhibicije, ometanje vertikalne socijalne promocije, stimulisanje socijalnih neuspeha i frustracija. I obrnuto, socijalna repordukcija za dominantnu grupu znači stalno, svakodnevno proizvodjenje vertikalne socijalne promocije, uspeha i nagrada.

Socijalna reprodukcija društveno poželjnog ponašanja vrši se formiranjem patrijarhalnih aktera sa poželjnim karakternim osobinama. Potčinjavanje ljudi sistem vrši tako što jednom proizvede i posle dalje reprodukuje „princip nužne vladavine čoveka nad čovekom“ (Horkhajmer, 1976: 203), tj. hijerarhijsku strukturu. Cilj socijalne reprodukcije je stvaranje autoritarnih pojedinaca, koji nemaju svoje mišljenje, već se

² „Relativno čvrst sistem načina ponašanja, taj unutrašnji aparat (podvukla V. M.S.), koje je najčešće nužan, poštuje se samo zato jer istupanje iz starog načina života ... zahteva snagu i hrabrost, tj. veliki psihički napor.“ (Horkhajmer, 1976: 203).

uvek rukovode mišljenjem koje prihvate sa neke nadređene instance, i tako reprodukuju hijerarhijsku strukturu.

Proces „društvene konstrukcije polnosti“, „socijalne proizvodnje polnosti“ zasniva se na hijerarhijskom odnosu polova. Muškaci i žene „dobijaju“ različite identitete, šablonizovane u oba slučaja, s tim što žena „dobijaju“, ali i prihvataju veća ograničenja. U patrijarhalnoj porodici, žena je u dvostrukoj zavisnosti (javnoj i privatnoj) i s toga i situaciji da podržava postojeći antagonizam. Čak i kada akteri nisu svesni posledica svojih postupaka, i deluju više kao „laički društveni akteri“ (Spasić, 1991), njihovi postupci svejedno proizvode i ponovo reprodukuju postojeću društvenu stvarnost. Patrijarhalne vrednosti su tako ideološki predstavljene da akteri polne uloge doživljavaju kao komplementarne. Na taj način možemo reći da parsonsovska paradigma o „segregiranoj komplementarnosti“ (Milić, 1988) ima i te kakav uticaj na svakodnevni život ljudi. Paradigma o segregiranoj komplementarnosti je kognitivna osnova velike manipulacije: komplementarnost polnih uloga može postojiti samo sa stanovišta sistema. Međutim, sa stanovišta individue, ova komplementarnost je lažna i forsira neravnopravnost na štetu žena. U savremenoj stvarnosti, gde preovladjuje model depersonalizovanih uloga i prilagodjavanja društvu, kulturološki se stimuliše socijalna mimikrija, što dalje ima za posledicu jačanje postojećeg, između ostalog i postojećeg ambigviteta. Naime, u svakidašnjici, pojedinci i grupe najčešće žive na način, ambigviteta (Lefevr 1988). Ambivalencija postoji u slučaju kada pojedinac ili grupa počinje da biva svesna postojećeg sukoba. Međutim, situacija ambigviteta postoji kada su pojedinci ravnodušni, kada nisu svesni protivurečnosti i prihvataju ih. Zbog ovog priгуšivanja protivurečnosti, dolazi do otudjenja: pojedinci i grupe nisu u mogućnosti da saznaju okolnosti u kojima se odigravaju njihovi životi i da tim okolnostima i ovladaju. Postoji visok stepen neindividualizacije i neemancipacije žena na ovim prostorima. Obrasci svakidašnjeg života i obrasci porodičnih odnosa su kolektivni, tradicionalno definisani i postoje u kontekstu asimetrične konfiguracije moći u privatnoj sferi. Konflikti se potiskuju u iracionalnu sferu, normativno mišljenje dominira nad dijaloškim mišljenjem, obrazac rešavanje konflikata i praгnjenje društvene agresivnosti prati princip moći. Kada je u pitanju nasilje u porodici, karakteriše ga nasilje onih koji su društveno definisani kao moćni nad onima koji su odredjeni kao nemoćni, tj. odraslih muškaraca nad svojim ženama i svojom decom. Nasilje nad ženama predstavlja deo kulturnog obrasca, što je posebno efektuirano aktuelnom procesom retradicionalizacije sistema vrednosti. Tradicionalna podela rodniх i

polnih uloga i tradicionalna konstrukcija muškog i ženskog identiteta održava se na principu opozitnosti i negativnog odredenja identiteta. Bazični rodni identitet tradicionalne kulture je svakako muški, i osnovni problem je u negativnom definisanju identiteta. Biti član dominantne, muške društvene grupe više znači imati moć protiv Drugog, nego imati moć za sebe, tako da se radi o situaciji da su moćni samo relativno moćni, u odnosu na nemoćne. Socijalna moć i nemoć predstavljaju rezultat socijalnih procesa. U tradicionalnoj kulturi Srba, Drugi, stranac, tudjinac je često žena. Fundamentalna osobina patrijarhata je „prisilna integracija žena“ (Denich, 1988) u „seksistički društveni sistem“ (Hornay, 1965) Ova činjenica predstavlja osnov patrilinarnog paradoksa: žene su istovremeno i uključene u patrijarhat, i isključene iz njega. Objektivnu neintegrisanost žena u patrijarhat prati, paradoksalno, svest o integrisanosti, subjektivan osećaj žena da su integrisane, subjektivna integracija. Na taj način je najveća društvena grupa, polovina ukupnog stanovništva, stavljena na samu marginu društvenih tokova i prisiljena da živi u intenzivnom ambigvitetu.

Ideologija polnih uloga sastoji se od gotovih istina, prećutnih protivurečnosti, nevažnih propusta. Zato je i zadatak ovakvih analiza da protivurečnostima daju pravu važnosti i odrede pravu težinu. Žene sa kao grupa i kao pojedinke nalaze u položaju sličnom položaju potlačene klase ili marginalne grupe. Nalaze se u zavisnosti od struktura koje su u suprotnosti sa njihovim interesima i prisiljena su da rade same protiv sebe. Ono što otežava proces transformacije rodnih uloga je relativna neprozirnost društvenog i individualnog života sa stanovišta pojedinca, koja u krajnjim posledicama može dovesti do beznačajne zavisnosti, potpune predanosti sudbini i „višim silama“. Odnos individue prema ovako koncipiranom svetu je često odnos neizbežne sudbine, javlja se osećanje nepremostive zavisnosti od sudbine. Ono što je pritom osnovno osećanje je osećanje krivice i greha, grešnosti. Patrijarhalni kulturni obrasci, koji su potpuno etablirani i mainstream-irani su takvog karaktera da i direktno i simbolički izražavaju i odražavaju autoritet i dominaciju muški orijentisane grupe nad njenim ženskim članovima. Interiorizacija marginalnosti i inferiornosti žena se ostvaruje učenjem tradicionalne polne uloge.

Osnovni problem je u činjenici da posledice ne moraju (i najčešće nisu) isključive, jednoznačne i jednostavne: nasilje nad ženama ima na mikro nivou ambigvitetne posledice, posledice koje su dvosmislene, i u isto vreme individua nije svesna da ih trpi. Dejstvo nasilja na individualnom nivou se odvija u okvirima igre moći i dvosmislenost, igre skriva-

nja smisla. Manifestni i latentni smisao ovih porodičnih igara skrivalica sastoji se u sledećem: Sa jedne strane, iako zvuči nelogično (patrijarhat i nije logična forma) porodično nasilje nad ženama ima primitivni efekat na socijalni položaj žene u privatnoj sferi. Pre svega, sama udaja i osnivanje sopstvene porodice u tradicionalnom kontekstu za žene ima ambivalentno značenje: sa jedne strane, znači specifičnu zaštićenost, ali sa druge znači jaku inhibiciju koju sobom nosi promena srodničke grupe kojoj pripada.. I dalje, i sama zaštita je pre svega negativna, jer štiti od okoline, koja je krajnje netolerantna prema neudatim ženama, ženama koje radjaju decu van braka i svakom obliku ponašanja koji nije u okviru kolektivnog tradicionalnog obrasca ženskosti. Nema ni reči o tome da su žene u svom domu u poziciji koja im omogućava bilo kakav razvoj ličnih potencijala, lični angažman. Baš suprotno, žene se pozicioniraju i promovišu u porodici na temelju svog žrtvovanja za porodicu, decu i muža. Najčešće je, na osnovu niskog kvaliteta svakidašnjeg života i eksploatacije ženskih resursa, žena ta koja najviše daje u procesima brige o starim i bolesnim roditeljima, kako svojim, tako i muževljevim. Žrtvovanje je, sa jedne strane aktivno, samo-žrtvovanje (Blagojević, 1997), žene se celim svojim bićem i svim svojim resursima unose i predaju u podizanje i vaspitivanje svoje dece i izgradjivanje svoje porodice. Žene i same tokom vremena, povratnom spregom, dobijaju odgovor na uloženu energiju na više načina. Pre svega, u vidu ličnog zadovoljstva zbog svojih bližnjih (psihološko-emocionalna promocija, rast emocionalnog položaja). Zatim, u vidu rasta autoriteta (promotivno socijalno pozicioniranje, vertikalna pokretljivost) kako u odnosu prema deci tako i u odnosu prema mužu. Kako žena stari, izlazi iz svog reproduktivnog perioda i gubi na funkcionalnosti u očima androgine ideologije (zbog gubljenja na tradicionalno, tj. mizogino koncipiranoj ženske privlačnosti – ženstvenosti, ali pre svega zbog gubljenja biološke sposobnosti radjanja), tako dobija na autoritetu. Tako nam seksistički sistem implicitno šalje poruku da mlada i lepa žena ne može da bude ni pametna ni dostojna poverenja, već samo stara majka ili starica. Ipak na neki način je to jedna vrsta kanala za humani odnos prema majkama i bakama, dođuše uzan i tanak, ali ipak prostor koji sistem stimuliše.

Negativni, inhibirajući efekti mogu se posmatrati na više nivoa. Žrtvovanje žena je prinudno, višegodišnje, celozivotno i utoliko je otudjujuće sa jedne strane. Žene, kada jednom osnuju porodicu ili rode dete, zbog jakog osećaja odgovornosti i vezanosti za svoju porodicu, teško da mogu više da slobodno biraju hoće li ili neće da se staraju o njoj zbog jake emotivne vezanosti. Kod muškaraca, situacija je različita: samohrani

očevi su relativno retka pojava, a i otac koji živi sa svojom nuklearnom porodicom ima mnogo manje zahtevnu ulogu u tradicionalnoj koncepciji roditeljstva nego kad je u pitanju majka. U ostalom, tradicionalna androcentrična ideologija samo očevima daje negativno pravo da ne priznaju svoje dete. Dok se majke koje odbacuju ili ubijaju svoju decu, javno prozivaju kao čedomorke, uloga očeva i linija sistemskog uticaja koja preko srednjeg vodi do samog globalnog nivoa se u čitavoj situaciji zanemaruje. Kada se za muškarca u svakodnevnom govoru kaže da je čedomorac, onda se radi o sasvim drugačijem kontekstu: to je odrastao muškarac koji zavodi devojčice, dakle pedofil. Ova kvalifikacija, iako se radi o patologiji, ne može muškarcu bitnije da muškarcu obori položaj niti sruši autoritet, jer je patrijarhalan kulturni kapitala takav da u njemu postoji slaba diverzifikacija između „normalnog i patološkog“, tako da ni najveće patološke naznake ne mogu da poljuljaju simbolički kapital domanatne grupe. Sistem utiče na muškarce na taj način da im maksimalno produžava psiho-društvenim moratorijum (Stepanović, 1992), do te mere da muškarcima omogućava potpuno zaobilaženje faze odrasle osobe, koja prihvata dužnosti i obaveze u privatnoj sferi, dok im istovremeno omogućava da ostaju privilegovani članovi celog društva, u obe sfere. Žene na individualnom nivou trpe veliki uticaj sistema, on ih prosto nasilno ugurava u svoju drugorazrednu sferu i, kad ih jednom zatvori u nju, što se dešava najčešće udajom, na sve načine pokušava da im onemogućí izlaz iz nje.

Žene jedino mogu pasivno da se odupiru, ne udajuću se i ne radjajući decu, ali će opet trpeti otudjenja i izvesne nerealizacije. Lokalne karakteristike svakidašnjeg života, neindividualizovan individualni nivo-nemogućnost otpora, se pre svega odnose na ženski deo populacije. Život žene na ovim prostorima provodi se u brizi za Drugog, u izmeštenosti centra mišljenja, aktivnosti i emocija iz sopstvenog bića, drastične decentralizovanosti, izmeštenosti svoga bića, neke vrste pomenosti, tokom dugodišnjeg podnošenja niskog kvaliteta svakidašnjeg života, visoke i svakodnevne eksploatacije ljudskih resursa (emocija, vremena, zdravlja), trepljenja nasilja u širem smislu (ako pod nasiljem podrazumevamo širok spektar implicitno postavljenih, ali jako drastično i nasilno kažnjavanih zahteva na bihevioralnom nivou, pasivno nasilje nad ženama). Samo staranje o porodici odvija se najčešće po tradicionalnom obrascu i u skladu sa neindividualizovanom individualnom sferom. Što se tiče muževa i očeva, oni su zaštićenoj poziciji na liniji roditeljstva i bračnog partnerstva: ako ne žele i ne učestvuju u obavezama i odgovornostima, i dalje im ostaju prava po načelim biološkog determinizma.

Ako žele da saradjuju, svaki i najmanji angažman ili aktivnost će u komparaciji sa ravnodušnošću i neangažmanom ostalih muževa i očeva i kao relativna prednost dobiti višestuko na težini, i potencijalno biti osnova za sticanje ugleda i prava po načelima modernosti i emancipacije. Tako je, paradoksalno, i sam zadatak modernizacije i emancipacije koji se stavlja pred muškarce višestruko pojednostavljen. Muškarci u patrijarhatu istaju nezamenjivi kao nosioci funkcije legitimiteta, koja se takodje može definisati kao socijalni kapital; dakle u patrijarhatu, biološka osobina kao što je pol, je osnova za distribuciju socijalnog kapitala: bez priznanja od strane muškarca, oca i supruge, majka i dete jednostavno ostaju van koordinata sistema, izbačeni iz njega, i trpe još intenzivnije rizike u svim oblastima; u sferi ekonomije (trpe veliko siromaštvo), i simboličkoj sferi (gube bilo kakav ugled i izlažu se velikim rizicima, do ugrožavanja fizičke bezbednosti).

U oblasti analize porodičnih odnosa i rešavanja konflikata u porodici i nasilja nad ženama, podrazumeva primenu aktivnih oblika nasilja nad ženama. Na taj način vidimo da se otac nuklerne porodice, čak i kad je sama porodica prokreacije samo deo šire srodničke zajednice i mreže, iako glava neautomne grupe ili jedinice, ipak nalazi u relativno autonomnoj poziciji, ali samo u odnosu na svoju ženu i decu. Ovu poziciju gradi na biologističkoj ideološkoj argumentaciji, po kojoj je muški princip iznad ženskog, i ima ulogu socijalizacije i popravke ženskog lošeg. Ovako „neautonomna glava“ obezglavljena glava u tradicionalnim koordinatama ima svoje sopstvene subordinirane, u odnosu na koje može da bude negativno autonoman (u smislu da ne trpi veliku količinu nasilja, ili da ima negativno pravo na specifično muške strategije koji imaju za cilj beg od stvarnosti, zanemarivanje porodičnih obaveza prema deci (apstinencija očeva) i supruzi, alkoholizam).

Prave žrtve porodičnog nasilja su u oba slučaja mlade žene i deca, i to deca diskriminisana po polu, uvek više ženska nego muška, tako da nasilno rešavanje konflikata pre svega znači nasilje nad ženama. Za starije žene, sama starost predstavlja zaštitni faktor i pozitivan element vertikalnog pozicioniranja u hijerarhiji zajednice. Mlade žene imaju maksimalno nizak položaj: posebno u trenutku samog osnivanja porodice, one su izložene velikim zahtevima i promenama u svom životu. Primarna okolina ih tretira kao strance, novajlije, skoro maloletne, bez obzira koliko one godina u tom trenutku imaju. One su praktični stranci, neintegrisani u roditeljsku porodicu svoga muža, a sa jako ograničenim mogućnostima da grade svoju sopstvenu poziciju i poziciju sopstvene porodice bez mešanja sa strane. Sužen manevarski prostor u

oblasti porodičnih odnosa proizilazi iz jakog ličnog osećanja dužnosti i obaveze najpre prema implicitno izrečenoj obavezi da radjaju, kasnije prema svojoj deci. Značajno je i jako osećanje obaveze prema mužu: tradicionalna ženska uloga podrazumeva opštu podršku muža u svim segmentima, a posebno „emocionalno menadžerstvo“ (Blagojević, 1991). Ovaj nedostatak alternativa za žene je delimično posledica i relativno neprijateljskog delovanja okoline prema svim alternativama u ponašanju kada su u pitanju žene. Samo nasilje nad ženama ime dalekosežne posledice u mnogim oblastima, od nivoa psihološkog sklopa ličnosti (percepcije i mišljenja, emocija, konacije), preko patologije (alkoholizma), kriminologije i viktinologije (ubistava, samoubistava) do nivoa socijalnog položaja porodica i individua.

Ono što je posebno zanimljivo je činjenica da veza postoji veza između porodice prokreacije tj. VPP i kriminalitetom i alkoholizma. Samo nasilje u porodici nije do pre par godina bilo pravno regulisano i kriminalizovano, čak ni kada se radi o jakim prebijanjima i silovanjima žene od strane muža. Sve ono što je kažnjivo na javnom mestu, nekažnjivo je u porodici. Upliv pravnog i krivičnog sistema u ovu sferu porodičnih odnosa do dčroa nije postojao. Pravno, normativno važeće brakove na taj način karakteriše faktičko stanje niskog emocionalnog kapitala: emocionalna razvedenost, razdora i suprostavljenosti. Sem toga, kriminal i u javnoj sferi ima rodni predznak: silovanje je jako teško dokazati i realizovati kažnjavanje krivaca. Tako, iz čitave lepeze kriminaliteta, preostaju jedino dva oblika koja su istovremeno problematizovana zvaničnom kriminologijom i viktinologijom i vezana za zajednicu i nasilje nad ženama: uspešna i neuspešna ubistva i samoubistva. Alkoholizam bi bio karika koja najčešće povezuje nasilje nad ženama i kriminalitet. Podaci (Nikolić-Ristanović, 2000) govore da je nasilje nad ženama posebno intezivno, oštro i brutalno kada je povezano sa alkoholizmom partnera. Na taj način, alkoholizam predstavlja izgovor za manifestovanje rizičnog ponašanja muškaraca usmerenog prema svojim ženama.

Na individualom nivou, istraživanja su konstatovala tzv. sindrom zlostavljane žene (Nikolić-Ristanović, 2000). Možemo da kažemo da je ovaj sindrom posledica dugogodišnjeg trpljenja intenzivnih sistemskih rizika. Ovaj sindrom ima za posledicu izmenjenu percepciju stvarnosti i izmenjen čitav način mišljenja žena-žrtava. Žrtva zlostavljanja u centar svoje pažnje stavlja strah od nasilnika i situaciju nasilja, što postaje osnovni reper i merna jedinica žrtvine stvarnosti. Žene svoje ponašanje koncipiraju kratkoročno, sa jedinim ciljem da što je moguće

češće izbegnu situaciju nasilja od strane svoga partnera, sa minimalno sniženim, gotovo nepostojećim granicama tolerancije na nasilje. Granice tolerancije na nasilje nad ženama u tradicionalnoj kulturi postavljene su na sam minimum, a situacija opšteg i drastičnog osiromašenja samo intezivira nasilje. Sindrom zlostavljane žene je konstatovan kod žena koje su se na bilo koji način izdvojile iz svakodnevnog ćutanja i trpljenja, koje su stvorile situaciju u kojoj je moguća izvesna refleksivnost. Radi se o ženama koje su se ili javljale na SOS telefone i eksplicitno tražile pomoć, ženama koje su pokušavale ubistva i samoubistva, ženama-ubicama ili žrtvama femicida. Pozicija žena žrtava femicida je naknadno apsolvirana u sudskim postupcima protiv njihovih ubica. Međutim, zanimljivo je pitanje koliko je taj sindrom raširen i intenzivan kod široke populacije žena koje se ne oglašavaju, čute i još uvek nalaze načina da trpe svakodnevicu. Ono što potvrđuje legitimitet traženja težišta nasilja nad ženama u njihovoj nuklearnoj porodici tj. u zajednici u kojoj žive, su dosadašnjih istraživanja, koja govore da su nasilnici nad ženama uglavnom poznati muškarci, formalni i neformalni partneri.

Sistemska stimulirana konfuzija i preklapanje uloga i moći u VPP, koja proistice iz jake fuzije dve porodice i jako oštećene autonomije porodice prokreacije, je kategorija koja bitno utiče na posmatranu pojavu. U tradicionalnoj kolektivističkoj ideologiji i kulturi Srba, kuća ili zadruha imaju jako veliki simbolički značaj, ključni u privatnoj sferi. Svaki entitet manji od toga je podređen i neuautonoman. Ne samo da se individualnost svakog pojedinca stavlja u drugi plan, nego je i porodica kao društvena grupa sama po sebi, izdvojena iz šire srodničke mreže, nelegitimna, neautonomna i nesamostalna. Veću specifičnu težinu od porodice ima sama srodnička patrilinearna grupa, jedini nosilac autoriteta u tradicionalnom i prelaznom društvu. Položaj pojedinca u porodici je subordiniran u odnosu na položaj pojedinca u srodničkoj grupi. U tradicionalnoj i polutanskoj kolektivnoj svesti pojedinca ne postoji ni jasna diferencijacija između ove dve porodične grupe: muževljeva porodica prokreacije se smatra delom muževljeve srodničke linije. Tako imamo zajednicu u kojoj, modernim rečnikom rečeno, koegzistiraju dve porodične grupe i u njima dve supruge-majke i dva supruga-oca. Ova konfuzija i preklapanje ima veću specifičnu težinu i veći uticaj na položaj žena nego na položaj muškaraca

Da rezimiramo analizu po nivoima: Patrijarhalan sistem obezbeđuje svoju stabilizaciju i reprodukciju sistemski proizvedenim i socijalno strukturisanim antagonizmima. Osnovna osa proizvodnje antagonizama je osa pol-rod. Svi ostali mehanizmi antagonizacije su samo njego-

va dalja razrada i usložnjavanje. Na taj način, konfliktnost i napetosti se prebacuju na individualan i grupni nivo, dok sam patrijarhat kao sistem ostaje bitnije nepromenjen. Sa stanovista žena na grupnom i individualnom nivou, stabilizacija sistema se odvija destabilizacijom marginalnih grupa. Antagonizacija društva po osnovu roda ima velike i intenzivne posledice na ukupan društveni život: proces integracije za celu žensku polovinu stanovništva postaje onemogućen, poligon za socijalne frustracije, neuspehe i ometanja. Osnovni mehanizam socijalne reprodukcije nejednakih odnosa moći medju polovima je rodni habitus. Srž rodnog habitusa je nasilje nad ženama. Nasilje nad ženama se definiše počevši od samog globalnog nivoa: osnovni oblik nasilja nad ženama je izlaganje žena seksističkim sistemskim rizicima. Muškarci kao grupa tako zadovoljavaju svoje potrebe za autoritarnom političkom dominacijom, vrše ekonomsku eksploataciju, psihološko ugnjetavanje i fizičko nasilje nad ženama. Paradoksalno, jedini način uključivanja u androcentričan društveni sistem za žene je konstantno isključivanje. Globalni rizici se specifikuju preko mezo rizika, u dve osnovne sfere: ekonomskoj, čiju srž čini domaći rad, i simboličkoj, čiju srž čini poništavanje žena, pre svega posredstvom principa patrilinearosti i patrilokalnosti. Na individualnom novou, položaj žena je ambivalentan: jedini način preživljavanja i eventualne promocije posle više decenija služenja patrijarhatu je dugogodišnje preživljavanje visokorizičnih situacija.

II 2. Definicija pojma

U dosadašnjim teorijskim i praktičnim analizama nasilja u porodici, pre svega je korišćen pojam nasilje u braku (spouse abuse), koji se definiše kao „fizičko zlostavljanje koje vrši muž nad svojom ženom, registrovano ili ne, krivično problematizovano ili ne“ (Nikolić-Ristanović, 2000). Ova definicija ima brojne nedostatke:

1. Kao prvo, sužava pojam tako što tretira i problematizuje samo fizičko nasilje, a zanemaruje ostale vidove iz široke palete nasilja nad ženama, jednim delom zbog veće relativne blizine ove vrste nasilja neposrednom čulnom opažanju, bolje vidljivosti i dugotrajnosti posledica po žrtvu do kojih dovodi. Medjutim, time se previdja težina posledica ostalih vrsta nasilnog ponašanja. Postojeća definicija je nedovoljno teorijski senzibilizovana za

kompleksan i višeslojan pojam kao što je pojam nasilja nad ženama, jer dotiče samo najoštriju varijantu nasilja. U stvarnosti, postoji čitava lepeza ponašanja, od emocionalnog zapostavljanja i zanemarivanja, preko psihološke, seksualne i ekonomske, sve do političke dimenzije.

2. Drugo, ne uzima u obzir specifičnosti same porodice na našim prostorima, u čijem se kontekstu svakodnevno nasilje događa. U situaciji velike fuzionisanosti porodice prokreacije i roditeljske porodice, preusko, nedovoljno i neprecizno je problematizovati samo nasilje u braku, tj. između bračnih partnera. Trebalo bi obratiti pažnju na nasilje u kontekstu cele zajednice ove dve porodice ili u srodničkoj grupi tj. mreži. Posebno je potrebno pratiti liniju patrilinarnosti, kao dominantnu liniju porodične organizacije.
3. U okviru same porodice, u analizama se obraća pažnja samo na nasilje supruga prema supruzi, a ostavlja se po strani nasilje očeva nad ćerkama, sinova nad svojim majkama, momaka nad svojim devojkama. Posebno je bitna dvosmislenost patrijarhalne norme, po kojoj muškarac ima zaštitno pravo nad svakom ženom iz svoje srodničke mreže. Tradicionalno koncipirana, ova norma je više pravo nego obaveza. Naime, muškarac štiti ženu iz svoje srodničke grupe od stranih nesrodničkih muških grupa. Ali, od matične srodničke grupe ženu ne može da zaštiti niko: nasilje koje ona trpi je upravo cena koju mora da plati da bi se „promovisala“ u ovako koncipiranoj strukturi, ma kako to ironično zvučalo. Jer, u patrijarhalnim zajednicama, moguća je samo „prisilna integracija žena“ (Beth Denich, 1988).

Deklaracija Ujedinjenih nacija definiše pojam nasilja nad ženama kao „svaki akt nasilja baziran na pripadnosti polu koji rezultira u, ili je podoban da rezultira u fizičkoj, seksualnoj ili psihološkoj povredi ili patnji žene, uključujući i pretnje takvim radnjama, prinudu ili arbitrarno lišavanje slobode, bez obzira da li se to događa u javnom ili privatnom životu“. Na taj način, pod nasiljem bi trebalo podrazumevati svako ugrožavanje autonomije Drugog, obuhvatiti čitavu lepezu ponašanja koje ima za cilj i posledicu prisilno preusmeravanje ponašanja druge osobe, ugrožavanje emocionalnog, psihološkog, ekonomskog statusa ili fizičkog integriteta Drugog bez obzira na sredstva. Lepeza sredstava može ići od implicitne, neiskazane pretnje, koja se bazira na mehanizmima koji dejstvuju sa viših nivoa opštosti, globalnog ili grupnog (negativ-

ne predrasude i stereotipi), preko verbalnih sredstava i sredstava koja postavljaju ograničenja drugoj osobi, do gole i proste fizičke snage kao sredstva za prisiljavanje.

Nasilje nad ženama u porodici se definiše kao deo specifičnog rodnog habitusa. Čine ga internalizovane strukture, šeme ponašanja, istovremeno i internalizovane i eksternalizovane.

Operacionalizacija pojma može se vršiti na nekoliko nivoa: Prvi nivo operacionalizacije je podela nasilja nad ženama u porodici na aktivno i pasivno nasilje.

1. Pasivno nasilje nad ženama: Linije patrilinarnosti i patrilokalnosti, kao i autoritarni porodični odnosi u sebi sadrže **pasivno nasilje** tj. sistemske seksističke rizike, tako da o počiniocima nasilja ne možemo u potpunosti govoriti kao o inicijatorima u individualnom smislu i na mikro nivou. Pasivni nasilnici koriste sistemske mehanizme koji deluju sa globalnog i grupnog nivoa u cilju efektuiranja sistemskih rizika, i bez direktog i aktivnog individualnog učešća u samom činu nasilja. Tako, svojevrsni pasivni nasilnici implicitno prihvataju i koristi sve prednosti koje im kao muško definisanoj grupi donosi patrijarhalan sistemi i androcentrična ideologija i na njima grade svoj položaj u porodici, ali se na individualnom nivou aktivno i direktno ne angažuju u sprovođenju nasilja. Manifestnog konsesusa i dogovora oko pravila ponašanja u porodičnim, partnerskim, roditeljskim odnosima u ovim slučajevima nema. Sistemski rizici se prećutno prihvataju sa obe strane, i od strane muškaraca i od strane žena, kao sudbina. Nema dogovora, razgovora ni kreativnog osmišljavanja bračnih, roditeljskih i ukupnih porodičnih odnosa. Saglasnost je latentna, i bazira se na pasivnom, najčešće od strane samih učesnika nesvesnom, prihvatanju izvesnih androcentričnih principa, koji intenzivno i direktno utiču na strukturu i organizaciju svakodnevnog života u svim njegovim oblastima. U ovakvim odnosima vrlo često je jako aktivna totalna samopriroda žena, nastala internalizacijom rodnog habitusa, kojom se odnosi drže na liniji i nivou stabilne neravnoteže moći. Pasivna nasilna ponašanja karakteriše ambigvitet i ambivalencija. U porudjenju sa aktivnim nasilnim ponašanjima prema ženama, još dublje su ugrađena u strukturu patrijarhalnog poretka. Ovde će biti ukratko pomenuta paleta pasivnog nasilja, koji se nalaze u samim temeljima rodnog habitusa i socijalne reprodukcije patrijarhata, i kojima barata nasilna patrijarhalna ideologija. Cilj pri-

mene ovih mehanizama je reprodukcija sistema realizovanjem diskriminacije i nejednakosti na osnovnoj liniji pol-rod, čime se intezivno urušava položaj žena. Radi se o tri velike grupe ponašanja koje čine pasivno nasilje nad ženama u porodici.

1. Podrivanje fizičkog statusa žena kao oblik pasivnog nasilja nad ženama obuhvata nasilje nad zdravljem: neutralizaciju značaja trudnoće i porodjaja, mortalitet porodilja i ženske novorodjenčadi;
2. Druga grupa pasivnog nasilja nad ženama, podrivanje psihološkog položaja žena obuhvata četiri podgrupe:
 - emocionalno nasilje: imperativ ženske lepote, potiskivanje partnerskih odnosa, imperativ brige o Drugom-nebrige o sebi, emocionalno menadžerstvo, samomržnja žena, podela na legitimne i nelegitimne ljubavi žena, glorifikacija materinstva;
 - seksualno nasilje: redukcija ženske seksualnosti na reproduktivnu sferu, specifičan značaj udaje, otmica žena, trgovina ženama; imperativ ženske plodnosti, nevinosti i vernosti;
 - motivaciono nasilje: inhibicija žena u donošenju važnih odluka, zabrane u ponašanju devojaka i žena, ritualno ponižavanje žena, prisilna sekundarna promocija žena,
 - kognitivno nasilje: interiorizacija inferiornosti žena, nepismenost žena, relativno slabija obrazovanost žena, prenošenje loših predstava o sebi po ženskoj liniji.
3. Treća grupa ponašanja je podrivanje ekonomskog položaja žena: ženski domaći rad, ciklični karakter radnih obaveza, prisilni karakter rada, diskontinuitet radnog vremena, briga o deci, boleznima i starima; nenagrađenost ženskog rada, tok materijalnih dobara od žena.

To je čitava paleta neproblematizovanih kategoričkih imperativa, koji su usmereni prema ženama, rigidni i javljaju se u vidu aksioma, neupitnih i samorazumevajućih istina.

Autoritarni porodični odnosi koji u sebi sadrže aktivno nasilje nastaju kada se počinioci nasilja na individualnom, mikro nivou aktiviraju u direktoj primeni nasilja nad ženama u porodici, na osnovu prednosti svoje socijalne pozicije ili prostom fizičkom nadmoći u porodičnim odnosima. Intenzitet efekata nasilja nad ženama može se, uzimajući u obzir istraživanja (Mršević, 1997) odrediti iz perspektive žena-žrtava: žene koje su u životu preživele višestruka i brutalna seksualna nasilja, između ostalog i incest, kažu da su najteže dozivele upravo incest.

Ovaj čin nasilja se ne izdvaja po brutalnosti, nego po rušilaštvu emocionalnih veza poverenja, zajedništva i ljubavi. Sama činjenica rušenja osećanja zajedništva i harmoničnosti, udarac po duši (Banjanin) je ono što najviše boli.

II 3. Predmet, hipoteze i ciljevi

Predmet istraživanja su rutinizovana ponašanja koja čine rodni habitus i operacionalizovana su kao aktivno nasilno ponašanje – ANP u porodici, a pre svega nad ženama.

Smatramo da je nasilje nad ženama jedan od pouzdanih pokazatelja društvene transformacije. Premda je ova pojava prvenstveno rizik povezan sa rodom, i na taj način predstavlja opasnost kako za žensku društvenu grupu tako i posredno za čitavu populaciju, nasilje nad ženama je i globalni rizik, koji deluje u smeru reprodukcije odnosa nejednakosti. Nasilje nad ženama je ambivalentan pojam, jer je kulturološki tako (ne)definisano, da se u svesti aktera socijalno proizvedeni rizici poimaju kao prirodni.

Veza između nasilja nad ženama u porodici i socijalne reprodukcije patrijarhata je sistemski, tako da ova pojava ima sistemsku funkciju, funkciju reprodukcije patrijarhata, i predstavlja ključan element (re)produkcije sistema na svim nivoima. Nasilje nad ženama „habitus za potčinjavanje“ (Burdje, 2001), praksa za diskriminaciju pojedinaca. Upravo je to način na koji patrijarhat uspeva da svakodnevno umnožava osnovne odnose sistema i pozicionira ih tako da se mogu naći u većini tačaka socijalne strukture. Veza (re)produkcije nasilja nad ženama u porodici i sistemske (re)produkcije nije neposredna ni jednostavna. Sistem svakodnevno proizvodi nasilje nad ženama složenim sistemom medijatora, pri čemu je potrebno voditi računa o strukturi tih posrednika u proizvodnji i reprodukciji društvenih nejednakosti po rodnoj liniji. Tumačenje odnosa između polovima u porodici kao dela socijalne (re)produkcije odnosa nejednake moći je pokušaj doseganja originalnog sociološkog objašnjenja procesa odnosa između polovima u porodici i nasilja nad ženama u porodici, koje je u dosadašnjim istraživanjima nasilja nad ženama u porodici nedostajalo.

Dosadašnje društvene promene, koje se u našem društvu sprovode već neka dva veka, zahvatile su samo javnu sferu, dok je privatna ostala

po strani. Međutim, ako društvo shvatimo integralno, kao celinu javne i privatne sfere, pri čemu se sfere nalaze u odnosu međusobne uslovljenosti, te ukoliko želimo suštinske socijalne promene, potrebno je promeniti i privatnu sferu, te svakodnevni život i odnose polova u njoj.

Osnovna hipoteza rada je da su aktivna nasilna ponašanja – ANP u porodici imaju takvo unutra porodično usmerenje da idu od muškaraca prema ženama. Sem toga, svi obrasci i karakteristike aktivnih nasilnih ponašanja nad ženama u porodici, koji postoje u dezorganizovanim, disfunkcionalnim i dezintegriranim porodicama, mogu se naći i u tzv. „normalnim“ porodicama. Razlog za postojanje ovakvog paradoksa je činjenica da aktivno nasilno ponašanje nad ženama predstavlja bazičnu aktivnost za (re)produkciju patrijarhalnih društvenih odnosa, koji u sebi nose patološku, nehumanu notu. Na taj način, kategorije „normalno“ i „patološko“ su relativizovane.

Sva novija istraživanja nasilja nad ženama su sprovedjena na uzorcima porodica žena koje su počele da pružaju otpor i javno da govore o porodičnoj patologiji, disfunkciji i dezorganizaciji. Ovo istraživanje će neke od rezultata do kojih se došlo na ovaj način testirati na širokoj populaciji žena i njihovih porodica, dakle na populaciji „normalnih“ porodica koje se nalaze u procesu preobražaja, bez eksplicitno izraženih porodičnih disfunkcija i dezorganizacija.

U kontekstu tradicionalne kulture Srba i principa patrilinarnosti i patrilokalnosti, okvir u kome je potrebno analizirati problem nije nuklearna porodica, već tzv. zajednica porodica prokreacije i muževljeve roditeljske porodice. U tradicionalnoj svesti, ove dve porodične organizacije, zbog velike fuzije i niskog stepena autonomije pojedinačnih porodičnih organizacija, se doživljavaju kao jedan entitet.

U situaciji kada autoritarna patrijarhalna kultura stimuliše slabe i konformističke ličnosti da usmeravaju agresije ka manje socijalno moćnim, manje opasnim sferama i grupama, onda je manje socijalno moćna sfera sfera svakodnevice i privatnosti i u njima žene kao pripadnice marginalne grupe.

Model nasilja u porodici koja se nalazi u procesu transformacije mogao bi se formulisati na sledeći način:

Tabela broj 1 Model unutrašnje strukture aktivnih nasilnih ponašanja u porodici u transformaciji

UNUTRAŠNJA STRUKTURA ANP U PORODICI
AKTERI PRILAGOĐENI STRUKTURI
Počinioci ANP, nasilnici

Na globalnom nivou, nasilnici u patrijarhalnoj porodici/srodničkoj grupi su muški članovi
Muški član srodničke grupe se može javiti kao počinilac ANP na tri načina.
I Najveću aktivnost (u smislu intenziteta i rasprostranjenosti nasilja) u počinjanju ANP možemo očekivati kod supruga(-ne)bračnog partnera iz dva razloga.
1. Prvi razlog je učešće supruga u dva obrasca nasilja nad suprugom,
• tradicionalnom (kada se (ne)bračni partner nalazi u ulozi glavnog porodičnog provajdera; ova tradicionalna uloga partnera nosi sa sobom „prirodno pravo“ na sprovođenje ANP u porodici);
• netradicionalnom (kada se (ne)bračni partner više ne nalazi u situaciji da bude glavni provajder, zbog čega je on frustriran, a svoju nemoć izražava sporovedeći nasilje u porodici.
2. Drugi razlog je najveća masovnost modela nasilnosti supruga nad svojom suprugom (Nikolić-Ristanović, 2000).
II Kada se sin javlja kao nasilnik, onda on učestvuje u modelu nasilja odraslih sinova nad majkama, drugom po učestalosti (Nikolić-Ristanović, 2000).
III Konačno, kada je nasilnik otac, on je akter u modelu nasilja očeva nad ćerkama, koji je treći po zastupljenosti u dezorganizovanim i dezintegriranim porodicama (Nikolić-Ristanović, 2000).
Trpna strana/Usmerenje ANP
Generalno, ANP u porodici je usmereno na ženske članove: U zavisnosti od modela, diferenciraju se na sledeći način:
• najveća masovnost modela nasilnosti supruga nad svojom suprugom (Nikolić-Ristanović, 2000) dovodi suprugu, posebno mladu na prvo mesto kao žrtvu nasilja u porodici
• drugi po učestalosti je model nasilja odraslih sinova nad svojim majkama, (Nikolić-Ristanović, 2000), i na drugom mestu su starije majke kao žrtve nasilja u porodici
• treći po zastupljenosti je model nasilja očeva nad svojim ćerkama (Nikolić-Ristanović, 2000), što dovodi ćerke (koje su neudate i još uvek žive u roditeljskoj porodici) na treće mesto na rang listi žrtva porodičnog nasilja
MENADŽER Ko rešava sukobe...
Tradicionalni emocionalni menadžer je supruga-majka; očekujemo da će ona da nosi najveći deo komunikacija oko rešavanja sukoba; ipak, postoji paradoks: žena u ulozi supruge je najveća žrtva ANP u porodici, a istovremeno je najaktivniji menadžer sukoba; s obzirom na tu činjenicu, ANP u porodici sa najvećim intenzitetom će ostajati nerešavana, jer u porodici ne postoji pojedinačan akter koji bi mogao da reši tako veliki problem, čiji je koren lociran na globalnom nivou. S obzirom na činjenicu da je bračna dijada vrlo krhka, savremena porodica ostaje bez resursa za svoju ozbiljniju stabilizaciju
RAZLOG ANP
Razlozi ANP će se javljati u grozdovima, retko pojedinačno. Glavna kombinacija za intenzivna i rasprostranjena nasilja je:
• široko rasprostranjeni obrazac alkoholizovanja muževa,
• sa njim povezana pasivno-zavisna pozicija muškaraca
• gubljenje socijalne pozicije (zaposlenje, dobra plata i sl.) koja služi kao osnova za dominaciju i diskriminaciju žena,
• ljubomora ovako isfrustriranih muškaraca na žene koje se nalaze u procesu emancipacije,
• tradicionalno visoko zastupljeno bračno neverstvo muškaraca (prema istraživanju Vere Erlih, u oko 70% (dve trećine) slučajeva većina muževa ima vanbračne odnose, plus još u oko 15% slučajeva neki muževi imaju vanbračne odnose, tako da jedva 15-tak % porodica između dva rata ostaje čisto u odnosu na ovaj uzrok).

Ovaj kompleks razloga je ono što gura muškarce da posegnu za golom fizičkom silom kao osnovom za sprovođenje dominacije i diskriminacije.

U odnosu na socijalnu okolinu kao osnov diferencijacije, učestalost ANP nad ženama u porodici posebno raste ukoliko su prisutna sledeća dva faktora diferencijacije:

- ako porodica prokreacije živi u zajednici sa muževljevom roditeljskom porodicom
- ako su ili žena ili muž izdržavano lice (neaktivni u javnoj sferi), tj. ukoliko su materijalni uslovi egzistencije u porodoci lošiji.

Obe situacija neaktivnosti muža ili žene u javnoj sferi intenziviraju ANP nad ženama u porodici, ali po principu dva obrasca (Nikolić-Ristanović, 2000).

Prvi obrazac je tradicionalan: sadrži jačanje tradicionalnog rodnog identiteta, kada je žena ekonomski nesamostalna i zavisna, dugo vremena provodi u kući, muž je ekonomski samostalan i porodica živi u zajednici.

Drugi nastaje pod uticajem napuštanja tradicionalnog obrasca i podrazumeva muževljevu ekonomsku nesamostalnost i zavisnost, duž boravak u kući, i ženinu ekonomsku samostalnost. Ovakva situacija, zbog rušenja tradicionalnog osnove distribucije autoriteta i osnove pozicioniranja muškaraca rezultira neskladom ciljeva i sredstava, anomičnošću i frustracijom muža, koji nedostatak ekonomskog elementa za dominiranje nadoknađuje prostom fizičkom snagom. U oba slučaja, imamo ispoljavanje takvog odnosa gde je muž-partner nasilnik, a supruga/partnerka žrtva.

Početni izvori iskustvene evidencije su statistički podaci, podaci ženskih grupa, podaci istraživanja nasilja nad ženama iz oblasti kriminologije (Vesna Nikolić-Ristanović). Drugi izvor evidencije su podaci dobijeni anketnim istraživanjem na reprezentativnom uzorku za Srbiju.

Istraživanje je obavljeno u Institutu za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu 1999 godine, u okviru projekta „Srbija u komparativnoj sociološkoj perspektivi“, koji je finansiran od strane Ministarstva za nauku i tehnologije u okviru petogodišnjeg perioda 1996–2000. Anketari su bili studenti Odeljenja za sociologiju.

II 4. Indeks nasilnosti

Da bi se realizovala diferencijacija ispitanika i njihovih porodica na liniji nasilnosti, konstruisan je pokazatelj: indeks nasilnosti. Zasnovan je na merenju intenziteta i učestalosti ANP nad ženama u porodici. Osnovna ideja u konstruisanju indeksa nasilnosti je kumulativnost nasilja: postoji princip da se jači, brutalniji oblici nasilja uvek javljaju naslanjajući se na mekše i slabije oblike. Indeks obuhvata sedam oblika ANP nad ženama u porodici. Podaci koji su dobijeni ponderisani su dvostruko: prvi nivo je nivo težine, jacine ANP; a drugi je nivo učestalosti ANP u porodicama ispitanika.

Tabela br. 2: Način konstruisanja indeksa nasilnosti

I Vrsta ANP, prema intenzitetu, od najslabijih do najgrubljih	Ponder
Uskraćivanje pažnje	1
Uskraćivanje novca	2
Uskraćivanje slobode kretanja	3
Vikanje, vredjanje	4
Pretnje	5
Bacanje, razbijanje stvari	6
Udaranje	7
II Učestalost ANP	Ponder
Vrlo često	3
Često	2
Retko	1
Nema ponašanja	0

Sva nasilna ponašanja su raspoređena na **intervalnoj skali** i grupisana u sledeće četiri kategorije:

1. odsustvo ANP (0),
2. nizak indeks nasilnosti (0,01–1),
3. srednji indeks nasilnosti (1.01–2.00.) i
4. visok indeks nasilnosti (2.01–3.00).

Tumačenje dobijenih rezultata ostvaruje se pomoću **ordinalne skale** na sledeći način:

Model visoke nasilnosti obuhvata vrednosti od 3,00–2,01

Model srednje nasilnosti obuhvata vrednosti od 2,00–1,01

Model niske nasilnosti obuhvata vrednosti od 1,00–0,01.

Ciljevi:

1. Pokazati da je nasilje nad ženama legitiman društveni problem

2. Rasvetliti faktore rizika u vezi da nasiljem u porodici i nasiljem nad ženama na sledeći način:
 - otkriti unutrašnju dinamiku i strukturu
 - utvrditi intenzitet i rasprostranjenost
 - utvrditi uzroke i posledice.
3. Ojačati društvenu svest o značaju sistemskih seksističkih rizika, tj unutar porodičnim neusklađenostima sa rodnim predznakom.

Osnovne osobine procesa analize su

- fokusiranost na empatiju, uživljavanje u položaj Drugog,
- otkrivanje činjenica koje su dosadašnjoj sociološkoj nauci ostajale nevidljive, te njihovo razumevanje
- davanje šanse marginalcima da se izraze, iznesu svoje mišljenje, svoju sliku i doživljaj stvarnosti. To praktično znači „razumevanje ženske društvene patnje“ (Burdje), prevazilaženje irelevantnosti patnji u privatnosti, davanje legitimiteta patnji žena u porodičnom „polju sukoba“ (Burdje, 2001).

Dobijeni podaci će biti poredjeni pre svega sa podacima iz dva istraživanja:

- Stepanović, Vesna: „Odnos roditelja prema muškoj i ženskoj deci u savremenoj porodici“, diplomski rad odbranjen na Odeljenju za sociologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, juna 1992, mentor mr Žarana Papić
- Nikolić-Ristanović, Vesna (2002): Porodično nasilje u Srbiji, Beograd: Viktimološko društvo/Prometej

III TEORIJSKI OKVIR: IDEOLOGIJA I TEORIJA

III 1: Tradicionalna ideologija i moderno shvatanje problema

Postavke i vrednosti tradicionalnog, narodnog shvatanja porodičnog života i moderne teorije o nasilju nad ženama se bitno razlikuju. Tradicionalna patrijarhalna ideologija barata neiskazanim i implicitnim postavkama. Postavke patrijarhalne kulture su i pored toga vrlo koherentne, stabilne i, nažalost, delotvorne. U tradicionalnoj svesti postoji ambigvitet, neosvešćenost osnovnih protivurečnosti i pravog smisla vrednosti koje su stimulisane. Na taj način, pravi smisao implicitnih, neiskazanih vrednosti porodičnog života u čijoj je osnovi mizoginija, a koje se na nivou ponašanja, na bihevioraonom nivou ispoljavaju kao nasilje nad ženama, ne dopire do svesti aktera. A pravi smisao tradicionalne ideologije je u funkciji sprovođenja simboličkog nasilja nad ženama, osnovnog mehanizma reprodukcije patrijarhata. U knjizi Vere Erlih „Porodica u transformaciji. Studija u tri stotine sela“, koja proučava porodicu između ostalog i u oblasti srpskog kulturnog kruga, imamo sijaset primera praktikovanja nasilja nad ženama od strane njihovih muževa ili rodjaka. Žena je u ekonomiji simboličkih dobara predstavljena kao osoba sa negativnim koeficijentom, kao glupa i naopaka osoba („Duga kosa, kratka pamet. Ženu, kad bi pustili ona bi kuću postavila na odžak; Popela bi se na glavu, a istovarila na vrat“, (Erlh, 1971:221). Simboličko nasilje je posebno intenzivno na Balkanu (Denich, 1988), ali i na celom Mediteranu (Burdje, 2001)

U kontekstu tradicionalnog hijerarhijskog poretka, smatra se da su muški članovi porodice apsolutni, ekskluzivni nosioci moralnog autoriteta. Socijalni položaj žena, koje se nalaze na dnu hijerarhije moći, karakteriše visok stepen socijalnih frustracija i socijalnog neuspeha. Svi postupci muškaraca prema ženama i deci, prema članovima porodice iz nižih nivoa hijerarhije, shvataju se kao pravo i obaveza „vaspitača“ da disciplinuju i uredjuju unutrašnje odnose, da kažnjavaju nepriviligovane članove. Nasilje nad ženama u tradicionalnoj ideologiji nema karak-

ter disfunkcije, dezorganizacije, dezintegracije i poremećaja porodičnih odnosa, već naprotiv, ono se stimuliše, propisuje i nameće kao sredstvo disciplinovanja lošeg, ženskog, pasivnog i prirodnog od strane kulturnog, muškog, kontrolišućeg aktivnog elementa.

„Psihologija doba bila je takva muž-čovek u svim prilikama daje izraz svoje muškosti, kako bi se time i njegov – pogotovu vojnički – ugled manifestovao. U porodici je uživao punu vlast koju je često teroristički primenjivao – a pogotovu prema svojoj ženi. Smatralo se da čovek nije pravi junak i čovek u smislu te reči ako mazi svoju ženu i sa njom nežno postupa, 'zavukao joj se pod suknju'. Intimni odnos... vredja ratnički ponos muža i ponos ženske stidljivosti. Smatra se kao neki muževljev porok ako za svoga života ne udari ženu. Muževi su u prisustvu drugih bili osorni prema svojim ženama. Muževi su se preko dana... dogovarali da uveče tuku svoje žene. Žena je... bez protesta snosila udarce ili psovke svoga muža“; Crna gora, str. 201–202;

- „Mladje osobe tuku svoje žene često. Tuča se smatra kao pravo muža, a ne kao sramota“, Srbija, (Erlih, 1971:376).
- „Pokrij kuću, neć ti kapati, udri ženu neće ti lajati. Crna Gora, (Erlih, 1971: 201)
- Kad me žena pita gde sam bio, kazaću joj da sam so sijao“, Crna Gora, (Erlih, 1971: 201)
- „Ženu i konja treba čovek svakoga trećeg dana tući“; Srbija, (Erlih, 1971: 222)
- „Ako ne biješ ženu, za 40 dana poludi“, Srbija, (Erlih, 1971: 222)
- „Nije nikakav čovek ako nije ženu ošamario“; Srbija, (Erlih, 1971: 222)
- „Brata i vola miti, ženu i konja tuci. Srbija, (Erlih, 1971:222)
- Svaka žena ima jedno rebro više i treba da joj se slomije. Srbija, (Erlih, 1971:222)
- Na vola zamani, a ženu po glavi. Srbija, (Erlih, 1971:222)
- „Na džukelu zamani, a devojkju po glavi,“ Srbija, (Erlih, 1971: 222)
- „Muž treba da bije ženu, da se zna ko je muška glava. Da se žena ne izbije, ona bi preskočila kuću“, Bosna, (Erlih, 1971: 222).

III 2: Savremene teorije: tri teorijska kruga

Kao što je na početku rečeno, osnovni pristup koji se u ovom radu primenjuje je pristup svakodnevnog života.

Osnovne konstante svakodnevnog života su (Blagojević, 1997):

- Potrebe ljudi: Potrebe su pokretačka snaga svakodnevnog života. Što su više društveno uslovljene, na nivou svesti ih je lakše artikulisato koa želju, cilj, odluku.
- Resursi (ljudski i materijalni) i njihovo trošenje neophodno su da bi se zadovoljile potrebe.
- Aktivnosti (rad i ne-rad) su nužne u transformaciji resursa, a isposredovane su organizacijom i tehnologijom, i služe zadovoljavanju potreba
- Zadovoljenje potreba i njegove osobenosti oblikuju način života, životni stil.

Način života je output: može obnoviti stare potrebe, a može stvoriti i nove na višem nivou.

Između individue i društva postoji institucionalno i vaninstitucionalno okruženje, ali to okruženje deluje na individuu posredstvom svakodnevnog života. Na taj način, svakodnevni život je posredovanje između individue i njenih potreba, sa jedne strane, i globalnog društva i dominantnog načina proizvodnje, sa druge. Zbog toga je svakodnevni život ograničen mogućnostima globalnog društva, sadrži sva njegova ograničenja, otudjenja, ambigvitet, napetosti. Da bi se objasnio način funkcionisanja svakodnevnog života, važno je istaći značaj ljudskih resursa (energija, vreme, zdravlje, znanje, sposobnosti, emocije i nagoni, moć), uključiti ne-rad (emocije, komunikacija, dokolica, igra kao aktivnosti). Po Lefevru, svakodnevni život se i događa između kumulativnog (proizvodnja) i nekumulativnog (emocije). Sama društvenost uvodi u međuljudske odnose otudjenje. Analiza otudjenja, diskriminacije i nasilja u porodici podrazumeva razumevanje svakidašnjeg života kao iracionalne svakodnevice. Sama porodica je ambigvitetna, unjoj postoji ljubav i suparništvo, poverenje i nepoverenje, upotreba i zloupotreba. Suprotnost ambigvitetu je odluka. Ambigvitet je rezultat suštinske neracionalnosti svakidašnjeg života, koje se ispoljava u nemogućnosti jasnog artikulisanja potreba, nemogućnosti adekvatnog zadovoljevanja potreba, nemogućnost isaznanja i ovladavanja okruženjem od strane indivi-

due. Individua postaje svesna ograničenja tek na nivou svakidašnjeg života, tačnije može da ih postane svesna

Da bi se proširio osnovni koncept ovog rada, koncept svakodnevnog života, tj. da bi se povezao složeni deterministički splet činilaca na sva tri nivoa: makro, mezo i mikro nivou, bilo je potrebno tako koncipirati i teorijski okvir. Teorijski pravci i koncepti koji bi u ovom slučaju mogli da budu relevantni mogu se podeliti u tri koncentrična kruga: makro, mezo i mikro.

- Teorije makro nivoa, globalnog obima čine teorije koje se bave problemom transformacije, modernizacije i globalizacije;
- teorije mezo nivoa, srednjeg obima čine teorije iz oblasti sociologije porodice, pre svega feminističke teorije, i
- teorije mikro nivoa čine teorije iz oblasti socijalne psihologije, antropologije i teorije ličnosti

III 2 a. Makro krug: Teorije transformacije, modernizacije i globalizacije

Modernizacija društva je dugotrajan proces, koje je počeo još u XVIII veku, u doba prosvetljenosti. Modernizaciju čine strukturne promene, koje se ogledaju u uklanjanju spoljašnjih, socijalnih prepreka i povećanju spektra individualnih opcija (izbora u ponašanju).

Počevši od deagrarizacije, industrijalizacije i urbanizacije, preko ekonomskog porasta, proces modernizacije seže do širenja logike racionalnosti i principa humaniteta. U oblasti kulture, modernizacija se ogleda u procesu sekularizacije. Osnovna osobenost procesa sekularizacije je opadanje značaja religije i šire tradicije, demokratizacija političkog života i promenai socijalnih vrednosti i normi. Postepeno slabe neposrede veze među individuumama i društvenim grupama i šire se različiti vidovi institucionalnog povezivanja. Diferencijacijaju se različiti društveni podsistemi. Ovakav depersonalizovani socijalni razvitak se u kulturnom smislu ogleda u postojanju univerzalnog sistem vrednosti i normi, tzv. orijentacije ka postignuću. U „otvorenom društvu“, prostorno i socijalno mobilnom, pojedincu se otvaraju velike mogućnosti izbora akcije. Sa druge strane, dolazi do umnožavanja različitih partikulariteta pojedinca (Golubović, 1999): kao posledica njegovog delimičnog prisustva u brojnim društvenim grupama (porodica, profesija, nacija, konfesija, građanske inicijative i pokreti).

Zanimljivi su stavovi autora koji se nalaze na stanovišti kritičke teorije, kao što je Horkahajmer, koji su se bavili interdisciplinarnim izučavanjem građanskog sveta i njegove ideologije. Ovaj autor nastupa sa stanovišta kritike, pri čemu je oštrica uperena ka modernoj tehničkoj civilizaciji, pre svega na političku ekonomiju, ali i krizu uma. Čitava kritička teorija društva i njeni autori (pored Horkhajmera to su Adorno, From) na kritičan način analizira savremeno društvo, posebno njegove unutrašnje protivurečnosti i suprotnosti. Teoretičari ove provenijencije, za koje je teorija isto što i negacija, stavljaju akcenat na činjenicu da u savremenom društvu protivurečnosti, antagonizmi između čoveka i društva rastu, i to na štetu čoveka. Smatraju da je i sama nauka proizvodna snaga koja radi za profit za čoveka, da je i sama nauka instrument porobljavanja, jer se u građanskom društvu um redukuje, koristi kao formalna inteligencija i zloupotrebljava u porobljivačke svrhe. Dijalektika uma je bila takva da u našoj civilizaciji postoje oba pojma uma (objektivan i subjektivan), ali da moderno doba dovodi do prevladavanja subjektivnog, formalnog uma. U epohi uspona gradjanstva, um se vezuje za naciju, zatim sa liberalizmom, pobeđuje kao ideja ličnog interesa. Um je na tom putu izgubio autonomiju i postao instrumentalan, kriterijum uma je postalo vladanje prirodom i ljudima. Mišljenje se podvrglo industriji i postalo proizvodna snaga, vrsta mašine. Ekonomija mišljenja je u moderno doba oličena u mašinama. Sa jedne strane, formalan um jeste bio sredstvo napretka tehnike i civilizacije, ali je rezultat dvoznačan: oslobađanje čoveka ekonomske bede, ali i sveobuhvatna dominacija i uništenje svega individualnog. Dijalektika celog prosvetiteljstva je dijalektika oslobodjanja i ponovnog uspostavljanja ropstva. Dijalektika prosvete ogleda se u činjenici da tendencija ovladavanja prirodom na svom vrhuncu ponovo prelazu i mitologiju (nacionalizam, idolatrija vodja). Zastupnici kritičke teorije društva zalažu se za pozitivnu ulogu naku. Da bi nauka imala pozitivnu ulogu, mora da postane snaga emancipacije čoveka, koja može da proizvede ljude kao proizvođače oblika svog života, a ne kao obnavljače svojih okova. Kritička teorija obuhvata temelje postojećeg društva i položaja čoveka, tj. polazi od kritike ekonimizma koji dominira svakodnevicom. Ekonomiju građanskog sveta vidi kao pravo izvor bede. Teorija je „mišljenje onoga što još nije“, i zahvata činjenice koje su pozitivnoj nauci sasvim nevidljive. Stanovište kritičke teorije je zasniva se na konceptu socijalne uslovljenosti činjenica. Jedina pozitivna konotacija ovako porazne slike je činjenica da upravo mogućnost totalne katastrofe održava nadu u us-

postavljanje umnog sveta, jer je ideja čovekovog dostojanstva i slobode uvek radjala iz varvarskih oblika ugnjetavanja.

U postavkama systemske teorije (Valerštajn, 1990) uz sve njene nedostatke (nametanje globalne perspektive, dominaciju političke ekonomije u diskursu razvoja, korišćenje modela svetskog sistema, definisanje zakona svetskog tržišta kao osnovnih zakona) plodno tlo za uspostavljanje veze između globalne sfere i mikro sfere se može naći u analizi institucija. Ova teorija sadrži postavku o četiri osnovne insitucije: pored države, nacije i klase, nalazi se i domaćinstvo. Posebno je velika uloga domaćinstava u državama polu-periferije. Neplaćeni rad koji se u ovim domaćinstvima odigrava i neformalni i neinsitucionalizovani prihodi koji iz njega slede su osnova nadeksploatacije od strane svetskog sistema.

Savremeni teoretičari koji zastupaju pristup prakse ili akcije, tu mače praksu kao posrednika između pojedinca i struktura, ali i kao proizvod delovanja pojedinaca i struktura. U osnovi shvatanja nalazi se koncept „dvostruke strukturacije“, koja insistira na dijalektičkoj povezanosti između pojedinca i društva, aktera i strukture, koja se ostvaruje kroz institucionalizovanu praksu. Osnovni proizvod dvostruke strukturacije je socijalna (re)produkcija.

Koncept socijalne reprodukcije je osnovno težište dve velike i važne savremene teorijske koncepcije:

- teorije Entoni Gidensa, anglo-saksonskog sociologa
- teorije Pjera Burdjea, francuskog sociologa

Teorija Entoni Gidensa je teorija strukturacije, i povezuje dva bazična sociološka pojma: strukturu i pokret (akciju). Osnovni cilj teorije strukturacije jeste objašnjenje produkcije i reprodukcije društva kroz proces strukturacije. Ovaj autor za označavanje pojma prakse upotrebljava pojam akcija („action“) ili delovanje („agency“). Osnovi oslonac teorije je društvena praksa (akcija) u vremenu i prostoru, kontinuirani tok ponašanja. Osnovi oblik svakodnevne aktivnosti je rutinizovano ponašanje. Rutina ima za cilj minimizaciju nesvesne anksioznosti, koja nastaje iz saznavanja nepoznatih uslova i nenameravanih posledica akcije. Potencijalni izvori anksioznosti su „kritične situacije“, kada se radikalno i nepredvidivo prekida rutina. Pomoću rutinizovanih ponašanja, kada akteri ostaju u domenu poznatog, ostvaruje se osećanje ontološke sigurnosti. Dakle, cilj socijalne reprodukcije je održavanje bazične ontološke sigurnosti, primenom rutinizovane prakse. Strukturacija se obavlja tako što se društvena struktura reprodukuje, proizvodi ponavlja-

njem rutinizovanih ponašanja (kao što je u ovom istraživanju nasilje u porodici nad ženama u ravni horizontalne strukture). Menjanje društvene strukture se ostvaruje uvodjenjem novih praksi.

Društveni sistem čine svakodnevne interakcije aktera i društvenih grupa, čime se stvaraju neformalne mreže. Društvenu strukturu, koja je rezultat rutinizovanih praksi. Čine tri osnovne dimenzije:

- označavanje („signification structure“),
- društveno priznanje („legitimation structure“) i
- kontrola („domination structure“).

Označavanje čini sistem simbola ili diskurs (teorija značenja). Komunikacija između pojedinaca i kolektiva upostavlja se posredstvom interpretativnih ili „semantičkih šema“, znanja i informacija, vrednosti, koje su ukorenjene u običajima ili navikama pojedinaca, grupa, globalnih zajednica (primer mogu odnosi medju polovima i nasilje nad ženama). Transformacija struktura i sistema je moguća i nastaju kada se individue svesno suprotstavljaju uobičajenim navikama, normama i vrednostima ili usled nesvesnog odbijanja konvencionalnog načina života.

Priznanje (legitimacija) je moralno ustrojstvo interakcije i akcije, može biti „neformalno“ moralno ili „formalno“ zakonsko regulisanje. Priznanje se odnosi na norme iza kojih stoje vrednosti (na primer, koje se na odnose medju polovima).

Kontrola se podrazumeva moći, kapacitete, resurse koje individua mora da poseduje da bi delovala (materijalni resursi, društvena moć (autoritet) socijalni kapital, kulturni kapital). Moć je i produktivna i represivna, i prinudna i socijalno osloboditeljska.

Racionalno ponašanje, fundamentalan element postmodernog društva, usmerava se ka permanentnom maksimiziranju dobiti.

Društveni razvoj u period globalizacije karakteriše velika širini i brzini promena. Dolazi do razdvajanja vremena od prostora, te njihovog prekomponovanja u precizne zone društvenog života: lokalitete oblikuju društveni uticaji koji su od njih prostorno veoma udaljeni. Društveni odnosi se „iskorenjuju, izdižu iz lokalnih konteksta interakcije i restrukturišu se u okviru neodređenog protezanja vremena i prostora“ (Gidens 1998, 30)

„Posledice modernosti“ se ispoljavaju i u javnoj i privatnoj sferi i moguće ih je pratiti preko 5 osnovnih pojmova:

1. rizik
2. poverenje

3. individualizacija
4. globalizacija i
5. svetski kapitalizam (Gidens, 1998).

Njihovim delovanjem dolazi do određenih pomaka, i ogledaju se i pluralizaciji životnih stilova i postojanju „rizičnog društvo“ („risk society“, Beck, 1992). U ovakvom društvu žene i muškarci moraju stalno da promišljaju svoje životne biografije, nalazeći se u procepu između osećanja nesigurnosti i individualne odgovornosti. Ovde ćemo posebno obratiti pažnju na prva tri pojma, koje autor određuje na sledeći način:

1. Rizik: U ranijem, premodernom, društvu, osnova života je bila sudbina i religiozni sistem. U postmodernom, to je rizik, čime se podrazumeva da je došlo do promene u percepciji uzročnosti. Rizici nastaju u procesu stalnog promišljanja i donošenja odluka, planiranja događaja u ličnom životu, percipiranju potencijalnih opasnosti od svetskih katastrofa (nuklearnog rata, bombardovanja), ekološke problematike i osećanjem individualnog besmisla. Individua sama proizvodi nove obrasce, umesto da prihvata gotove instatnt obrasce prethodne generacije. Individua pravi strategije, planira, refleksivna je. U oblasti ličnog života, individue može imati refleksivnu koncepciju, biti svesna rizika koji postoje u oblasti odnosa među polovima, života u porodici i sl. „Postoje neke okolnosti u kojima su obrasci rizika institucionalizovani“ (Gidens, 1998:42); Primenjeni na ovaj rad, to bi bili sistemski seksistički rizici- nasilje nad ženama.
2. Poverenje: Svakodnevni život, koga karakteriše je neizvesnost i povezanost sa svekolikim i raznovrsnim rizicima, umanjuje poverenje. Važno pitanje je pitanje bazičnog (ne)poverenja i ontološke (ne)sigurnosti individua (žena)? Poverenje u Drugog u (post) modernom društvu treba tek izgraditi, proizvesti uzajamnošću angažovanja i odgovora, i ono je toliko važno da predstavlja fundamentalan način prevazilaženja rizika modernosti (Gidens, 1998). Medjutim, izgleda da je poverenje u partnera, instituciju ili državu slabog intenziteta. U emocionalnim odnosima između polova može postojati zrno nade, mogućnost ostvarenja „slobode za“.
3. Individualizacija je vrednosna promena od kolektivnih i altruističkih vrednosti ka vrednostima koje znače samoostvarenje, egalitarnost, poboljšanje kvaliteta života, pacifizam. Konstrui-

sanje identiteta je refleksivan projekat koji može da traje čitav život. Ali, rizik modernizacije je ambivalentan: može da proizvede individualizaciju, ali i magrinalizaciju, što se posebno odnosi na žene.

Najsloženiji i najdublji zahvat u odnos društvene strukture i porodice daje savremeni francuski teoretičar, Pjer Burdje (Pierre Bourdieu), razvijajući sociološku teoriju prakse. Burdjeov pristup ima za cilj da opiše, analizira i razume genezu pojedinaca, društvene strukture i grupe, i naziva se „generativni strukturalizam“. (Tomanović, 1993)

Generativni strukturalizama se izražava formulom:

(Habitus x Kapital) + Polje = Praksa

Ova formula se sastoji od osnovnih koncepata Burdjeove teorije.

1. Polje se koncept kojim autor pokušava da statičan pristup institucijama zameni dinamičkim pristupom: polje čine sile koje deluju na pojedinca. Položaji u polju predstavljaju jedan oblik kapitala, oko koga se akteri bore i primenjuju različite strategije da bi ga stekli.
2. Osnovni pojam je habitus, kao posredujući pojam, koji povezuje društvenu strukturu i svakodnevnu praksu pojedinaca i porodica. Posebno treba naglasiti je da je habitus posredujuća konstrukcija, a nikako determinišuća. Habitus čine internalizovane strukture (šeme opažanja, poimanja, delanja, ponašanja), koje su takodje i eksternalizovane. U slučaju nasilja u porodici, šeme ponašanja mogu se odnositi na unutrašnju strukturu nasilja u porodici. Habitualno ponašanje je nesvesno ponašanje, koje čovek nije u stanju da kontroliše, pa izgleda kao „nagonsko“ ili „prirodno ponašanje“. U osnovi društvene reprodukcije odnosa moći (dominacije i nejednakosti) i kulturne reprodukcije simboličkih odnosa leži reprodukcija habitusa. Reprodukcija habitusa se odvija u dva primarna okruženja: u porodici i u obrazovnom sistemu, prisvajanjem dominantne kulture. Kulturni kapital predstavlja način odabiranja kulturnih proizvoda. Kao što su dominantne ekonomske strukture koncipirane tako da odgovaraju onima koji već poseduju ekonomski kapital, tako su i obrazovne institucije formirane da odgovaraju onima koji već poseduju kulturni kapital u obliku habitusa dominantne grupe. Ono što bi iz Burdjeove teorije moglo da se primeni na istraživanje nasilja nad ženama je sledeće: dominantne porodične i polno-rodne strukture su koncipirane tako da odgovaraju (u smislu da proiz-

vode i održavaju položaj, tj. polno-rodnu asimetriju i hijerarhiju) onim strukturama koje već poseduju porodični ili rodni kapital (moć, pozitivni stereotipi).

3. Sledeći važan pojam je pojam kapitala. Kapital je društveni odnos unutar sistema razmene i čine ga sva dobra, materijalna i simbolička, koja su retka i vredna da budu potraživana unutar društvene formacije. Kapital čine sledeće kategorije:
- ekonomski kapital (uključuje materijalna dobra)
 - simbolički kapital (uključuje simbolička dobra, tipa prestiž, status, autoritet)
 - kulturni kapital (uključuje kulturne vrednosti, kao što je kulturno vrednovan ukus, obrasci potrošnje, umetnost, obrazovanje, način govora).

Važna osobina kapitala je konvertibilnosti, tj. osobina da se jedna vrsta može pretvoriti u drugi.

Osnovni Burdjevov doprinos kulturnoj teoriji je sinteza ekonomskih i simboličkih poredaka. Suština Burdjeova metode je „internalizacija spoljašnjeg i eksternalizacija unutrašnjeg“.

Proces socijalne reprodukcije se zasniva na težnji aktera da, konstituišući svoj svet, deluju tako da reprodukuju postojeće i steknu nove pozicije. Burdje navodi dve strategije koje akteri pri tom primenjuju:

- strategiju reprodukcije: čine je skupovi postupaka smišljeni da održe i poboljšaju položaj aktera; zavise od ukupne količine sve tri vrste kapitala.
- strategiju rekonverzije: čine je postupci rekonverzije jednog kapitala u drugi; pomoću ove strategije akteri se kreću horizontalno i vertikalno u društvenom prostoru; zavise od konverzije ekonomskog kapitala u druge vrste.

Velika je važnost proučavanja zakona koji određuju tendencije struktura da se reprodukuju. Strukture se reprodukuju tako što proizvode aktere obdarene sistemom predispozicija koje ih osposobljavaju za postupke prilagodjene strukturama, i na taj način oni doprinose reprodukciji struktura. Po Burdjeu, postoji društvena i kulturna reprodukcija. Društvena reprodukcija je reprodukcija odnosa moći, a kulturna reprodukcija je reprodukcija simboličkih odnosa između klasa.

Teoretičari iz zapadnih zemalja, u okviru svojih pomenutih koncepta, tranziciju sagledavaju kao „pravolinijski proces koji postkomunistička društva direktno prevodi iz socijalizma u liberalni koncept

gradjanske države“, iz „društva oskudice“ u „društva rizika“ (Milić, 2002:254). Na taj nači, stavlja se znak jednakosti između transformacije i modernizacije (otvaranje prema sistemski proizvedenim razlikama) (Milić, 2002:254).

Medjutim, teoretičari iz postkomunističkih zemalja su obazriviji u određivanju smisla promena (Milić, 2002). Ono što je u ovim teorijama bitno je akcenat koji stavljaju na sledeće dve tačke:

- značaj razvoja civilnog društva, socijalne strukture i vrednosnog sistema
- značaj, specifičnu težinu neuravnoteženosti, koje već postoje i u uslovima haosa se samo produbljuju, ometajući proces tranzicije.

III 2 b. Mezo krug: Teorije iz oblasti sociologije porodice, feminističke teorije i teorije o nasilju nad ženama

Polazno stanovište u shvatanju srednjeg nivoa opštosti je Horkhajmerovo kritičko shvatanje porodice. Po njemu, u trajnom sadejstvu institucija za stvaranje i učvršćivanje poželjnih tipova karaktera, porodica jedna od najvažnijih karika. Porodica je važna agentura za reprodukciju ljudskih karaktera, koja ljude „osposobljava“ za autoritarno ponašanje, od koje u velikoj meri zavisi održavanje gradjanskog poretka. Zadatak porodice je vaspitavanje za autoritarno ponašanje, razvijanje unutrašnje prinude za bezuslovno vršenje dužnosti i potpuno potčinjavanje kategoričkom imperativu dužnosti. Materijalno i psihičko izrabljivanje postoji i u porodici, i zasniva se na ekonomski zasnovanoj premoći oca. Očinska prednost se ideološki prikazuje kao prirodna. Za izgradjivanje autoritarnog karaktera posebno je odlučujuće to što deca pod pritiskom oca uče da ne povezuju neuspeh sa društvenim uzrocima, nego ostaju pri individualnim uzrocima. Rezultat očevo vaspitanja je ličnost koja greške traži u samom sebi. Osecanje krivice se individui prinudno nameće. Upravo se porodica mesto socijalne (re)produkcije nagona za potčinjavanjem, porodica je proizvođač autoritarnog karaktera. Ova prinuda je slepa reprodukcija vladajućih društvenih protivurečnosti. U svom začetku, koncepcija socijalne politike je imala potpuno antiliberalistički karakter (Frederik Le Plej) i počivala na poslušnosti patrijarhatu, i konceptu da je „duh poslušnosti... materijalni element socijalnog

mira“. Uloga žene u porodici pre svega jača autoritet postojećeg. Na taj način možemo da konstatujemo organsku zavisnost sistema od nasilja.

Shvatanje francuske naučnice Andree Mišel, upravnice odeljenja u Nacionalnom centru za naučno istraživanje, može biti plodonosno u rasvetljavanju odnosa između domaćeg rada i svetskog kapitalističkog sistema. Naime, kada se u veku „divljeg kapitalizma“, XIX veku, kapitalizam, delovanjem imperijalizma i kolonijalizma, proširio na celu planetu, tržište je preraslo u svetsko, trgovački kapitalizam je preskočio sve prepreke samo oslanjajući se na „permanentnu baznu akumulaciju“ (Mišel, 1997:59). Ova autorka razlikuje dve vrste akumulacije. Akumulacija kapitala, ona opšte poznata, bazira na prodajnoj proizvodnji, i obavlja se u javnoj sferi. Permanentna bazna akumulacija je akumulacija, koja počiva na neprodajnoj, domaćoj, proizvodnji, i obavlja se u privatnoj sferi (Mišel, 1997). Neprodajnu prouzvodnju obavljaju žene u privatnoj sferi, i ona praktično predstavlja neophodan uslov akumulacije kapitala u javnoj sferi, jer ona vrši obnavljanje snage muževa i dece, koju su tek tada oni mogli da iznose na tržište rada i da prodaju (proizvodnju socijalnog kapitala, VMS). Bez ovakve vrste „ženskog rada“ kapitalistička akumulacija bi ostala u znaku pitanja, kao i razvoj svestkog kapitalističkog sistema.

Feministička teorija porodicu posmatra kao ekonomski sistem proizvodnje, razmene, potrošnje kao i međugeneracijskih i međujudnih transakcija među članovima (nasleđivanje imovina, i brakorazvodne podele). Ovaj sistem skriva odnos eksploatacije, prisvajanja proizvoda i usluga žena od strane muškaraca. Žene su prisiljene da budu otudjene od proizvoda sopstvenog rada. Patrijarhalan ideologija teretira domaći rad kao žensku obavezu.

U domaćem radu do izražaja dolazi nekoliko tipova radnog angažovanja žena:

- emocionalni (briga; razvijanje i održavanje odnosa solidarnosti među članovima porodice, čak i srodničke mreže (planiranje, zakazivanje, održavanje rituala, posete, odnose, kupovanje poklona, negovanje kvazisrodničkih veza, odluke o zamrzavanju pojedinih odnosa, potkrepljivanje drugih); pružanje moralne podrške mužu i deci, razgovori sa mužem, slušanje, smeškanje, uteha, staranje o njegovom opuštanju i dokolici,
- seksualni (obavezivanje na seks u smislu ispunjavanja bračne dužnosti kao snovne dužnosti žene prema mužu; cilj je biološka reprodukcija muškaraca, radjanje sinova)

- kulturni (akulturacija potomstva: prenošenje običaja, znanja, kulturnih simbola i tradicije porodice i žire srodničke grupe, nacije; socijalizacija potomstva)
- ekonomski, praktično-proizvodni; obuhvata široki spektar radova na lestvici ishrane porodice (počevši od proizvodnje hrane, nabavke i donošenja namirnica, spremanje glavnih obroka tri puta na dan, postavljanje i raspoređivanje stola tri puta na dan, serviranje hrane tri puta na dan, pranje sudja tri puta na dan; spremanje kreveta svakog dana; održavanje higijene prostorija, posebno kupatila i kuhinje, održavanje higijena garderobe su poslovi koji se nalaze na nivou srednje teških zanata; svakodnevni poslovi oko dece, koji se menjaju u zavisnosti od uzrasta; briga i starim i bolesnim roditeljima..

Do sedamdesetih godina ovog veka, autorke feminističke teorije su kao glavne dokaze koristili razlike u budžetu radnog vremena koje potroše umuškarci i žene tokom jedne sedmice, u okviru domaćeg i rada u javnoj sferi. Rezultati su pokazali da je ženin radni dan duži u proseku za 4h dnevno ili oko 40h nedeljno. Tokom 70-tih, domaći rad je zauzeo centralno mesto feminističkih diskursa, sa ciljem opopravanja teze da domaćice i žene uopšte „u kući ne rade ništa“.

„Porodica je istovremeno oslonac i uporište emancipacijske nade, ali i snaga i struktura koja se oslanja na dominaciju, autoritet, poredak (Milić, 1985: 7). Između društvene krize i krize porodice postoji uzročno-posledičan sled, ali ne i automatizam. Dejstvo globalne društvene strukture na porodicu posredovano je „posebnim pojavnim sklopovima“ (Milić, 1985). Porodica reaguje na društvenu krizu „poput puža, koji oseti nepoznatu draž, okreće sam sebi i sopstvenim snagama“ (Milić 1985: 8). Dolazi do reafirmacija starih, tradicionalnih vrednosti kao što su pasivnost i privatizacija. Porodične potrebe je sve teže zadovoljiti, okvir zadovoljavanja sveden je na porodicu i neformalne privatne strukture, što dovodi do jačanja nejednakosti i razlike, a time i nezadovoljstva. Društvena kriza deluje na transformaciju porodice i preko njenog „emancipacijskog potencijala“, pri čemu se pre svega misli na emancipaciju maldih i žena. Društvena kriza u bivšoj Jugoslaviji je počela u trenutku kada je porodica bila u tački „ravnoteže između snaga porodičnog privatizma i snaga koje zahtevaju oslobađanje pojedinca u razmenschkom odnosu sa okolinom“ (Milić, 1985: 11). U tim uslovima, kriza i raspad samo stabilizuju postojeću ravnotežu moći unutar porodice. Porodica se nalazi u ulozi transmissionog mehanizma,

prenosnika i posrdnika između društva i pojedinca. Da bi društveni sistem obezbedio sebi ekonomsku i ideološku stabilnost, on morada kontroliše biološku i društvenu reprodukciju pojedinaca, a tu kontrolu on vrši preko porodice.

Oblik porodičnog života je povezan sa osobinama konkretnog društvenog sistema. Industrijskom društvu odgovara nuklearni oblik porodice. U ovoj etapi društvenog razvoja, smanjuje se obim proizvodne funkcije proizvodne funkcije domaćinstava. Razdvajaju se radna i porodična uloga. Radna uloga se vezuje prvenstveno za muškarca i obavlja se izvan porodice. Porodična uloga se vezuje za ženu i obezbedjuje biološku reprodukciju članova porodice i dnevnu reprodukciju članova porodice koji obavljaju radnu ulogu. Podela na radnu i porodičnu ulogu bazira na podeli rada na plaćeni i neplaćeni, javni i privatni, s tim što se javno kvalifikuje kao izvor moći i ugleda, a privatno kao kućno, nevidljivo, nevrednovano. Ove dve uloge se međusobno isključuju. Nove tehnologije omogućavaju nezavisnost proizvodne sfere od biološke reprodukcije. Na taj način, javno je dominantna sfera i ona nameće ulove funkcionisanja privatnoj (reprodukciju članova porodice, koja se odvija u domaćinstvu i počiva na ženskom radu i ne-radu). U etapi razvijenog industrijskog društva, dolazi do spajanja uloga, ali u uslovima kada je društvena okolina neprilagodjena: institucije društva nisu prilagodjene promenama. Dolazi do konflikata, najpre kod žena, ali se polako šire i na muškarce. Institucionalizacija društva je osnova za deinstucionalizaciju porodice (oslobađanje porodice o njenih funkcija koje su vezane za njenu institucionalnu prirodu) i istovremeno, za jačanje porodice kao zajednice. Međutim, ovde dolazi do raskoraka: preuzimanje porodičnih funkcija od strane novih institucija po tempu u karakteru ne odgovara potrebama porodice u celini i pojedinih njenih članova. Suština raskoraka je u činjenici da je preko porodice moguće obezbediti jeftinu reprodukciju radne snage. Pošto je zadovoljavanje potreba porodice i njenih članova od strane institucionalne okoline neadekvatno, institucionalizacija teži da formira represivno okruženje. „Zadržavanje asimetrične raspodele moći unutar porodice korespondira sa asimetričnom raspodelom moći između porodice i institucija okoline, tj. sa nedemokratičnošću globalnog društvenog sistema (Blagojević, 1990: 378). I tim uslovima, čovek-pojedinac može da vidi jedino rešenje u reprivatizaciji porodice. Na taj način, vidimo da postoje uslovi za jačanje tradicionalne porodične uloge žene. Međutim, moguće je da dodje do izvesnog raslojavanja ove uloge: da ostane tradicionalan karakter u delu uloge koje je vezan za domaći rad, ali je novost egalitaran sadržaj u de-

lu vezanom za interpersonalne odnose. Dakle, porodica u društvenom sistemu ima ulogu stabilizatora:

- u ekonomskoj sferi, omogućava reprodukciju radne snage, a
- u ideološkoj, tako što prenosi i jača ideologiju nejednakosti.

Reprodukcija društvene nejednakosti sadrži u sebi i reprodukciju strukture autoriteta i dominacije u oblasti polnih odnosa. Polne uloge se prenose preko obrazaca muškosti i ženskosti. Ovi obrasci su kolektivne osobine, nameću se pojedincu kao šablon. U individualno iskustvo se prenose preko sistema značenja kulturnih obrazaca. Socijalni karakter se odnosi na funkcionalni aspekt karaktera, na stvaranje karakternog tipa koje je funkcija datog društva. Društveni identitet je limit, u okviru koga se određuje mogućnost zadovoljavanja postojećih i stvaranje novih potreba, znanja, poimanja, zadovoljstava, stavova, ciljeva. Članovi društva se socijalizuju tako da njihovo ponašanje omogućava funkcionisanje sistema. Socijalna dimenzija ličnosti je ličnost kao član grupe, društvene organizacije, kao nosilac funkcija i uloga. Segregacija po polu ima legitimitet, ona je institucionalizovana, sistemska. Žene se definišu kao pripadnice marginalne grupe. Za sve marginalne grupe je karakteristična lako uočljiva različitost, koja počiva na biološkim činjenicama. Marginalci su „kolektivni autsajderi“ (Blagojević, 1990), bez mogućnosti uticaja na sopstveni život. Društvena nejednakost i diskriminacija se ostvaruje preko „sistemske inhibicije“: čini je skup društvenih mehanizama koji ometaju društvenu promociju (vertikalnu pokretljivost naviše) pripadnicima marginalnih grupa (Blagojević, 1988: 403). Sistemska inhibicija se ostvaruje preko porodice, obrazovnih institucija, tržišta radne snage. Postoji visoka saglasnost između položaja manjinske grupe i položaja pojedinaca-marginalaca. Učenjem ženske polne uloge, ostvaruje se interiorizacija marginalnosti žena. Marginalnost umanjuje motivaciju, podstiče izolovanost, otudjenosti.

Politička uloga marginalnih grupa sastoji se u totalitetu nejednakosti. Radi se o činjenici da je diskriminacija konstantna i proizvodi marginalizaciju. Totalitet nejednakosti predstavlja „diskriminacione linije koje presecaju slojne i klasne linije“. Na taj način se smanjuje raspon između slojeva i klasa, vrši se unutar-slojna atomizacija društvenih grupa i preseca moguća linija solidarnosti (Katunarić, 1979). Napetosti se ne gomilaju na globalnom nivou, globalni nivose relaksira i harmonizuje, dok dolazi do preusmeravanja napetosti na način koji ne ugrožava vladajući sloj. Ekonomska uloga marginalnih grupa tumači se pomoću koncepta segmentiranog tržišta radne snage (Blagojević, 1990). Tržište

radne snage se deli na primarno i sekundarno. Primarno tržište je favorizovano, adekvatno društveno vrednovano kako moralno, tako i materijalno, i uglavnom rezervisano za muškarce. Sekundarno tržište radne snage je stecište jeftine radne snage (nisko plaćene, nisko prestižne, sa nesigurnim radnim mestima), koji čine pripadnici marginalnih grupa (žene, stari, mladi, nezaposleni). U današnjim uslovima međunarodne podela rada, moguće je da cela jedna država bude sekundarno tržište radne snage (zemlje periferije multinacionalnog kapitala). Na taj način, dolazi do smanjivanja konkurencije na primarnom tržištu, jer se jedan deo radne snage automatski izbacuje iz igre.

U našoj sredini, postoje proučavanja koja osvetljavaju uticaj ženske radne aktivnosti na porodicu (Burić, 1968). Početna hipoteza, koja pretpostavlja da se porodica transformiše tako što uloga zaposlene žene, ženska uloga u javnoj sferi, ima veliku specifičnu težinu u odnosu na ženske uloge u porodici, u privatnoj sferi, je potvrđena. Izlazak žene u javnu sferu rada ima razarajuće, dezintegraciono dejstvo na tradicionalno-patrijarhalne strukture. Prelazeći preko tranzicionih modela, ove strukture se postepeno kreću u pravcu moderno-egalitarnih. Osnovni pokazatelj ove promene je porast ženinog autoriteta prilikom donošenja važnih porodičnih odluka, koji potvrđuje promenjen sadržaj polnih uloga.

Teorije o nasilju nad ženama:

Sva istraživanja koja se bave nasiljem nad ženama, kako malobrojna domaća, tako i inostrana, imaju empirijski, skoro empiricistički karakter, tako da je teorijsko-hipotetička osnova na ovom novou, koji bi trebalo da posreduje između globalnog i mikro, jako slaba.

Prema domaćim istraživanjima koja se bave problematikom roda, u Srbiji postoji ambivalentnost celokupnog modela žrtvovnog mikro-matrijarhata (Blagojević, 1997). Nasilje nad ženama je deo modela ženske žrtvenosti i žrtvenog mikro-matrijarhata (Blagojević, 1997), ono istovremeno i podriva status žena i, paradoksalno, poboljšava socijalni status, tj. predstavlja kanal za društvenu promociju. Tradicionalni muški identitet prosto nameće muškim članovima veliku grubost i strogost u postupanju prema ženama i deci, koji su shvaćeni više kao objekti nego kao subjekti.

U literaturi (Nikolić-Ristanović, 1993), teorije se dele u dve grupe. U prvu grupu spadaju sve psihološke, medicinske (psihijatrijske) i socio-psihološke teorije koje nasilje nad ženama posmatraju i analiziraju kao individualnu pojavu, i objašnjavaju je pojedinačnim uzrocima.

Druga grupa teorija, sociološke, ekonomske i feminističke, posmatraju i objašnjavaju nasilje nad ženama na nivou globalnog društva kao posledicu društvenog ustrojstva, društvene strukture. Ovde ćemo obratiti pažnju samo na drugu grupu teorija. Ekonomske teorije smatraju da je glavni razlog nasilja loše materijalno stanje. Prvobitna istraživanja su potvrdila postavke ove teorije, ali, vrednost ovakvih tumačenja je dovedena u pitanje posebno početkom devedesetih, kada su u SAD otkriveni slučajevi višegodisnjeg maltretiranja i ubistava žena od strane izuzetno bogatih i uglednih muževa (Nikolić-Ristanović, 1993). Tumačenja koja baziraju na sociološkoj teoriji insistiraju na skupu društveno-strukturalnih faktora kao što su nezaposlenost, visina prihoda, obrazovni nivo i sl. Ovi faktori su suštinski određeni muškom dominacijom i učestvuju u kreiranju društvenih uloga. Objasnjenja koja polaze od sistemske teorije posmatraju nasilje u porodici kao sistematski, kontinuirani element društvene interakcije. Ove teorije registruju tzv. uzlaznu spiralu nasilja. Osnovni faktori koji deluju kao deo sistema su visok nivo konflikata, visok nivo nasilja u društvu, porodišna socijalizacija tj. vaspitavanje dece uz pomoc nasilja, kulturne norme i seksistička organizacija društva.

Feminističke teorije polaze od odnosa moći u društvu, od nejednakosti moći između muškaraca i žena, na nivou globalnog društva i na ličnom nivou, u interpersonalnim odnosima.

Feminističke teorije su najpre osvetlile ekonomsku stranu života u porodici i skrivene mehanizme koji održavaju subordinaciju žena u privatnoj sferi. Brak i roditeljstvo (trudnoća i rađanje) su ključni medijatori sistemske inhibicije žena (Blagojević, 1991, 1997).

Privatna sfera, porodica i brak za ženu mogu da imaju obeležja „totalne institucije“ jer tu mogu da podmire većinu individualnih potrebe, čime nastaje opasnost izdvajanja žena iz javne sfere. Patrijarhalna „ideologija doma“ ima snažno dejstvo, i cilj joj je kontrola ženske uloge, i sprečavanje društvene promocije žena.

Porodica je u okviru feminističke teorije sagledana i kroz ekonomsku prizmu, i određena kao ekonomski sistem proizvodnje, razmene, potrošnje i transakcija među članovima (nasleđe i brakorazvodne deobe). U svakoj porodici uspostavljena je podela rada po starosti, polu i porodičnom statusu. Sistem kućne podele rada prikriva odnos eksploatacije, prisvajanje proizvoda i usluga jednih članova (žena) od strane drugih (muškaraca). Na taj način, dolazi do otuđenja žena od proizvoda sopstvenog rada, kao što je to u slučaju domaćeg rada, koji tretiran kao ekskluzivna ženska obaveza. Domaći rad je kompleksan angažman (emocionalan, seksualni, kulturni i ekonomski). Osnova emocional-

nog delovanja je karakteristična ženska briga (caregiving), ali tu su i solidarnost, podrška, emocionalno menadžerstvo. Seksualni angažman je usmeren na biološku reprodukciju muškaraca (rađanje sina-naslednika), i obavezu bračnog seksa. Socijalizacija i akulturacija deteta spada u kulturni rad žene.

Bazični odnos potčinjenosti maskiran je odnosima osećajnosti, emocionalne privrženosti. „Uloga“ članova porodice, koju je uspostavila funkcionalističaka teorijska tradicija (Parsons: segregirana komplementarnost polnih uloga) zamagljivala je činjenicu da su porodični odnosi između ostalog i složeni radni aranžmani i radne interakcije. Dominantna paradigma je smatrala mušku i žensku ulogu međusobno komplementarnim, i tako prikrivala njihovu hijerarhičnost. Istraživanje koje sam bavila još pre deset godina pružilo je sijaset nedvosmislenih podataka da polne uloge, iz perspektive pojedinca, tj žena nikako ne mogu biti komplementarne, već pre svega antagonistične, jer dovode polove u stanje međusobne suprotstavljenosti.³ O komplementarnosti se možda može govoriti samo u okviru prosistemske orijentacije: sa pozicije sistema, polne uloge mogu biti međusobno dopunjujuće. Efekat polnih uloga na globalni sistem je konzervativan: polno-rodni stabilizuje i ponovo proizvodi postojeću stvarnost.

Sedamdesetih godina, analiza domaćeg rada je imala za cilj da opovrgne stereotip da žene u kući ništa ne rade, i da pokaže da je domaći rad u osnovi procesa prikrivena eksploatacije. Kardinalna osobina domaćeg rada je neplaćenost i bespogovorna obavenost, automatsko obavljanje. Dužnost muškarca jeste izdržavanje zavisnih članova, obavljanje uloge „hronioca“, glavnog provajdera. Međutim, ako bismo pogledali inout-output vrednosti uloženog rada muškara ca i žena, videli bismo dve stvari

- vrednost muškarčevog inputa u domaćinstvo je manja od vrednosti ženinog inputa.
 - u slučaju žena, vrednost outputa je u nesrazmeri sa inputom: žene dobijaju mnogo manje nego što ulože
- Otkriven je i tzv osnovni paradoks domaćeg rada (Delphy & Leonard, 1992):
- količina napora koji ulaže žena često nije ekvivalentna novcu koji bi zaradila da radi u javnoj sferi na tržištu,
 - sa druge strane, muškarac često prima od svoje žene tržišnu vrednost domaćeg rada koja je veća od njegovog ukupnog dohotka.

³ „Odnos roditelja prema muškoj i ženskoj dece u savremenoj porodici:“ diplomski rad, odbranjen na Filozofskom fakultetu u Beogradu, 1992 godine

Ako domaći rad shvatimo kao specifičnu vrstu transakcije među članovima, vidimo da se ova transakcija odvija na štetu žena:

- zavisnim članovima ne omogućava proporcionalan odnos između uloženog rada i životnog standarda (ako radi više, žena neće imati bolji životni standard),
- ne omogućava omoćavanje i mogućnost uticaja na porodični dohodak i strukture njegove potrošnje.

Preuzimanje mnogobrojnih uloga u privatnoj i javnoj sferi dovodi do konfuzije i sukoba. Konflikt uloga je visoka psihološka cena žena na višim nivoima obrazovanja i žena koje beleže uspone u profesiji (karijerno orijentisane) (Blagojević, 1991, 1997). Njihov položaj u društvu bitno je ambivalentan, i emancipujući i marginalizujući, budući da se s jedne strane približavaju društvenom položaju muškaraca, i time oslobađaju socijalnih inhibicija svoga pola, ali se istovremeno i socijalno izoluju (zadržava se grupna distanca u odnosu na muškarce kao grupu a povećava se distanca u odnosu na preostale žene).

Rešenja problema suprotstavljenosti, antagonizmičnosti položaja žene i muškarca, feministička teorija vidi u polno-rodnoj simetriji. Polno-rodna simetrija se operacionalizuje kao fleksibilnost rodnih uloga (veće učešće muškaraca u reprodukciji (roditeljstvu i domaćem radu), tj. veće učešće žena u produkciji u javnoj sferi (profesijama i karijeri). Rezultati mog istraživanja iz 1991 godine, (diplomski rad Odnos roditelja prema muškoj i ženskoj deci u savremenoj porodici) je prilično poražavajući: savremena porodica održava visok stepen tradicionalne homogenizacije: i dalje održava asimetričan i rigidan sistem rodnih uloga, vaspitavajući decu različitog pola više kao međusobne protivnike nego kao individue koje bi trebalo da zajedno izgrade bolju budućnost za sebe.

Osnovni pojam za objašnjenje u okviru feminističkih teorija je pojam patrijarhata, kao i svojevrsna „normalnost“ nasilja nad ženama. Tradicionalni patrijarhat je tip polno-rodnog sistema. Patrijarhat je sistem muške vlasti kojom se ugnjetavaju žene kroz društvene, političke i ekonomske institucije, ali i kroz svakodnevicu, kroz privatnu sferu. Patrijarhat zasniva svoju moć pre svega na činjenici da muškarci imaju veći pristup prirodnim resursima, i društvenim strukturama vlasti izvan i unutar kuće. Međutim, ono što je još važnije, muškarci su skloni da ovu moć zloupotrebe

Sam pojam polno-rodni sistem definisala je američka antropološkinja Gejl Rubin, u svojim pokušaju da izgradi „teoriju ugnjetavanje

žena“. Pojam označava „sklop aranžmana kojima jedno društvo pretvara biološku polnost u proizvode ljudske delatnosti i u kojem se ove preobražene polne potrebe zadovoljavaju (Rubin, 1983: 93). Ova antropološkinja je, u svom opusu o „političkoj ekonomiji polnosti“ definisala pojam kritički čitajući i analizirajući dela Levi-Strosa i Frojda, pozajmljujući pojmove iz antropologije i psihoanalize. Gejl Rubin smatra da se opšti zakoni organizacije ljudske polnosti mogu izvući iz analize Levi-Strosovih teorija srodstva, preko sledećih elemenata:

- tabu rođakstva
- obavezna heteroseksualnost
- asimetrična podela polova, pri čemu asimetrija roda (razlika između onoga ko ramenjuje i predmeta razmene) znači sputavanje ženske polnosti.

Polno-rodni sistemi ograničavaju individualne mogućnosti pojedinaca, a posebno žena: svaka nova generacija i pojedinac mora da se kodira u smislu položaja koji im ovaj sistem nudi.

Sistemi pola-roda su proizvodi istorijske ljudske delatnosti. Polnost je biološka odlika pojedinca, a rod psihološki i društveno pripisano značenje ove konstante. Polno-rodni sistem čine aktivnosti preko kojih društvo označava, vrednuje biološke osobenosti i prevodi ih u ljudske oznake i aktivnosti

Patrijarhat podrazumeva:

- seksualnu podelu rada i
- segregaciju polova/rodova.

Suština rodne potčinjenosti žena u braku je u statusu zavisne, socijalno maloletne osobe. Autoritet i pravo donošenja odluka u kući privilegija je muškarca (domaćina), dok je žena prednjači u obavezama: obavezna je da pruža seksualne i emotivne usluge mužu. Ova „patrijarhalna paradigma“ održava „mit o muškarcu kao hraniocu i ženi – domaćici“. Realna društvena činjenica da je domaći rad ekonomska aktivnost (utrošeni rad u njemu ima ekonomsku cenu, ta aktivnost doprinosi i reprodukciji celog ekonomskog sistema) se zamagljuje.

Tradicionalan autoritet legitimise se prošlošću, počiva na veri da se oduvek vladalo na taj način i od strane istih subjekata. Autoritet u porodici odnosi se na raspodelu važnih uloga, pre svega ulogu izdržavaoce i donošenje važnih odluka. Patrijarhalni autoritet počiva na muškoj kontroli nad ženskim proizvodnim mogućnostima i na kontroli ženine ličnosti. Patrijarhalnu porodicu karakteriše diskriminacija, segregacija,

autoritarnost, očinska uprava. Za tranzitna društva, karakteristična je transformacija kulturnih obrazaca, ali se smatra da se proces desegregacije uloga sporiji od transformacije autoriteta.

Vrlo bitan element, po nekima ključan, polno-rodniig sistema je podela rada. Kućni rad je, smanjenjem proizvodne funkcije domaćinstva, podelom uloga na radnu i porodičnu, pripao ženi. Osnova ove podela je plaćeni-neplaćeni rad, javna privatna sfera. Društveni odnosi proizvodnje u porodici su takvi da odgovaraju društvenim odnosima u feudalizmu (Rowbathom, 1984):

- ne zasnivaju se direktno na novcu,
- rad je nespecijalizovan
- odnosi se na ljudska bića i
- pri tome se javljaju emocije.

Priroda kućnog posla ga čini nevidljivim: svi kućni poslovi se svode na stvaranje uobičajene okoline. Međutim posao domaćice i majke nije samo „ono što radiš, to je ono što si“ (Rowbathim, 1984). Strukturu kućnog posla određuju promenljive potrebe dece i muževa, i kućni posao na taj način postaje „ženski oblik institucionalizacije“ (Rowbathom, 1984), pri čemu postoji veoma jaka psihološka vezanosti. Ova psihološka vezanost ili zavisnost, posebno je jaka u našoj kulturi, kad kod žena izostaje osećaj eksploatacije, koji bazira još i na jakom osećanju dužnosti. U tim slučajevima, uobičajeni odgovor potlačenih žena je neuroza, ili preciznije neuroza ništavila, „osećaj da te više nema“ (Rowbathom, 1984). „Kućni posao je crv koji izjeda ideje, donosi mentalno sivilo (Rowbathom, 1984, str. 168).

Sheile Orthner, istraživanjem kultura različitih nivoa razvoja, u svom delu „Žene naspram muškaraca kao priroda spram kulture?“, pokazala je da su patrijarhat i mizoginija konstanta svih proučavanih kultura. Patrijarhat i mizoginija se manifestuju na sledeći način:

- drugorazrednim položajem žena
- androcentrizmom
- polno asimetričnim i hijerarhizovanim normama
- seksističkom podelom rada,

i kao takvi igraju veliku ulogu u održavanju klasnih nejednakosti. Ono što je bitno i kod ove autorke je tvrdnja da biološke činjenice nisu nebitne, da muškarci u žene jesu različiti, ali da razlike poprimaju značenje više vredan / manje vredan tek u okviru kulturno definisanih vrednosnih sistema. Dakle, cela šema o opozicijama je kulturna tvorevina mno-

go više nego činjenica prirode. Njena teza je da se žena poistovećuje sa nečim što svaka kultura obezvređuje, nečim što svaka kultura definiše kao da je nižeg reda postojanja no što je ona (kultura) sama. Ono što odgovara ovom opisu je priroda. Sve počinje od prirodnih rasplodnih funkcija koje su svojstvene samo ženama. Ova fiziološka činjenica ima značaj na tri analitička nivoa:

- ženino telo i njegove funkcije, koje su na duže vreme povezane sa „životom vrste“, kao da ženu smestaju bliže prirodi, nasuprot fiziologiji muškaraca, koja je takva da ga potpuno oslobadjada se bavi kulturom. Potvrdu ovom činjenici autorka nalazi u početnim radovima feminizma, Simon de Bovoar, koja, dajući pregled fiziološke strukture ljudske ženke, zaključuje da je „ženka više nego mužjaka žrtva vrste, animalnost je očevidnija“. Prema Bovoar, ženine „prirodne stravalacke funkcije“ osudjuju ženu. Bitna tačka zagonetke ženskog pitanja je ženino univerzalno i neosporavajuće prihvatanje sopstvenog obezvređivanja
- ženu telo i njegove funkcije stavljaju u društvene uloge koje se smatraju delo niže kategorije kulturnog procesa nego što su muškarčeve. Takodje, ženine fiziološke funkcije su tako kulturno protumačene da teže da joj ograničavaju kretanje u društvu. Ovde se ona poziva na Klod-Levi Strosa i njegovo tumačenje struktura srodstva: on smatra da opozicija javno-privatno ima značenje opozicije kultura-priroda.
- tradicionalne društvene uloge žene, koje su joj nametnute zbog njenog tela i njegovih funkcija ženi daju drugačiju psihičku strukturu, koja se takodje sagledava kao bliža prirodi. Ovde ženinu psihičku strukturu Šeri Ortner sagledava manje urođenom, a više kao osobinu koja je posledica univeralnog iskustva socijalizacije žene, dakle kao posledica društveno-strukturalnog aranžmana.

Proučavanje kvaliteta porodičnih odnosa kroz prizmu nasilja nad ženama kod nas je još uvek u povelju. Rezultati prve studije koja proučava nasilje nad ženama na našim prostorima (Erlih, 1971) govore da je u Srbiji između dva svetska rata, kao u društvu „burne porodične transformacije“ u 85% porodica postojalo nasilno ponašanje prema ženama. Ovaj podatak govori o visokom stepenu prihvaćenosti obrasca nasilnog ponašanja u porodici koja se menja, nalazi u procesu burne, a svakako i bolne transformacije. Drugi bitan rezultat ove studije je činjenica da postoji fuzija obrasca nasilja nad ženama i modela opijanja

muževa, te da su ova dva obrasca deo iste tradicije i međusobno usko povezani. Intenzivna u brutalna nasilja nad ženama događala su se u trenucima alkoholizovanosti njihovih muževa. Neki od činilaca koji su uticali na takvo stanje su i izražena vojnička tradicija plemenskih društava, sam fakticitet čestih ratovanja na ovim prostorima. Posledice ratničke tradicije i čestih ratovanja utiču na svakodnevni život posredstvom neurednog života, stalnog bežanja, napuštanja teritorija i ponovnog vraćanja. Ova vrsta diskontinuiteta dovodi do nepostojanja poretka i institucija, do odsustva nenasilnih obrazaca života u svakodnevici. Sem toga, nalazi Vere Erlih govore da su žene, i pored toga što nikakva grupna strategija borbe protiv nasilja između dva svetska rata nije postojala, niti su one bile svesne globalnosti fenomena, na individualnom nivou ipak pružale otpor i imale svoje lične straterije borbe. Vojnička tradicija naroda je imala uticaja i na ženski deo populacije. Za vreme I svetskog rata, raste samosvest žena, zbog velikih ratnih gubitaka muškog stanovništva.

Ono što je takodje bitno za etnološko pozicioniranje fenomena su nalazi Bet Denich. Proučavajući osnovne osobenosti patrilinarnih društava na Balkanu, dolazi do zaključka da je nepovoljan položaj žena u osnovi principa patrilinarnosti, da je ugrađen u strukturu androcentričnih društava. Naime, samo grupisanje u patrilinarnim društvima je bazično muško, i u takvim uslovima, žene su stranci. Radi se o „patrilinarnom paradoksu“ (Denith, 1988), koji položaj žena čini ambivalentnim. Žene su, sa jedne strane, dominantne i od ključne su važnosti za sam proces opstanka muških grupa i muškog principa grupisanja. Ipak, sa druge, one su istovremeno strukturalno neprihvatljive za mušku grupu, što se manifestuje „prisilnom integracijom“ (Denich, 1988) žena u patrijarhat. Ova imanentna kontradikcija ima za posledicu tradicionalno izrazito visok položaj muškaraca i izrazito nizak položaj žena (Denich, 1988). Na osnovu ovakvih rezultata, možemo zaključiti da je kvalitet partnerskih odnosa izrazito loš. Samim tim, značaj roditeljstva, a posebno majčinstva raste, tako da postoji jako visok nivo centriranosti majki na decu. Ono što dalje komplikuje i otežava položaj žena u tradicionalnoj porodici i društvu je velika eksploatacija ženskog rada.

Jedno od retkih socioloških istraživanja nasilja u porodici posle II sv. rata (Ružičić, 1992) određuje rasprostranjenost i prisutnost porodičnog poremećaja na teritoriji Čačka, na uzorku od 106 jedinica, koji obuhvata razvedene brakove, izmirene brakove, porodice sa maloletničkom delinkvencijom i porodice sa ubistvom.

Ovo istraživanje dolazi do sledećih osnovnih zaključaka:

1. nasilnog ponasanja žena prema ukućanima nema ili je pojava zanemarljivo mala;
2. tradicionalna patrijarhalna kultura stimuliše i podstiče nasilje muškaraca nad ženama;
3. najveći problem istraživanja je nepostojanje otpora i visoka tolerancija na nasilje kod žena: one ne prijavljuju slučajeve nasilnog ponasanja svojih muževa zvaničnim institucijama;
4. najčešći oblici nasilja nad ženama su izbacivanje iz stana žene i dece, fizički obračuni, potezanje hladnog i vatrenog oružja;
5. uslovljenost nasilja nad ženama starošću, zanimanjem (službenici i stručnjaci), aktivnošću (aktivni muževi su agresivniji prema svojim ženama), socijalnim poreklom nasilnika nije dokazana;
6. osnovni uzrok nasilnog ponašanja muževa je alkoholizam, sopstveno neraspoloženje i insistiranje na poštovanju patrijarhalnog reda od strane roditelja, posebno u slučaju kada postoji ekonomska zavisnost od roditelja;
7. uslovljenost nasilja nad ženama dužinom zabavljanja i dužinom bračnog staža nije dokazana;
8. materijalni standard utiče tako što prednjače nasilnici sa visokim prihodima;
9. pretpostavka da je nasilje češće kod proširenih porodica, tradicionalnih zajednica, ovde nije dokazana;
10. postoji prenošenje nasilnog obrazaca ponašanja iz roditeljskih porodica, posebno alkoholičarskih roditeljskih porodica;
11. starosna, obrazovna i profesionalna struktura žena ne utice na nasilna ponašanja njihovih muževa; postoji visoko učešće ekonomski samostalnih žena;
12. jedini slučaj ubistva muža od strane žene je uslovljen dugogodišnjim maltretiranjem i pretnjama od strane muža;
13. društvene institucije (Centar za socijalni rad, pravno-sudske službe, Služba unutrašnjih poslova, medicinska i pravna služba) neadekvatno reaguju: problematika se svodi na privatnu stvar porodice, slučajevi se prijavljuju retko; institucijama nedostaju zakonska ovlašćenja i materijalna sredstva; šta više, umesto da se institucije brinu o rešavanju ovog problema, svojim delovanjem ga upravo podstiču: postoji direktna veza između sticanja dobiti od prodaje alkohola od strane države i nasilja nad ženama!

Na taj način, vidimo da je problem nasilja nad ženama početkom devedesetih na pomenutom geografskom prostoru potpuno potisnut i marginalizovan, pretvoren u tabu temu.

Dosadašnja istraživanja iz oblasti kriminologije (Nikolić-Ristanović, 2000) pokazuju da žene-žrtve nasilja, pa čak i žene-ubice najčešće dolaze iz zajednica porodice prokreacije i roditeljske porodice, u kojima su trpele dugogodišnje nasilje. Dalje, zabeleženo je da je za nasilje nad ženama u porodici relevantna činjenica da li su muž ili/i žena izdržavano-neizdržavano lice. Ovaj podatak se može objasniti činjenicom da je uloga izdržavaoca porodice ključna uloga tradicionalnog obrasca muškog pozicioniranja, na kojoj se gradi tradicionalna distribucija autoriteta i struktura moći u tradicionalnoj porodici. Celu situaciju dodatno opterećuje činjenica da je proces desegregacije tradicionalnih uloga jedan od najsporijih procesa u kontekstu društvenih promena. Poseban značaj ima proces visoke fuzionisanosti nasilja nad ženama sa obrascem porodičnog života. U tradicionalnoj kulturi, nizak ekonomski položaj znači visoku autoritarnost i visoku moć izdržavaoca. Dakle, bilo da je muž izdržavalac ili izdržavano lice, postoji rizik za pojavu ili povećanje nasilja nad ženama u porodici, samo se radi o različitim obrascima (Nikolić-Ristanović, 1993). Ako prihvatimo pretpostavku da ni samo odsustvo aktivnih oblika nasilja ne znači zadovoljavajući kvalitet porodičnih odnosa, steci ćemo uvid u realno stanje stvari. Naime, obrazac nasilja nad ženama se sastoji iz dva dela: pasivnih i aktivnih nasilnih ponašanja. Pasivna nasilna ponašanja nad ženama čini čitava paleta ponašanja.⁴

Rezultati istraživanja žena-ubica i žena-žrtava femicida (Nikolić-Ristanović, 2000) beleže činjenice:

1. postoji obrazac dugogodišnjeg trpljenja porodičnog nasilja nad ženama od strane njihovih partnera (formalnih ili neformalnih);
2. sve žene ubice su pre ubistva po nekoliko puta pokušale da izvrše samoubistvo;
3. žene-ubice su najčešće ubice svojih (ne)formalnih partnera;
4. konačno, postoje dugogodišnje veze patološke zavisnosti između nasilnika i žrtve.

Očigledno je reč jakom nedostatku dijaloga koji gomila konflikte, ograničenja i nezadovoljstva i potiskuje ih u iracionalnu sferu. Na taj način, stvaraju se začarani krugovi, iz kojih se izlazi drastičnim sred-

⁴ O ovoj vrsti nasilja videti više u delu teksta: Definicija pojma

stvima: fizičkim nestankom jedne strane. Žene su dovedene u situaciju neizdržive patološke veze, koju nisu mogle da prekinu na drugi način.

III 2 c Mikro krug: Socijalno-psihološke i teorije ličnosti

Gljučan pojam Horkhajmerovog koncepta je istovremeno ključan i za razmatranje nasilja na ženama. Radi se o pojmu autoriteta, za koji Horkhajmer kaže da je „obeležje celokupne egzistencije” (Horkhajmer, 1976: 203), da je osnovni cilj svakog kulturnog aparata „u unutrašnjosti potčinjenog učvrstiti princip nužne vladavine čoveka nad čovekom“ (Horkhajmer, 1976: 203), usaditi u čoveka veru u autoritet. Prihvatamo stav da je pojam autoriteta „fundament teorije o društvu“, „centralna istorijska kategorija“. Osnovna istorijska delatnost bi bila „potčinjavanje ljudi tuđoj instanci“. I dalje, „svaka zajednica dela autoritarno ako individue u svakom trenutku ne donose vlastiti sud, nego se pouzdaju u neku nadređenu ideju“ (Horkhajmer, 1976: 206). Smatra da je do XIX veka, autoriteti i sa njim povezani hijerarhijski odnosi, imao pozitivnu istorijsku ulogu, zbog razvijanja radne discipline društva, koje je tad bilo u usponu. Autoritet određuje kao „potvrđenu zavisnost, na kojoj se zasniva slepa i ropska odanost, koja vodi do duševne inertnosti i nesposobnosti ka vlastitoj odluci i objektivno doprinosi trajanju ograničavajućih i nedostojnih prilika. Jačanje i slabljenje autoriteta predstavlja jednu od onih crta kulture zahvaljujući kojima i kultura postaje element u dinamici istorijskog razvoja. Gradjansko mišljenje počinje kao borba protiv autoriteta, i suprotstavlja mu razum u svakoj individui ikao legitimni izvor prava i istine. Stavlja se u red filozofa (Dekart, Fihte) koji pozivaju na „unutrašnju nezavisnost, na ukidanje mišljenja i ponasanja zasnovanih samo na autoritetu, na dicanje unutrašnjom slobodom.“ Patrijarhalno mišljenje i delanje je najmasovniji oblik autoritarnog mišljenja i delanja. Jos kod Horkhajmera nalazimo stav da je svest o postojanja ovih procesa je svest o procesima koji proizvode društvo. Ono sto, po ovom autoru, otežava promene je cinjenica da je tesko sagledati i shvatiti neprozirnu stvarnost i sagledati koji su to procesi koji uticu na proizvodnju društva. NA mesto samovolje, koja je bila karakteristican dominantan autortet za premoderan period, u modernoj doba na snagu stupa anonimna ekonomska nuznost: autoriteti nisu sruseni, samo su se sakrili iya anonimne moci ekonomske nuznosti. Za gradjansko društvo je karakteristicno da se potcinjavanje ne zasniva vise rodjenjem, nego „slobodnim ugovorom privatnih osoba“. Posebno je u moderno doba

struktura autoriteta jako složena, i služi za razumevanje ljudskih načina reagovanja. Proizvod savremenog društva je ambivalentna individua: ona se istovremeno i oseca slobodno, i društveno uslovljena činjenice priznaje kao neimenjive i večne: smatra večnim ideje o vlasti čoveka nad čovekom, nagon za potčinjavanjem smatra večnim i prirodno zasnovanim? Pojedinci veruju da delaju slobodno, a istovremeno osnove samog poretka izmicu njihovom saznanju. Savremeno društvo dolazi do takve tačke moralnog rayvoj kada postoji velika nesrazmera između dobrog života i ljudskih kvaliteta. Ono što mi u ovom radu pretpostavlja mo je da je najdublja ideoloska baza autoritarnosti rodnog karaktera.

Predstavnici kritičke teorije se postavljaju na kritičku poziciju u odnosu na sledeće pojave:

- progres (kritikuju tehnicističko shvatanje progressa i jednostran tehnički progres),
- masovnu kulturu,
- autoritarnu ličnost, i
- autoritarnu porodicu kao glavnog medijatora između autoritarnog društvenog poretka i slabe, konformističke, autoritarne ličnosti.

Pristalice ove teorije zalažu se za samoodredjenje, emancipaciju čoveka i oslobodjenje čovečanstva. Smatraju da se prosvetiteljstvo preobrati u svoju suprotnost: u pozitivizam, pragmatizam i utilitarizam, destrukciju smisla, razuma osećanja i subjektivnosti.

Zanimljiva je i Fromova teorija o konfliktima između čoveka i društva, posebno locirana na područje porodice i odnose među polovima. Naime, on smatra da društvene pojave imaju korene u psihološkim mehanizmima. Ono što masovna kultura stimuliše je socijalni, tipiziran karakter za brzu adaptaciju i integraciju čoveka sistemu, što sa stanovišta pojedinca znači otudjenje (doživljavanje samog sebe kao stranca). U takvom društvenom sistemu, čovek je postavljen na marginu vrednosnog sistema; institucije su sile iznad čoveka, kojima čovek mora da se potčinjava. Takvo društvo on naziva bolesnim društvom. Zalaže se za drugačiji poredak stvarnosti i mesto čoveka pojedinca u njemu. Čovek se mora postaviti u centar stvari, sistem mora da se prilagodjava pojedincu i njegovim potrebama (ovde je plodno shvatanje Maslowa i Baumana, o kome će biti reči kasnije). Mentalno zdravlje se mora odrediti upravo kao prilagodjavanje društva potrebama čoveka. Sa druge strane, sama sloboda (bilo da je to „sloboda od“⁵ ili „sloboda za“ za pojedinca

⁵ U slučaju žena koje trpe nasilje, bitno je da su one sistemski onemogućene u dostizanju čak i „slobode od nasilja“.

predstavlja veliku odgovornost, tako da mnogi ljudi „umru pre nego što se rode“. Slabe konformističke, heteronomne, autoritarne ličnosti često pribegavaju „bektvu od slobode“, primenjujući tri mehanizma:

- autoritarnost (sadomazohizam) – težnja ličnosti da gospodari slabima, a da se potčinjava jakim
- rušilaštvo (uklanjanje predmeta)
- konformizam (nastaje kad se čovek izjednači sa obrascem, svoju ličnost redukuje na kolektivni kulturni obrazac; konformizam je mehanizam delovanja anonimnog autoriteta, preko kompulzivnosti)

Na taj način, definiše dva suprotna modusa življenja:

- imati (gramzivost, fokusiranost na svojinu, utilitirizam, želja za sticanjem; želja za posedovanjem do posedovanja živih bića, egocentričnost, sebičnost)
- biti (iskustvo, nezavisnost, sloboda, refleksivnost, aktivnost, upotreba ljudskih potencijala i talenata).

U jako zanimljive spada i Baumanova teorija, koja tretira problem otudjenja, a naslanja se na Maslovljevu teoriju potreba. Za mene su posebno inspirativne reči Zigmunda Baumana: „Možda je ljudska sreća naivno maštanje, ali, kako je moguće baviti se naukom, a ne verovati u tu naivnost“. Bauman stoji na stanovištu da društvena struktura savremenih društava bolesna, je zapravo stimuliše utilitarizam stimulišući antagonizam. Radi se o tome da društvo maksimizira pobude (skupljanje novca, vlasti, ugleda) i tako u svojim temeljima sadrži sukob (šizmogene nizove) među neslaglasnim grupama i pojedincima. Kasnije, društveni sistem, vrlo licemerno, uvodi spoljašnju prinudu, spoljašnji Super-Ego u vidu aparata nasilja kao „kočnice“ sukoba koje je sam izazvao. Za svoj cilj, Bauman postavlja lečenje bolesnih kultura i bolesnih društvenih struktura. Sa druge strane, bolesna struktura stvara bolesne pojedince (egzoaksijalne ličnosti), formirane spolja, prema volji drugih. Masovna je situacija da se „rob prilagodio robovskom položaju“. Sem toga, odsustvo bolesti nije zdravlje. Zdrava ličnost (endoaksijalna) mora da nude unutrašnje prilagodjena, prilagodjena sebi, da bi bila sposobna da vrši „individualnu sistematizaciju haotične spoljašnje stvarnosti“. Ličnost koja je zdrava ima sposobnost održavanja želje za stalnom samokreacijom, stalno saopštavanje sebe drugima.

Maslovljeva teorija potreba govori o čoveku kao aktivnom, autonomnom, samoupravnom delatniku, pronalazaču i revolucionaru. Nor-

miranost sa spoljne strane, bivanje onim što drugi smatraju normalnim, spada u oblast psihopatologije. Zdravlje je normiranost iznutra. Potrebe deli na:

1. potrebe nedostajanja, čije odsustvo izaziva bolest; one se dele na:
 - potrebe sigurnosti (primer nezadovoljenja ovih potreba je nasilje nad ženama, i
 - potrebe sinergizma (ljubavi, simpatije, dobronamernosti, osećanja zajedništva, pripadnosti, lojalnosti)
2. potrebe postojanja ili rasta, čije prisustvo izaziva rast, individualizaciju, autonomiju, samoostvarenje, radost, stvarstvo; to su potrebe za stalnomdinamičnošću, unutrašnjom napregnutošću („prijatno stanje neophodno za mentalno zdravlje“). Smatra da nezadovoljenosti ove potrebe za unutrašnjim stanjem pozitivne, konstruktivne napetosti izaziva stanje negativne, destruktivne napetosti.

Teoretičarka L. Walker (1977/1978), svojom teorijom naučene bespomoćnosti, objašnjava kako socijalni mehanizam proizvodnje žrtve, tako i proces socijalne proizvodnje „psihološke paralize“ u kojoj se žene-žrtve nalaze. Naime, ova autorka smatra dajenaljade moguće primeniti teoriju koju je razvio psiholog Seligman eksperimentišući na psima! Teorija naučene bespomoćnosti govori o mehanizmima socijalizacije koji, na vreme primenjeni (u detinjstvu), imaju snagu da proizvedu takvo društveno naučeno ponašanje, koga karakteriše slamanje volje, izazivanje depresije i otudjenja, tako da individue, u ovom slučaju žene, gube svaku individualnost, i žive u trajnom uverenju da su nesposobne za samostalan život i da nisu u stanju da kontrolišu sopstvenu okolinu.

Ovde će biti pomenuta teorijska misao Jamesa Giligana (Giligan, 19) američkog psihijatra, koji je poručavao pacijente psihijatrijske bolnice, koji su istovremeno bili osudjeni za najteže zločine. Njegova teorija uvodi u tumačenje nasilja nad ženama elemente koji govore u prilog činjenici da je nasilje nad ženama legitiman i poželjan deo tradicionalne muške uloge. Naime, autor smatra da pojedince u patrijarhatu karakteriše pasivno zavisna-pozicija i „ultimativno ponašanje „(Giligan, 19:227), pri čemu se ono kod muškaraca manifestuje kao unutrašnji impuls koji ih stimuliše na budu nasilni nad ženama da bi proizveli i reprodukovali muški identitet, i to u tolikoj meri da ih je sramota ako to nisu (Giligan, 19: 233)! Ovaj autor smatra da se muškarci nalaze u „paklu muške zavisnosti“ (Giligan, 19: 237). Problem porodičnog nasilja u

nekim istraživanjima dovodi se u vezu sa psihopatskim sklopom ličnosti tzv. antisocijalnim poremećajem ličnosti, i smatra se da „psihopate čine značajnu proporciju perzistentnih porodičnih nasilnika“ (Radulović, 2004: 11).

Istraživanja iz oblasti socijalne psihologije i patologije pokazuju da postoji direktna veza između seksističkog društvenog sistema (i njegovih institucija, kao što je autoritarna porodica, V. M. S.) i nasilja nad ženama (Hornay, 1965). Hornay smatra da su neuroze psihički poremećaji izazvani strahom, odbranama i pokušajima da se nadju rešenja za konfliktne težnje, koje se javljaju u okviru kulturnog sistema. Ova autorka u psihoanalizu uvodi, umesto dotadašnje genetske, funkcionalističku orijentaciju.

Rezultati istraživanja koje analizira stereotip alkoholičara, tj. tradicionalnu percepciju javnog mnjenja o alkoholičarima (Djukanović, 1988), pokazuju da manifestan vid ponašanja ličnosti alkoholičara karakteriše vrlo zanimljiv sklop. S jedne strane, postoji nasilnost, a sa druge pasivno-zavisna pozicija. Radi se o dve strane medalje: pasivno-zavisna pozicija izaziva nezadovoljstvo kod samih alkoholičara, koju oni, uvek bezuspešno i često tragično, pokušavaju da promene begom u alkoholizam. Tragika ovog začaranog kruga se nastavlja nasilnošću koju ispoljavaju alkoholičari najčešće u porodici i na radnom mestu (Djukanović, 1988). I pored svega toga, uzimajući u obzir podatke o rasprostranjenosti nasilja nad ženama u porodici, postoji osnova da se porodica odredi kao glavni kanal ispoljavanja nasilnosti. Ova oblast je potpuno van domašaja delovanja pravnog sistema, nesankcionisana i nekažnjavana. Rezultati (Djukanović, 1988) govore da je tradicionalna percepcija alkoholičara kod nas u posleratnom periodu promenjena. Alkoholizam se percipira sve više kao bolest zavisnosti, socijalno-medicinski fenomen, a sve manje kao moralni defekt ličnosti. Sa druge strane, nalazi studije govore o činjenici da se alkoholizam proširio na čitav socijalni prostor, po slojevima i uzrastima. Alkoholičari su osobe u punoj životnoj snazi, a alkoholizam je, kao osnova za ispoljavanje rizičnog ponašanja, postao deo načina i kvaliteta života aktivne populacije. Iako se iz svega pomenutog može videti rodni predznak alkoholizma, ova činjenica se nedovoljno dovodi u vezu sa nasilnošću uopšte i sa nasiljem nad ženama. Ako zvanična nauka alkoholizam definiše socijalno-medicinski poremećaj, onda nam daje osnovu da ga smatramo osnovu za asocijalnost i antisocijalnost. Pošto je ugrađen u način života aktivne populacije, i sama antisocijalnost je shvaćena kao deo svakodnevice. To jeste veliki paradoks patrijarhata: kao sistem, on je

u tolikoj meri diskriminativan, da jednu grupu konstatno izlaže rizicima. Ako fenomen postavimo na rodnu osu, vidimo da je anti-socijalno, rizično, nasilno ponašanje alkoholičara-muškaraca, deo svakodnevice, što automatski znači da je nasilje usmereno ka ženama. Sa druge strane, da sistem zaista alkoholizam posmatra kao negativnu pojavu, on bi sam alkoholizam ili nmebove posledice i kažnjavao. Međutim, sistem posledice alkoholizma ne kažnjava, čak, zaradjue prodajući alkohol. Situaciju dodatno otežava činjenica da savremeni pristup lečenja ovog socijalno-medicinskog poremećaja podrazumeva porodičnu terapiju (Djukanović, 1988). To praktično znači da savremeni tretman alkoholizma zahteva uključivanje supruge, odnosno majke u proces lečenja. Za same žene, to znači da im se nameće tradicionalna uloga negovanja, brige i lečenja bolesnih, u ovom slučaju sopstvenih nasilnika. Tako dolazimo do sledećeg paradoksa: savremeni socijalno-medicinski tretmani se zasnivaju na tradicionalnim rodnim ulogama, koji vode novoj marginalizaciji žena.

Stav o povezanosti porodične zajednice, alkoholizma muževa i nasilja nad ženama podržavaju i rezultati sledeće studije (Nastasić, 1998.). Naime, pokazuje se da je zajednica porodice prokreacije i roditeljske, najčešće muževljeve, porodice, relevantna u procesu međugeneracijskog (patrilinarnog, sa oca na sina) prenošenja dva obrasca ponašanja: alkoholizma muškaraca (prenošenje sa oca na sina) i porodične disharmonije i postojanja alkoholičarskih porodica.

IV REZULTATI

IV 1. Ključni metodološki problemi

Sama nevidljivost, neimenovanost i skrivenost pojave koja nas je ovde zanimala i jeste ključan metodoloski problem. U tom smislu, zanimljiva je opaska profesora univerziteta, sociologa, koja se odnosi na problem samog prikupljanja podataka o nasilju nad ženama. Naime, u neformalnom razgovoru, on je izrazio mišljenje da se najbolji podaci iz oblasti nasilja nad ženama mogu naći na groblju! Mada je oštrica njegove opaske bila usmerena na osporavanje samog smisla i značaja istraživanja, u komentaru se krije dosta istine o količini tame i ćutanja, o velikoj i nepremostivoj izmeštenosti od oka javnosti, svake analize i sticanja legitimnosti, uopšte percipiranja i imenovanja neizrečene patnje kada se govori o nasilju nad ženama. Dakako, opaska doseže i posledice posmatrane pojave! Sa druge strane, ako se ovakvi komentari sreću kod univerzitetskih profesora, pa još i sociologa (doduše muškarca) šta se onda može očekivati od široke mase neobrazovanog stanovništva, u našem društvu koje ima oko 2/3 stanovništva sa završenom osnovnom školom i oko 25% stanovništva sa srednjim obrazovanjem? Kakve su šanse našeg društva za ozbiljniju transformaciju, koliko su komplikovani zadaci koje će biti nužno osmisлити i obaviti i koliko je dug put koji nas čeka?

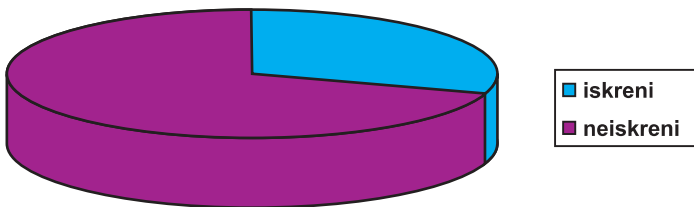
Kvantitativni rezultati do kojih se došlo su primer par excellence za podatke koji više skrivaju nego što govore o bazičnim, osnovnim društvenim protivurečnostima i neusklađenostima. Sama osetljivost ispitanika na ova pitanja govori o usijanosti problema i strahu od bilo kakvih saznanja iz te oblasti. Naime, i ispitanice i ispitanici su bili svesni aktuelnosti političke dimenzije, od nje su uporno hteli da se drže po strani i samo nju su uzimali u obzir prilikom odbijanja ili prihvatanja saradnje. Međutim, isto tako, nisu bili svesni legitimnosti privatne, svakodnevne dimenzije i nisu mogli da je povezu sa naučnim interesima jedne zvanične institucije. Zato su prilikom odgovaranja bili zatečeni, nepripremljeni i prosto upecani. Mislimo da se ovaj blok pitanja bukvavno provukao uz ostale iz upitnika, jer je veliko pitanje kakav bi bio odziv i kolike bi bile teškoće u prikupljanju podataka da je istraživanje

nasilja u porodici bilo zamišljeno kao samostalno. Dobijeni podaci odlikavaju samo ono što je moglo da se vidi preko jednog visokog zida ćutanja. Analiza podataka, koja mora biti više kvalitativna nego kvantitativna, ide tokovima koji mogu implicitno da se prate međusobnim ukrštanjem odgovora i traženjem nedoslednosti i propusta u ćutanju nego što je to analiza svetlih brojeva koji govore sami po sebi. Dobijene podatke ćemo koristiti u daljoj analizi više da bi smo pokazali koliko nisu, nego koliko jesu tačni.

Jedan od najindikativnijih rezultata je izuzetno velika neiskrenost ispitanika. Čak 70% svih ispitanika (podaci se odnose samo na Beograd) je, po proceni anketara, jako neiskreno kada odgovaraju na pitanja o nasilju u porodici („Kod pitanja o nasilnom ponašanju svi bi se unervozili“. „Ispitanici brzo prelaze preko pitanja“. „Ispitanicima je bilo teško da odgovaraju na pitanja“. „Velika osetljivost“). Na osnovu ovih podataka, može se reći da je zid ćutanja na koji je istraživanje naišlo takav da omogućava da se vidi samo oko 1/3 fenomena, a da je praktično, većina koja iznosi oko 2/3 praktično nevidljiva. Osim toga, čak i ovakvu stopu nevidljivosti možemo smatrati minimalnom, s obzirom na činjenicu da je definisana na osnovu podataka koji se odnose na Beograd, tj. jedini velegrad na ispitivanoj teritoriji. Zbog modernizatorskih osobina Beograda, možemo da smatramo da je neiskrenost u unutrašnjosti još veća.

Grafikon br. 1: ISKRENOT ISPITANIKA

Iskrenost ispitanika na nivou uzorka

Za prevazilaženje ovako nekorektne slike osmišljena su četiri su specifična kontrolna sredstva. Prva tri se zasnivaju na analizi anketarskih beleški, a četvrti je korekcija podataka na osnovu podataka dobijenih analizom anketarskih beleški. Posebno bih volela da ovde istaknem izuzetno lucidne i pronicljive beleške anketarki, (tadašnjih) studentkinja prve godine sociologije Milenković Ivane i Petkovski Nevenke, koje su mi jako pomogle da shvatim kontekst cele priče. Obe su obavljale anke-

tiranje u dva seoska naselja oko Beograda, i njihova zapažanja svedoče o načinu i stepenu kontaminiranosti porodičnih odnosa ANP. („Izrazito je zamarajuće anketirati žene, koje su do krajnih granica nesigurne, neodlučne u odgovaranju“).

1. Indirektni odgovori na pitanja koristeće kao kontrolno sredstvo za određivanje iskrenosti ispitanika.
2. Analiza konfliktnih situacija do kojih je dolazilo tokom prukupljanja podataka koristi se kao kontrolno sredstvo za određivanje intenziteta nasilnosti u porodici. Sistem slučajnog izbora ispitanika narušio je tradicionalnu asimetričnu strukturu moći u porodici i doveo do situacije da u ime porodice ne govori samo tradicionalna glava tj. gazda. Štaviše, do reči su često dolazili i marginalci, članovi porodice koji u svakodnevici retko dolaze do reči i koje obično niko ništa ne pita. Sada su upravo subordinirani dobili šansu za izražavanje svog mišljenja i to na vrlo zvaničan i javan način. Tako je istraživanje postalo specifičan društveni odnos, specifičan poligon za izbijanje konflikata, posebno između ispitanica i njihovih bračnih drugova i nasilno se rešavali. U radu će biti pokušano da se ovako težak problem prevaziđe na nekoliko načina. Biće korišćena neka specifična sredstva za kontrolu iskrenosti i intenziteta nasilnosti. Dalje, biće ukazano na veliko odsustvo refleksivnog mišljenja i stavovskog pozicioniranja kod većine ispitanika, a posebno kod ispitanica.

Ovde biti iznesena tri najzanimljivija slučaja iz anketarskih beleški, koja jako dobro ilustruju situacije u kojima samo odgovaranje žena na pitanje o agresivnosti izaziva **svadju** sa muževima.

Prvi slučaj je porodica starije žene-ispitanice i njenog supruga, direktora srednje škole u penziji. Anketarke su najpre bile dočekane sa velikim poverenjem i predusretljivo, jako prijatno i ljubazno. Muž se u početku nije mešao u odgovore svoje supruge. Međutim, usred odgovaranja, naizgled bez razloga, bračni par se posvadjao pred anketarkama. Na pitanja o agresivnosti žena je odgovarala u napetoj atmosferi i odgovorila je da nema agresivnosti.

Drugi slučaj porodice sa dvoje male dece, gde je mlada žena-ispitanica. U ženino odgovaranje, muž se od samog početka i sve vreme mešao, ne mogavši da prihvati da treba da odgovara žena, a ne on. Kod pitanja o agresivnosti su se posvadjali.

Treći slučaj je drastičan: radi se o VPP koji čine svekar i svekrva, sin i snaha sa malim deteto, m u kojoj postoji takva fuzija koja se gra-

niči sa kompletnim poništavanjem autonomije posebni mlade supruge-majke i očigledno jako izraženo nasilje. Naime, sama porodica je bila u konfliktu upravo kada su anketarke ulazile u dvorište. Za neodustajanje od ove porodice dugujemo zahvalnost posebno intuitivnim i maštovitim ankeratkama, koje kažu da ih je „nešto teralo da udju unutra“. Ali, kada su se vrata kuće otvorila, sve je bilo potpuno mirno. Problem je nastao kad se ispostavilo da će ispitanica biti starija gospodja; njem muž je to uspeo da izdrži samo nekoliko minuta. Ubrzo po početku anketiranja, on je počeo da viče na svoju ženu da ćuti, da ona ništa ne zna i da je niko ništa ne pita. Rekao je svome sinu da nastavi da odgovara, ali je i njega nastavio na kontroliše i na pojedina pitanja mu nije dao da odgovori. Vrhunac apsurdna i tragičnosti nastao u je trenutku odgovaranja na pitanja o agresivnosti u porodici: svi u glas su odgovorali da nema takvih ponašanja! I samoj autorki ovog teksta nije strana i nepoznata situacija da se na terenu žene direktno kontrolišu u odgovaranju od strane njihovih muževa, a one same izbegavaju konflikt tako što izgovaraju očigledne neistine. Medjutim, ovo je sama gornja granica. Anketarke su kasnije, koristeći komšijsku mrežu, saznale da je u ovoj porodici nasilje i tuča svakodnevna pojava, i da je posebno nasilan svekar prema „snajki“ („Ona je sve vreme ispitivanja sedela, ćutala i držala dete u rukama“). Ovaj primer očigledno pokazuje koliko je VPP rizična grupa, pogotovu za mlade žene, koje su na dnu piramide patrijarhalne moći i po starosti i po polu. Praktično, ovde imamo, iz ženske perspektive, dvostruko prinudnu zajednicu. Najpre, prinudna ja sama zajednica dve patrijarhalne grupe, dve porodice. Sa druge strane, prinudna je i sam način života mlade roditeljske porodice. Patrijarhalan sistemski sekstički rizik je ovde dvoslojan. Na individualnom nivou, on se u oba slučaja obrušava kao inhibicija na mladu suprugu i majku, dovodeći njen porodični život do egzistencijalno neizdrživih uslova i potpune socijalne patologije. Posebno smatram da se ovde dobro vidi opozitnost između javne i privatne sfere, tj. potpuna krivično-pravna irelevantnost privatne sfere. Ovakvo i slično ponašanje bi, da se događa u javnoj sferi, sigurno potpalo pod kakvu-takvu pravnu i izvršnu jurisdikciju, društvo bi sigurno reagovalo. Medjutim, privatna sfera kao da je potpuno pravno irelevantna: prava ledina za promociju muških principa. Posebno su mlade žene u savremenoj porodici u potpunom vremenskom i normativnom raskoraku sa savremenošću: one kao da i ne žive i modernom vremenu, već u feudalizmu, u posedu svojih gazda, prinudjene da ih opslužuju da bi održale goli život. Radi se o refeudalizaciji modernog društva

3. Analiziraće se svojevrsan ženski neformalan govor, tj. prethodni i naknadni komentari žena-ispitanica. Neformalan govor žena posmatramo kao deo kulturnog kapitala žena, koji ovde govori više, a nekada potputno suprotno od formalnog govora. Time se potvrđuju postojanje 'sindroma zlostavljane žene' i poremećaj u percepciji i načinu mišljenja.

Odsustvo sopstvenog mišljenja, autonomnosti i stavovskog pozicioniranja jako je rašireno kod većine ispitanika, a posebno kod ispitanica. Čak i samo pristajanje na anketiranje je postalo preteška odluka. Generalna opaska anketarki, koja se odnosi ipak više na žene, govori u prilog činjenici da postoji minimalan stepen refleksivnosti u svakodnevici i minimalizovano mišljenje ispitanika o svom Egu, da na delu postoji jaka fuzija sa Alterom svake vrste.

Ovakvo specifikovan govor možemo da odredimo kao deo ženskog kulturnog kapitala. Žene trpe jaka sistemska onemogućavanja da javno kažu ono što misle, ali i ono što osećaju: patrijarhalan sistem je krajnje nezainteresovan za mišljenje i osećanja žena. Indirektna govor je jedan od način pružanja pasivnog otpora. Međutim, kada je u pitanju nasilje na ženama, teškoće postoje i u nauci, na nivou definicije problema. Nije onda čudno što postoje i u zdravorazumskom mišljenju, i što se na tom mesu samo uložnjavaju. Ispitanice su imale jako velike probleme da jasno formulisu svoje odgovore. Velika specifičnost koja se ispoljila prilikom odgovaranja na pitanja o nasilju su prethodni i naknadni komentari ispitanica, neformalan i indirektna ženski govor, iz kojih se moglo saznati više nego iz zvaničnih odgovora koji su se zapisivali, ili za koje su ispitanice videle da su zapisani. Vrlo često, podaci koji su dobijani ovakvim okolišnim odgovorima su potpuno suprotni zvaničnom, etabliranom govoru. Indirektna govor se posebno javlja kada treba da govore o sopstvenoj ličnosti i o ličnim iskustivima; ispitanicima je vrlo teškoda odgovaraju na pitanja koja se odnose lično na njih, već stalno govore o celoj porodici i o ostalim ukućanima. Drastični su slučajevi kada daju pogrešne odgovore, da bi se kasnije setile da su pogrešile, ili kao u slučaju jedne ispitanice, koja je zaboravila da je u poslednjih pet godina doživela infarkt! Patrijarhat tako intenzivno diskriminiše žene da ih dovodi do samozaborava!

Žene ispitanice se često lome između straha od javnog, formalnog govora o svojim porodičnom problemima čak i kada objektivno za to nemaju razloga, i ipak biraju manje formalizovan oblik izjašnjavanja, u vidu dodatnih opaski, koje su takvog sadržaja da poništavaju podatke

koje ispitanice prvo daju: Takav je slučaj u porodici starijeg bračnog para: mada joj je muž bio odsutan za vreme razgovora, ispitanica je prvo odgovorila da nema agresivnosti, da bi naknadno dodala /deda voli da popije poneku čašicu, pa nekada pobrljavi/. Ovo je primer jake internalizacije rodnog habitusa.

Interesantna je i kritika moralnog nivoa „starosedelačkog“, autohtonog stanovništva okoline Beograda od strane žene-ispitanice, koja je izbeglica iz Bosne, iz pozicije jake distance. Ona komentariše razgradnju tradicionalnog obrasca, napuštanje distribucije autoriteta prema starosti, („Ovde je poštovanje prema starijima na nuli“) ali i retadicionalizovane obrasce, u kojima imamo jednosmernu, selektivnu modernost u muškom ponašanju u oblasti emocionalnih odnosa (neverstvo) i tradicionalnost ženskog ponašanja u ovoj oblasti (vernost svojim muževima). Pri tome, ona jasno sagledava štetnost tako licemernog ponašanja, prema kome muškarci grade svoju poziciju negativno, omalovažavanjem žena. („Ljudi jednostavno ne znaju šta je sramota i ne prezaju ni od čega. Pre ovog rata u Bosni za nas je bilo pojam i veličina da odemo u Beograd, mislili smo da se ovde bolje živi, da su ljudi moralniji, da je kod njih obaveza da se živi sa jednom ženom; Kada smo videli da ovde /„Ljudi“, tj muškarci/ žive za drugom ženom, a imaju zakonitu, a ima mnogo takvih, mislim da je život tih ljudi mnogo gori nego njene porodice sada, jer nije častan“.)

Tradicionalizam može da bude i čisto deklarativan i da ima samo formalne osobine, bilo da se radi o poštovanju muževljevog patrijarhalnog autoriteta, bilo o nepoverenju prema strancima i neopoznaima. To se vidi iz sledećeg primera starije žene-ispitanice („... ne želi da formalno pristane na saradnju, jer joj muž nije tu, a pri tome sve vreme sama priča čitavu biografiju svoje porodice i iznosi vrlo poverljive detalje; na kraju ipak pristaje, jako je ljubazna i prijatna“.)

Jaku prisilu okoline i tradicionalnog javnog mnjenja na održavanje neautomnosti i otudjenja kada su u pitanju žene dobro ilustruje komentar starije žene-ispitanice: naime, ona je zaintrigirala anketarke svojim odgovorom da je razvod braka nedopustiva stvar; na opasku anketarki je to možda fizičko zlostavljanje, odgovara da žena mora sve da trpi i da je zato rođena!). Reakcija ove žene je pre svega reakcija „muške majke“, članice VPP, adaptirane marginalke, koja delimično izražava količinu nasilja koju je ona sama u mladosti morala da podnese, ali još i više označava, u formi indirektnog govora, tako karakterističnom sa tradicionalno mišljenje, očekivanja koja u aktuelnom trenutku stoje pred mladim ženama. Kada se marginalci jednom adaptiraju, kada prodju najteže trenutke

odricanja u svojim životima i pomere sa apsolutne nule u hijerarhiji, često postaju lideri u promociji principa patrijarhata sa posebno rigidnim stavom, želeći time da steknu pokoju mrtvicu sa stola patrijarhata.

- 4. Ponderisanje podataka:** Sa druge strane, moguće je uvesti još radikalniju intervenciju u podatke. Ako podjemo od pretpostavke da je neiskrenost 70%, znači da podaci do kojih smo došli stvarnost iskrivljuju tako da realnu učestalost fenomena u društvu svode na jednu trećinu: samo jedna trećina pojave je vidljive, dok cele sve trećine ostaju sakrivene. Mogli bi smo dobiti realniji uvid u fenomen minimalnim, linearnim, (jednostavnim povećanjem svih podataka koji se odnose na ANP iznad nivoa niskog indeksa nasilnosti). Sa druge strane, stopa ponderisanja podataka mogla bi da se povećava sa rastom indeksa nasilnosti, što bi se moglo potkrepiti činjenicom da ni sama neiskrenost nije linearna i mehanička, već da se i samo povećava sa povećanjem intenziteta nasilja. Međutim, smatramo da bi ovde takva intervencija bila suviše radikalna. Na taj način, odlučili bismo se za povećanje (ponderisanje) dobijenih podataka o učestalosti indeksa nasilnosti koje se nalazi iznad niskog indeksa tri puta (triplikovanje podataka).

Analiza podataka je vršena preko analize osnovne mase ANP. Definisanje osnovne mase ANP izvršeno je prostom aritmetičkom operacijom sabiranja svih pojedinačnih ANP koje smo prikupili i koje smo imali u uzorku. Podsećamo da je ANP operacionalizovano pomoću sedam konkretnih ponašanja, koja se međusobno ne isključuju. Maksimalan moguća učestalost sedam vrsta pojedinačnih ANP uzorku je 700 jedinica. Obuhvat koji smo mi dobili je 650 jedinica ANP. Od ove osnovne mase ANP pošli smo kao od osnovnog skupa, i u okviru njega izračunavali učestalost pojedinačnih ANP i ostale pokazatelje.

IV 2. Opis uzorka

Uzorkom je obuhvaćen ukupno 1201 ispitanik, od toga 587 muškaraca i 614 žena, odnosno žene su činile 51.1% uzorka.

Oko 70% ispitanih je iz grada, 30% sa sela. Ispitanici su ravnomerno raspoređeni na liniji Beograd/unutrasnjost, ima ih tačno po 50%

Struktura ispitanika prema zanimanju (Tabela br. P1) je delimično iskrivljena u odnosu na ukupnu populaciju, jer ima previše studenata.

Struktura ispitanika prema obrazovanju (Tabela P2) je takodje značajno iskrivljena. Kao prvo, jer sadrži premalo osoba bez škole i sa osnovnom školom: dok ih u populaciji ima oko 65%, u uzorku čine 18%, što je više skoro četvorostruka (3.6) podzastupljenost! Dalje, sadrži više mnogo ispitanika sa srednjom školom, jer ih po popisu od 1991 u populaciji ima oko 25%, u uzorku 57%, što je više nego dvostruka prezastupljenost. Velika iskrivljenost postoji i kod lica s višom i visokom školom, kojih je po popisu iz 1991 bilo oko 5%, a u uzorku ih ima oko 25%, što je petostruka prezastupljenost. Sve u svemu, struktura ispitanika prema obrazovanju je intenzivno nadprosečna.

Struktura ispitanika prema bračnom stanju data je u Tabeli P3, prema starosti u Tabeli P4, prema mestu rođenja u Tabeli P5, prema polu u tabeli P6, prema zanimanju oca u Tabeli P7, prema površini stana po članu u Tabeli P8, prema procečnom mesečnm prihodu počlanu u Tabeli P9, prema broju članova u Tabeli P10, prema broju dece u Tabeli P11, prema obrazovanju oca u tabeli P12, prema broju radni sati van kuće u Tabeli P13, prema broju radnih sati u kući u Tabeli P14, prema opterećenosti kućnim radomuodnosuna1995 u Tabeli P15, u prema promeni standarda u odnosu na1995 u Tabeli P16

Samo 40% ispitanika je sticalo sredstva za život redovnim zaposlenjem, a oko 30% nekim drugim poslovima. Oko 50% ispitanika se selilo radi posla, oko 50% kako porodica tako i ispitanika razmislija o odlasku u inostranstvo, oko cetrvtine stanovnika ima dodatan posao, dominira zaposlenost u društvenoj firmi. Od svih koji ne stiču nikakva sredstva za život čak 69% su žene. Nikakva sredstva nema čak 23% žena naspram 11% muškaraca. Odnosno od svih žena skoro 1/4 ne stiče sredstva za život, naspram 1/10 muškaraca. U kontekstu tradicionalnog vrednosnog sistema, ovo može da bude potencijalno opasan podatak, i smislu efekruiranja nasilja nad ženama

Pomoć je primalo 12% stanovnika, i to 14% žena i 10% muškaraca, žene su češće pozajmljivale novac za preživljavanje.

Vlasništvo nad poljoprivrednim posedom je, naravno, češće kod muškaraca, a rad u porodičnim firmama kod žena. Žene su mnogo češće odlazile u prevremenu penziju, ali su muškarci češće prekidalili školovanje. Muškarci su češće od žena dolazili do posla preko Zavoda, a žene češće nekim „drugim sredstvima“.

Distribucija rizika: Muškarci su češće gubili posao od žena, i češće su bili na prinudnim odmorima. Žene su češće prodavale imovinu iz

kuće, i mnogo su češće izgubile imovinu u drugim delovima Jugoslavije, što se, opet, može povezati sa većom patrilokalnošću. Muškarci su češće ostajali bez novca i u privatnim i u državnim bankama od žena, i oni su češće suočeni sa problemom naplate stranih penzija. Jedna trećina stanovništva je ostala bez novca u državnim bankama. Čak 60% trošilo ušteđevinu ranije stečenu. Samo 17% stanovništva je uspevalo da nešto uštedi, Pomoć rođacima se šalje u 14% slučajeva. Čak 15% stanovništva je primilo izbeglice, 30% ispitanika je moralo da placa lečenje, u 30% porodica je bilo ozbiljnijih bolesti, u 35% smrtnih slučajeva, u 6% zrtvi rata, oko 20% porodica je pozajmljivalo za zivot, oko 60% trosilo ranije uštedjeni novac oko 30% je osalo bez novca u državnim bankama, jos 30% je ostalo bez novca u privatnim bankama 10% izgubilo imovinu u buvsjoj YU, oko 10% prodavalo imovinu oiz kuce da bi preziveli, oko 15% prodavalo iz nuzde oko 10% je pirmalo pomoc, oko 15% slalo drugima pomoc, 15% primilao izbeglice, oko 25 % ih je bilo na prinudnom odmoru. Oko 15% ispitanika je bilo zrtva kradje. Od svih koji su nabavili oružje muškarci predstavljaju izrazitu većinu. Polovina ispitanika je osećala strah od nasilja.

Jedna trećina ispitanika smatra da se njihov standard u poslednjih nekoliko godina poboljšao, a 45% da se pogoršao (Tabela P16).

Muškarci su aktivniji u javnoj ekonomskoj sferi, češće obavljaju plaćene poslove, poslovi koje oni obavljaju su bolje plaćeni

U kući žene iz uzorka u proseku rade 5.2 sata dnevno, a muškarci – manje od 1 sata (0.9)! Izvan kuće muškarci u proseku rade 7.3 sati, a žene 5.5 sati. Ukupan zbir radnih sati je takav da žene rade više od muškaraca, tj postoji visok stepen eksploatacije ženskih resursa! (Tabele P13 i P14).

Osnovna strategija opstanka u „ekonomiji preživljavanja“ je oslanjanje na socijalne mreže. Ispitanici u našem uzorku su slali pomoc rođacima čak u 178 slučajeva, muškarci i žene gotovo podjednako. Žene su, međutim, češće primale izbeglice, što je verovatno posledica patrilokalnosti, s jedne strane i matricentrične porodice, s druge strane. Sužavanje socijalne mreže su podjednako iskusili i muškarci i žene. Samo u 42.% slučajeva je taj krug ostao isti, a prilično se smanjio u 13% slučajeva. Čak 37% ispitanika je ostalo bez dobrih prijatelja u poslednje vreme, i to žene nešto češće od muškaraca. Naravno vrlo je važno pitanje o kakvoj vrsti mreža se radi (Blagojević, 2002):.moguće je da su žene više uključene u mreže „opstanka“, odnosno razmena a muškarci u mreže „moći“, odnosno „biznisa“, pa i kriminala. Sužavanje socijal-

nih mreža postoji kod 54% ispitanika. Razlike između muškaraca i žena skor da nema.

Postoje razlike između muškaraca i žena u odnosu prema sopstvenom etnicitetu, odnosno osećanju pripadnosti. Ispitanici oba pola su se najčešće izjašnjavali da se osećaju kao građani Srbije, i to muškarci više od žena. Žene su se češće izjašnjavale kao građani/ke Jugoslavije nego muškarci. Muškarci se češće osećaju kao građani Evrope, a žene kao građanke sveta. Velika većina ispitanika su pravoslavne veroispovesti (88%), nema značajnijih razlika između muškaraca i žena u uzorku. Velika većina ispitanika je krstila decu (85%). Takođe, ni u stepenu religioznosti nema značajnijih razlika između muškaraca i žena, najčešći su slučajevi „umereno religioznih“ (32.8%), a zatim slede uvereni vernici (27%).

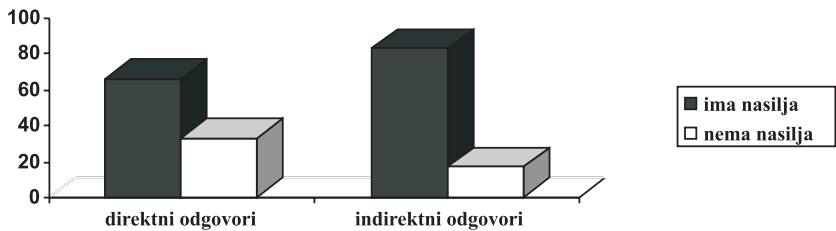
Na nivou uzorka, 72% žena smatra da je sada vreme za žene gore, ali da i 65% žena smatra da je vreme za muškarce nepovoljnije (Tabela P17)! Muškarci smatraju da je za njih vreme nepovoljnije nego što je to slučaj sa ženama. Podaci o premorenosti žena, tj. o činjenici koliko žene više rade od muškaraca, govore o „nesenzibilizovanosti“ samih žena za probleme svog društvenog položaja. Ipak, i muškarci uviđaju pogoršanje položaja žena. Podaci o retrogradnom kretanju društva su, nazalost, realni: čak 89% muškaraca i 90% žena smatra da je sada vreme za mlade gore nego što je to bilo ranije!

IV 3 Nasilje u porodici: učestalost na nivou populacije

Direktini odgovori na pitanje o učestalosti ANP kao takvih daju podatke po kojima u oko 1/3 porodica nema nasilja. Ono što smatramo verodostojnijim podatkom o učestalosti ANP u ispitivanoj populaciji je indirektan odgovor na pitanje o tome ko rešava nesuglasice u porodici. Dobijamo kao rezultat, u vidu indirektnih odgovora, da samo 17,3% slučajeva u kojima nema ANP. Dakle, dobijamo još lošiju sliku, i čak 82.7% porodica u kojima postoji nasilje u porodici na nivou celog uzorka. Ono što je ovde zanimljivo je činjenica da sam do skoro istog podatka došla u istraživanju od pre deset godina: naime, i tada je procenat porodica u kojima nema sukoba između supružnika bio skoro isti:

18,34! Ako prihvatimo stav da neiskrenost u odgovaranju znači prisustvo nasilja u porodici, dobijamo skoro istu zastupljenost obrasca kao u istraživanju Vere Erlih (1971) između dva svetska rata. Slika društvene stvarnosti koju dobijamo na ovaj način je poražavajuća, kako sa stanovišta negativnih posledica koje ovakva količina patologije trenutno ima na ukupan kvalitet života žena, ali još više sa stanovišta uvida u opšte transformacijske perspektive našeg društva. Ova činjenica bi mogla biti velika prepreka budućem stvaranju civilnog društva i vrednosnoj transformaciji.

Grafikon br. 2: POREĐENJE DIREKTNIH I INDIREKTNIH ODGOVORA
Poređenje direktnih i indirektnih odgovora

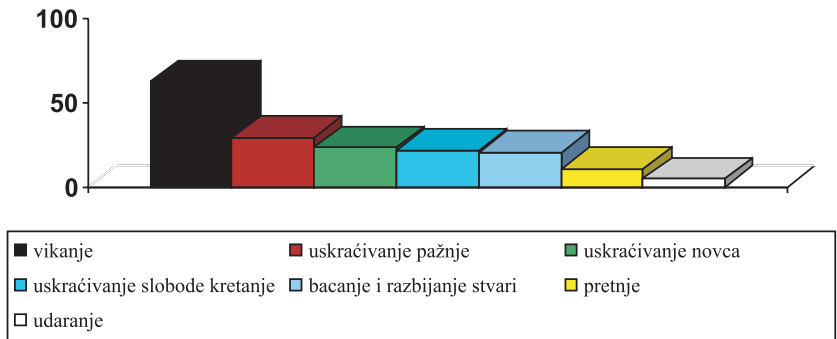
Učestalost pojedinačnih, specifikovanih ANP na nivou uzorka opada sa rastom jačine ANP (tabela br. 2). Stojeći na stanovištu da je zastupljenost ANP u odgovorima obrnuto proporcionalna njegovom intenzitetu (veća zastupljenost znači manju jačinu ANP), minimalnu zastupljenost uskraćivanja slobodnog kretanja možemo da objasnimo nedovoljnom senzibilisanošću žena da percipiraju i prepoznaju ovu vrstu ANP, zbog duboko internalizovanog imperativa ove vrste. S obzirom na izuzetnu neiskrenost u odgovaranju, može se reći da u svesti ispitanika postoji logika razmišljanja prema kojoj sa rastom ANP u ponašanju opada spremnost ispitanika da o njoj govore, i sigurno je veće učešće neiskrenih odgovora.

Maksimalnu zastupljenost na nivou uzorka ima blaže ANP, koje se manifestuje kao vikanje/vredjanje; minimalnu zastupljenost ima jače ANP, koje se ispoljava kao udaranje (neiskrenost) i relativno blaže, uskraćivanje slobodnog kretanja. Naravno, ovde moramo uteti u obzir činjenicu da je ukupno nasilje razbijeno, specifikovano na pojedinačna ponašanja iz operacionalnih, analitičkih razloga. U stvarnosti, nasilje se nikada ne javlja u takvim oblicima, već uvek u specifičnim grozdovima, tako što se jedno ponašanje naslanja na drugo.

Tabela br. 3: ANP po zastupljenosti u ispitivanoj populaciji

Vrsta ANP	Učestalost (u %)
Vikanje, vredjanje	62,5
Uskraćivanje pažnje	29,1
Uskraćivanje novca	23,4
Uskraćivanje slobode kretanja	21,8
Bacanje i razbijanje	20,7
Pretnje	10,8
Udaranje	4,5

Grafikon br. 3: Učestalost ANP u uzorku

Zastupljenost ANP u uzorku

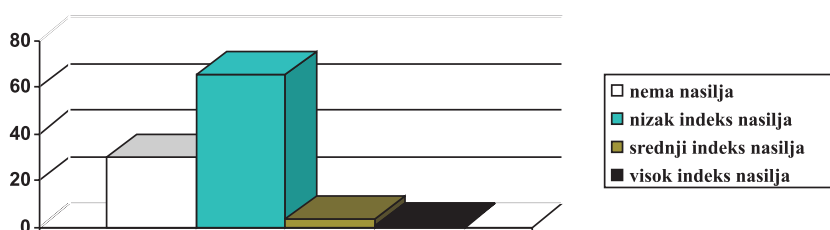
Direktni odgovori na pitanje o vrstama i učestalosti ANP grupišu se u indeks na sledeći način:

- u 2/3 populacije postoji nizak,
- u 3,2% srednji,
- i visok indeks nasilnosti u 0,2% ispitivanih porodica.

Radi veće sintetičnosti, u daljoj analizi koršćena je aritmetička sredina indeksa nasilnosti – ASIN. Takodje, diferencijaciju izmedju najniže i najviše vrednosti merimo rasponom.

Grafikon br. 4: Učestalost ASIN u uzorku

Učestalost ASIN u uzorku

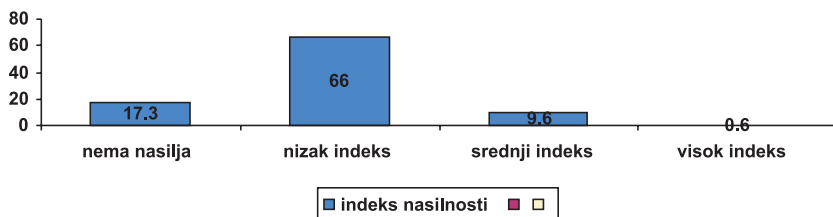
Ukoliko se odlučimo za korekciju podataka, a polazeći od pretpostavke da sa rastom inteziteta ANP, njegova vidljivost za istraživača opada, možemo korigovati samo podatke o učestalosti srednjeg i visokog indeksa nasilnosti. Na taj način, dobićemo sledeće korigovane vrednosti: 9,6% porodica u kojima postoji srednji indeks nasilnosti i 0,6% porodica u kojima postoji visok indeks nasilnosti. U zimujući u obzir i korekciju podataka o odsustvu ANP, sledeće podatke smatramo realnijim:

Tabela br.4 Korigovni podaci u učestalosti ANP nad ženama u porodici

Učestalost ANP: korigovani podaci	%
Nema ANP	17.3%
Nizak indeks nasilnosti	66 %
Srednji indeks nasilnosti	9.6%
Visok indeks nasilnosti	0.6%

Grafikon br.5: Korigovani rezultati u učestalosti ASIN

ASIN- konačni rezultati

Tek na ovaj nači možemo da smatramo da smo dobili objektivniji uvid u kontaminiranost socijalnog prostora nasiljem u porodici, i vidimo da je postojeća kontaminiranost masivna i zabrinjavajuća!

IV 4 Unutrašnja struktura i dinamika procesa: akteri, menadžeri i razlozi

Sledeći korak u analizi nasilja u porodici je analiza unutrašnje strukture i dinamike posmatranih ANP, koja se sastoji od sledećih elemenata:

1. Odredjivanje aktera ANP u porodici; s obzirom na činjenicu da se radi o međuljudskim odnosima, imamo dve strane u odnosu:
 - stranu koja sprovodi, praktikuje *ANP*, i
 - stranu koja trpi *ANP*.
 - Na kraju rasprave o akterima, biće dat ukupan bilans *ANP* kao pokazatelj unutrašnje dinamike porodičnih neusaglašenosti
2. Odredjivanjem razloga ANP dobićemo širi smisao disharmonizacije;
3. Odredjivanje emocionalnih menadžera ANP će poslužiti kao pokazatelj pozitivne dinamike ANP kretanje sukoba prema eventualnim rešenjima; inicijatori nenasilnog rešavanja sukoba; emocionalni menadžeri su istovremeno i akteri porodične harmonizacije
4. Poredjenje sadašnjeg stanja ANP sa stanjem pre devedesetih, radi sticanja uvida u promene i hronološku dimaniku fenomena, i eventualan uticaj konflikta iz šireg okruženja na porodičnu disharmoniju.

IV 4. 1 Akteri ANP u porodici

Ako je nasilje nad ženama sistem postupaka prilagodjenih strukturi, onda je su akteri nasilja nad ženama akteri prilagodjeni strukturi. Koliko su akteri u našem istraživanju prilagodjeni strukturi, videćemo iz sledećih podataka.

IV 4.1. a Počinioci ANP

Strana koja sprovodi nasilje u porodici mogla bi se nazvati i inicijatorima porodične disharmonije. Ako postoji socijalne reprodukcija patrijarhata, na ovom novou možemo da očekujemo da su nasilnici muškarci u ulogama muževa, sinova i očeva, a žrtve nasilja žena u ulogama

supruga, majki i ćerki. Podaci o počiniocima koje interpretiramo dati su u tabelama P18, P19, P20 i P21. Podaci koji, potvrđuju postojanje socijalne reprodukcije patrijarhata: glavni počinitelj ANP jeste akter prilagodjen strukturi: suprug/otac. On nosi oko 50% svih iniciranja ANP. Dominira kao počinitelj ANP u svakom ponašanju, ali je ta dominacija posebno intenzivna kod najoštrijih ANP, kao što su pretnje i udaranja. Vrlo je važno da ponašanja sa visokim indeksom nasilnosti u 100% slučajeva počinje suprug-otac. Važna činjenica u ovom kontekstu je i da je, od ukupno broja onih koji su nabavili oružje, čak 85% muškaraca (plus oni sto su ga ranije imali – nelegalno, ratište, povratnici) i 15% žena. Na taj način, dominacija supruge-oca u iniciranju ANP je višestruka i potpuna u slučaju konfliktnosti sa najjačim predznakom. Ovako jaka zastupljenost supruge-oca u iniciranju ANP može se objasniti činjenicom da je on istovremeno angažovan i na ANP nad svojom suprugom, ali i nad svojom ćerkom/ćerkama. Sem toga, ovaj osnovni nalaz o supruzima kao ključnim nasilnicima u porodice se poklapa sa nalazima pomenutog istraživanja Kriminološkog društva.

2. Supruga-majka kao počinitelj ANP pokriva oko jednu petinu svih inicijativa, ali su to uglavnom blaža ANP. Čak i u ponašanjima u kojima ona sama dostiže maksimum angažmana, to je uvek makar dvostruko manje u odnosu na supruga-oca. U odnosu na suprugu-majku kao počinioca ANP, suprug-otac makar dvostruko češće počinje svako posmatrano ponašanje, a pretnje i udaranja čak pet puta češće.

3. Međutim, jako važan podatak u svetlu ispitavanja uticaja zajednice porodice prokreacije i roditeljske porodice na ANP, gde porodica prokreacije gubi dobar deo svoje autonomnosti, je veliki uticaj ne-članova porodice prokreacije (najčešće muževljevih roditelja) u ANP. Ne-članovi su, takodje kao akteri prilagodjeni strukturi, u ovom redosledu odmah posle supruge-majke. Ono što je još važnije je da su u iniciranju ANP u svim ponašanjima koja sadrže jaka ANP (pretnje, bacanje, udaranja) ne-članovi ispred supruge-majke. Ono sto sigurno zamagljuje pravu oštrinu situacije je relativno nedovoljna specifikovanost ne-člana (u upitniku je definisana kao „neko drugi“), posebno prema liniji patrilinearnosti. Ipak, indikativna je činjenica da se pominju samo muževljevi roditelji (svekar i svekrva), ali ni jednom ženini (tast i tašta). Deo razloga za ovakvu nad zastupljenost muževljevih roditelja je u činjenici da su se na fuzionisanost porodica najčešće žalile žene-supruge, tj. u tome što muškarci o tome govore manje. Naime, sama žrtvenost, pasivnost i trpljenje uklapaju se u ženski, ali se ne uklapaju u muški tradicionalni identitet. Pa i u takvoj situaciji (velika neiskrenost u odgovaranju i ne-

specifikovanost ne-člana), može se govoriti o velikom stepenu fuzije, nedemokratičnosti zajednice, neizgradjenoj i naprsloj autonomiji porodice prokreacije. Zanimljivo je poredjenje sa činjenicom koja se može naći u literaturi iz oblasti patologije (Nastasić, 1997), da su u porodicama koje se leče zbog alkoholizma nekog člana, ali i zbog losih međusobnih odnosa primećeni tzv. „nasilnički trouglovi“. U porodicama za koje je karakteristično veliko mešanje roditelja u brak odraslih sinova najčešće, i ćerki povremeno, verovatno je da se i samo ANP ne odvija bez mešanja sa strane. Pošto je strana koja je uopšte u poziciji da se svakodnevno upliće u odnose porodice prokreacije obično muževljeva roditeljska porodica, verovatno je odnos u ovom trouglu makar 2:1 na štetu supruge-majke u porodici prokreacije.

U literaturi mogu da se nadju zaista neverovatno brutalni primeri o nasilju muževa i očeva. Drastičan primer govori o incestu, koji se događao između oca i kćeri od 4 godine u vreme kada je majka bila u porodilistu (Lukić, 1998). Supruga nije imala nikakvu podršku od svoje roditeljske porodice (razvedena alkoholičarska). Ona sama je socijalni je slučaj. Situacija incesta se ponovila posle nekoliko godina. Muž je pretio da će ih sve poklati ako nešto bude pričale okolo, ali je ipak završio u zatvoru.

Sledeći je slučaj žene-ubice. Živela je u situaciji jakog hroničnog nasilja, bila prebijana u toku trudnoće (Stevanović, 1998). Muž joj je džudo reprezentativac Jugoslavije, tukao je sve redom, svoju majku, svoje trudnu ženu; razbijao ženi flašu o glavu, skalpirao je, tukao nogom od stolice. Decu je tukao trožilnim kablom, crevom za gas, vilama i lancima od bicikla“.

4. Na nivou uzorka, na lestvici inicijatora ANP u porodici, na relativno visokom mestu nalazi se sin. Sin inicira ANP na sledeći način: na nivou uzorka, to je tri puta češće od ćerke/sestre, pretnje četiri, a bacanje i razbijanje čak sedam puta češće od svoje sestre. Ovako realtivno visoko učešće sina može se objasniti njegovim angažmanom u modelu nasilja sinova nad svojim majkam.

5. Ćerka je minimalno angazovani počinilac ANP. Svoj sopstveni maksimum dostize, paradoksalno, u najoštrijoj–udaranje i prebijanje. Deo odgovora treba tražiti u relativno niskom stepenu odvojenosti roditeljske i porodice prokreacije u svesti ljudi: pitanje je koliko se ovde radi o maloletnoj ili neudatoj ćerki kao članu porodice prokreacije, a koliko o odrasloj ćerki koja ima svoju porodicu.

U slučaju majki i ćerki kao počinilaca ANP, udaranje je na samom kraju palete ponašanja. Kod oca, fizičke pretnje, intenzivno agresivno

ponašanje, su na drugom mestu. Otac svako ponašanje počinje najčešće, majka je druga po redu u svim blažim nasiljima (uskraćivanja) i u najmasovnijem (vikanje). Ne-članovi i sin su u redosledu posle oca u jakim ponašanjima. Čerka je na apsolutnom kraju u počinjanju svih ANP.

Može se govoriti o opštem principu, koji deluje na nivou uzorka: sa rastom indeksa nasilja, raste i duplira se učešće oca, glavnog promotera socijalne reprodukcije, u započinjanju konflikata. Ukoliko je indeks nizak, u trećini slučajeva počinilac ANP je supruga/majka, a u petini slučajeva otac. U slučaju ANP koji čine srednji indeks, čak polovinu započinjanja drži otac, jednu petinu pokriva sin, a na drugom mestu je supruga majka sa učešćem od 17,6%. Najzad, u slučaju ANP koji grade visok indeks nasilnosti, svih 100% iniciranja je u rukama supruga/oca.

IV 4.1. b Trpna strana/Usmerenje ANP

Kada se radi o trpnoj strani ANP, relativne razlike su mnogo manje nego među počiniocima. Podaci koje ovde analiziramo dati su u tabelama P22, P23 i P24.

1. Najčešća žrtva ANP u porodice je supruga-majka porodice prokreacije, koja trpi oko trećinu svih ANP, a natprosečno trpi jače oblike ANP: pretnje (skoro polovinu svih), udaranje (oko 40%). Ovaj podatak potvrđuje pretpostavku da je nasilje u porodici pre svega nasilje nad ženama.
2. Suprug-otac porodice prokreacije trpi oko petinu svih ANP. On sam maksimalno trpi uglavnom blaža ANP, uskraćivanje pažnje i vikanje, ali je i to uvek manje od supruge-majke, kod pretnji i udaranja čak tri puta manje.
3. Muška deca trpe ANP skoro isto koliko i otac, udaranje odmah posle majke, ali dvostruko manje od nje.
4. Ne-članovi trpe najčešće oštrije ANP, pretnje odmah posle majke, ali dvostruko manje od nje.
5. Ženska deca su na poslednjem mestu, sto ne odgovara hipotezi da su cerke zrtve ANP oceva.

Usmerenost ANP prema indeksu nasilnosti se odvija na sledeći način: ponašanje koje čini nizak indeks je usmereno nešto više na supruga (preko 20%) nego na suprugu (20%). Ponašanje koje gradi srednji indeks nasilnosti usmereno je 40% ka supruzi-majci, preko 20% ka „nekom drugom“, ka sinu 20%, i 15% prema mužu. Najzad, ponašanje koje spada u visok indeks nasilnosti u 100% slučajeva usmereno je prema supruzi-majci.

Na taj način, suprug otac trpi minimum najblažih ANP, a supruga majka maksimum najjačih ANP.

IV 4.1. c Saldo učešća u nasilnoj situaciji po članu

Prostom aritmetičkom operacijom sabiranja i oduzimanja ukupnih iniciranja i ukupnih trpljenja ANP po osobi dobijamo sintetički agregantni pokazatelj: saldo učešća u nasilnoj situaciji po članu. Za svakog člana porodice uradjena je analiza učešća u unutrašnjoj dinamici nasilja I rezultati se nalaze u tabeli br. 5. Sintetički pokazatelj govori o odnosu započinjanja- trpljenja ANP za svakog člana porodice. Pokazuje relativan status članova porodice u procesu nasilnosti: odnos između iniciranja i trpljenja ANP. Matematičkom oznakom + označena su iniciranja ANP, a oznakom – trpljenja ANP.

Tabela br. 5 Ukupan bilans ANP po akterima

UKUPAN BILANS ANP PO AKTERIMA										
	AKTERI ANP									
	OTAC		MAJKA		SIN		CERKA		DRUGI	
	uk +	uk -	uk +	uk -	uk +	uk -	uk +	uk -	uk +	uk -
	+278,2	-145,8	+144,0	-208,6	+86,4	-118,1	+30,6	-81,7	+95,1	-96,9
total	+ 132,4		- 74,6		-31,7		-51,1		-1,8	

Daljom analizoma ovako dobijenih podataka (Tabela br.6) dobijamo zanimljive rezultate. Kao prvo, vidimo da je unutarporodična struktura nasilja koncipirana hijerarhijski i da izražava velike neusklađenosti i nejednakosti: postoji jako veliki raspon između vrha i dna strukture, oko 210 jedinica. Analizu ovde nastavljamo tako što ćemo koncipirati unutarporodične lestvice nasilnog ponasanja. Formiraćemo troslojnu lestvicu, sa razmakom od 70 jedinica.

- Viši sloj zauzimaju članovi sa skorom od + 135 do + 65
- Srednji sloj zauzimaju članovi sa skorom od + 65 do -5
- Niži sloj zauzimaju članovi sa skorom od -5 do -75

Primenjeno na članove lestvica izgleda ovako

Tabela br. 6: Intraporodična lestvica položaja prema učešću u procesu nasilnosti

Položaj	Član porodice	Skor
Viši	Suprug otac	+132.4, vrh lestvice
Srednji	Ne-članovi	-1.8, samo dno srednjeg položaja
Niži	Sin Ćerka Supruga- majka	-31.7, sredina nižeg položaja-51.1, između sredine i dna nižeg položaja -74.6, dno lestvice

Najpre, vidimo da u porodica u Srbiji takva društvena grupa u kojoj postoje veliki rascepi i neuskладjenosti i u kojoj se svakodnevno proizvode velike nejednakosti. Možemo da kažemo da je porodična hijerarhija klasičnog piramidalnog tipa, sa sledećim osobinama:

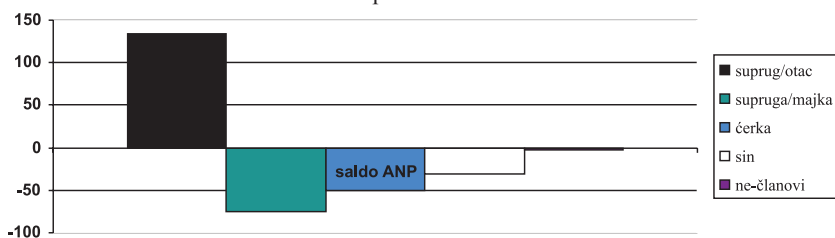
1. na njenom vrhu postoji samo jedan član, odrastao muškarac, sistemski forsiran i zaštićen:
 - jedini član koji se nalazi na pozitivnoj poziciji, nije žrtva nasilja već pravi nasilnik
 - razlika između visokog i sledećih položaja je ogromna, i obuhvata više od polovine cele hijerarhije (ceo raspon je 210, a razlika između supruga oca i ne-članova 130 jedinica)!
2. sredina praktični i ne postoji, tako da je struktura jako neuskладjena i disharmonizovana; na poziciji sredine formalno postoje 1–2 člana, to su roditelji, krvni srodnici dominantnog člana, članovi **muške** srodničke grupe, i po njemu pratimo rod kao diferencijacioni momenat; međutim, oni su pozicionirani na samom dnu sredine, gotovo na granici sa niskim položajem; ovde je do izražaja došla rodna nespecificovanost ne-člana: ne zna se da li se radi o muškarcu ili ženi, što je od ključne važnosti za analizu patrijarhata! Tako, pretpostavljamo da ovaj „rodni miks“ krije u sebi još jednu protivurečnost: veliku razliku između očeva i majki supruga-oce. Smatramo da starost ima malu korekcionu moć, ali osnovni odnos nejednakosti ne bi trebalo da je bitno izmenjen. Sa druge strane, zbog nedovoljne specificovanosti samog ne-člana, ovde su van analize ostale starije majke iz roditeljskih porodica, koje trpe ANP svojih odraslih sinova. Sama analiza upliva ne-članova u porodične odnose porodice prokeracije potvrdila je hipotezu: veliki stepen fuzije i mešanja ne-članova u porodične odnose porodice prokeracije i nasilno rešavanje konflikata.
3. dno hijerarhije pokriva više od dva člana (ako uzmemo da je prosečan broj dece 1,5 i supruga-majka); Sam raspored nikako nije slučajan: na prvom mestu se nalaze muška deca: kriterijum diferencijacije je pol i krvno srodstvo; jedino što muškoj deci ovde obara poziciju je mladost. Ali, sa preuzimanjem uloge odraslog muškarca, intrageneracijska promocija za muškarce je nedvosmislena i apsolutna. Muška deca mogu da očekuju da se vinu u nebeca mikro-porodične hijerarhije: čeka ih velika porodična promocija sa niskog položaja u sam vrh. Zatim, tu su ženska deca, za koje se može reći da ih u procesu ingergeneracijske pokretljivosti

mladost samo spašava: godine starosti ih trenutno guraju u ulogu žrtava nasilja očeva nad ćerkama; s preuzimanjem uloge odrasle žene-majke, mogu da očekuju apsolutan pad na samo dno, u ulogu žrtva nasilja supruga nad svojom suprugom. Položaj ženske dece u roditeljskoj porodici je ključna tačka koja pokazuje nemoćnost integrisanosti ne-muških potomaka: ovde krvno srodstvo gubi na značanju, dok se efektira uticaj pola-roda. Ako ženska deca imaju slabih šansi da se integrišu u patrijarhalnu zajednicu na nivou roditeljske porodice, šanse su im u porodici prokreacije još manje. Na samom dnu se nalaze supruge-majke, najveće žrtve cele priče, članovi porodice koji trpe maksimalan sistemski rizik: nadeksploataciju i totalnu diskriminaciju;

Kao prvo, najveći rasep je postavljen u samu bračnu dijadu, između supružnika: partnerski socijalni kapital u porodici je opustošen!. Maksimalna razlika se javlja između nadređenog supruga i maksimalno podređene supruge, i zahvata celu hijerarhiju. Odnos između muža i žene je odnos između potpuno moćnih i potpuno nemoćnih. Ovaj raspon govori o velikom antagonizmu između supružnika u porodici, a pre svega u porodičnoj zajednici. Rasepljenost predstavlja veliku blokadu za razvoj bračnog partnerstva. Ono što je jako važno i čudno je činjenica da između bračnih partnera stoje pre svega ne-članovi date porodice, članovi patrilinarnog srodstva mreže.

Druga vrsta velikog rasepa postoji u samoj nuklearnoj porodici: između supruga oca i ostalih članova porodice prokreacije je veliki jaz, težak čak polovinu cele hijerarhije! Sem toga, između privilegovanog surpuga-oce porodice i deprivilegovanih žena i dece se nalaze ne-članovi porodice prokreacije! Ova činjenica potvrđuje da patrijarhalan sistem tretira kao irelevantne ne samo bračno partnerstvo i razvoj individualnosti i ličnost, nego i samu nuklearnu porodicu. Sem toga, predstavlja i veliku potvrdu teze da je nasilje nad ženama najkonzervativnija praksa koja omogućava socijalnu reprodukciju patrijarhata.

Grafikon br. 6: Saldo učešća u ANP u porodici

Nalazi ovog istraživanja pokazuju da je u 60% nasilnost supruge majke, po svojoj prirodi uglavnom slabe usmerena prema suprugu-ocu, i da je nasilnost supruga-oca, koja je po svojoj prirodi uglavnom jaka, usmerena prema supruzi-majci u čak 80% slučajeva. Supruga-majka je apsolutno najčešća žrtva najjačih agresija.

IV 4.2 Emocionalni menadžeri ANP: ko rešava sukobe

Podaci potvrđuju tezu da je emocionalno menadžerstvo deo tradicionalne uloge žene: supruga-majka ima u odnosu na ostale članove maksimalan angažman (oko 30%) u nenasilnom, konstruktivnom rešavanju i razumevanju konflikata (Tabela P25). Rezultati se poklapaju sa rezultatim iz istraživanja iz 1991: svako četvrto dete oba pola se obraća majci skoro za svaki svoj problem. Sa druge strane, to je deo žrtvenosti, ali i altruizma majki i supruga: najmanje ANP počnu, najviše ANP same trpe, a opet se, zbog specifične situacije, maksimalno angažuju u donošenju mira u svoju porodicu. One najčešće rešavaju situacije kada je u pitanju vikanje i uskraćivanje slobode kretanje, a bave se rešavanjem situacija sa ANP iz oblasti jačih (sukobima zbog novca, ljubomore i zanemarivanja kućnih obaveza); najredje tretiraju jako oštre situacije, posebno retko kada dodje do fizičkih obračuna. Upravo su situacije u kojima dolazi do fizičkih napada su one koje karakteriše minimalno prisustvo dijaloga, što postaje prava crna mrlja porodičnih odnosa i nasilnog rešavanja konflikata.

Posle konflikata koje rešavaju majke, najveći je broj konflikata koje niko ne rešava, što dovodi odsustvo dijaloga na kritičan nivo. Inicijativa za rešavanje sukoba u 1/4 sukoba jednostavno ne postoji: 25% sukoba jednostavno ne rešava niko! Ovaj podatak govori o intenzivnom odsustvu dijaloga, dogovaranja, opstajanja hroničnih sukoba i trajnih problema, bez ulaganja truda u njihovo sagledavanje i rešavanje

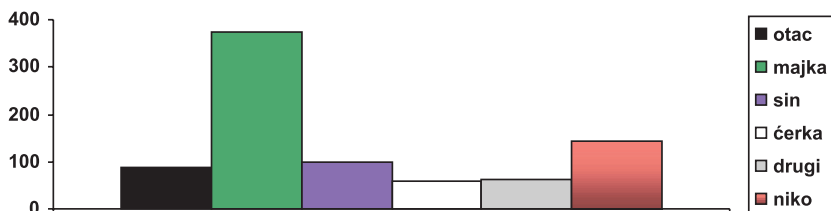
Otac se angažuje četiri puta manje od majke na osmišljavanju rešenja, što je posebno malo u kontekstu činjenice da ih započne dvostruko više od majke. Otac najčešće rešava konflikte zbog škole i novca, iz oblasti slabih nasilnih ponašanja. Takođe, istraživanje iz 1991 govori da se samo 3% dece obraća ocu za sve probleme, a čak 20% dece retko, skoro nikad, što je posebno izraženo kada su u pitanju ženska deca!

Minimalan angažman na harmonizaciji porodičnih odnosa imaju ne-članovi, što bi bilo donekle logično da ne predstavljaju deo „nasilničkih trouglova“. Ovako, to se može protumačiti svojevrsnom nesprem-

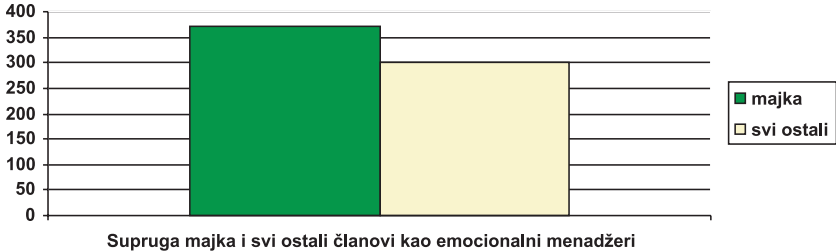
nošću za saradnju, uz spremnost za dominiranje. To jeste svojevrsna ravnodušnost prema problemima članova porodice kojoj praktično i ne pripadaju, ali u čije se odnose aktivno mešaju. Ali ipak, radi se retkim angažmanima u jako opasnim situacijama (kada dolazi do udaranja i fizičkih pretnji), što govori o njihovom velikom autoritetu u porodičnoj zajednici. Ovakva vrsta autoriteta se u procesu harmonizacije ne aktivira svakodnevno, već samo u kritičnim situacijama, koje prete da značajno naruše ili da unište grupu kao takvu. Ovo bi mogla da bude ključna tačka mešanja sa strane: da li supruga-majka porodiceprokreacije od ne-članova traži da je zaštite od bračnog partnera u harmonizaciji porodičnih odnosa, u nemogućnosti da legalno–pravno prekine bračnu vezu, svesna svoje neautonomnosti u odnosu na muža i ne-članove roditeljske porodice?! Ili se ne-članovi angažuju sami u situacijama kada su svi ostali mehanizmi regulacije popustili? Same supruge-majke porodice prokreacije najčešće nisu u stanju da prekinu prisilnu zajednicu, niti bračnu niti zajednicu porodice prokreacije i muževljeve roditeljske porodice. Sa druge strane, ni sama porodica prokreacije u okviru svojih potencijala nije sposobna da dovoljno harmonizuje porodične odnose, pa su supruge-majke, kao ključni emocionalni menadžeri, prisiljene da se oslanjaju na autoritet muževljeve roditeljske porodice. Apsurd je u tome što je sama fuzionisana roditeljska porodica jedan od bitnijih generatora same pojave i opstajanja nasilja u porodici, budući da su stub kontrole u zajednici. Aktivnost ne-članova na harmonizaciji konflikata tradicionalno je obojena i usmerena ka održavanju nepromenjenog stanja stabilne neravnoteže moći u porodičnoj zajednici. Tako se tradicionalni modeli nasilja podržavaju jačanjem njihovih stubova.

Grafikon br. 7: Učestalost članova porodice u ulozi emocionalnog menadžera

Emocionalno menadžerstvo ANP

Grafikon br. 8 Učestalost supruge-majke i svih ostalih članova u ulozi emocionalnog menadžera

IV 4.3 Razlozi ANP

Razlozi ANP su svrstani u tri grupe. U prvu grupu spadaju

I novčani problemi, i oni učestvuju sa 36,8%.

II subjektivni bračni razlozi su druga grupa problema po zastupljenosti 32,7%, i čine ih

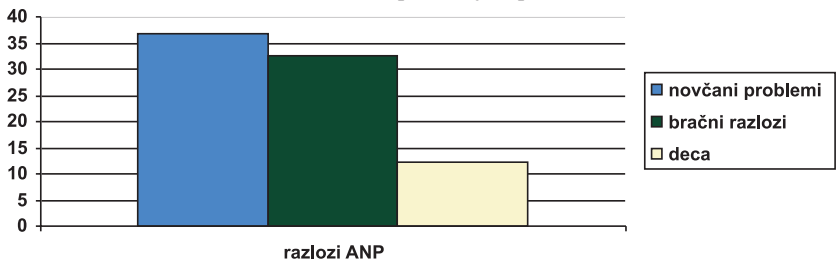
1. zanemarivanje porodičnih obaveza od strane supruge, tj. poremećene bračne uloge
2. opijanje/droga,
3. neverstvo/ljubomora;

III problemi vezani za decu su na trećem mestu po učestalosti sa 12,3%, i čine ih zanemarivanje školskih i porodičnih obaveza od strane dece.

Podaci koje ćemo ovde interpretirati nalaze se u Tabelama P26, P27, I P28

Ako socijala reprodukcija patrijarhata deluje, možemo da očekujemo da će razlozi ANP biti takvi da će najviša zahvatati osnovnu problematiku: odnose među polovima. U ovom slučaju, radi se o bračnim razlozima.

Grafikon br. 9: Razlozi aktivnih nasilnih ponašanja u porodici

Ovde ćemo izvršiti poredjenje podataka iz ovog istraživanja sa podacima do kojih sam došla u istraživanju iz 1991 (Tabela br. 7).

Tabela br. 7 Poredjenje podataka o razlozima izbijanja ANP u porodici

Razlozi izbijanja ANP		1991 %	1999 %
Bračni	Muž zanemaruje ulogu oca i muža;	28.34	32.7
	Ljubomora/neverstvo Opijanje droga	8.33	
Novac		8.33	36.8
Deca		23.3	12.3

U slučaju bračnih razloga, možemo da kažemo da proizilaze direktno iz dominantnog polno-rodnog sistema, tj. patrijarhata: sistem stimuliše takvu porodičnu ulogu muškarca, koja muškarcima na grupnom i individualnom nivou omogućava u visokom stepenu apstinenciju od osnovne porodične uloge supruga i oca: većinu tereta domaćeg rada, brige o deci, kućne poslove obavlja i preuzima žena. Postoji veliki stepen neosvešćenosti žena o količini i kvaliteu rada koje one zapravo obavljaju. Obavljajući istraživanje za svoj diplomski rad, primetila sam da je većina žena, za vreme odgovaranja na pitanje o podeli kućnog posla, bila zaprepašćena. Pitanje je bilo opreacionalozovano do nivoa konkretnih poslove, koji su se redjali na dugačkoj listi: žene su bile iznenadjene činjenicom koliko polova one same obavljaju. Jedna ispitanica je čak rekla da je, do trenutka odgovaranja na pitanje o kućnom radu, smatrala da su ona i muž, pošto su se dogovarali i podeli kućnog rada, ravnopravno podelili poslove, tako da ona radi poslove u kući, a on van kuće. Ni sama nije bila svesna koliki je stvaran obim poslova u kući. Ovaj podatak nam govori o velikom nedostatku refleksivnosti žena, kao i o njihovoj slaboj senzibilisanosti za percepciju sistemskih rizika. A poslovi u kući, po teoriji A. Mišel, čine tako zamašan obim tako važnih poslova, da u njima leže osnove čitavog sistema. Sistem stimuliše kao osnovnu žensku ulogu ulogu domaćice i majke, maskira njenu delikatnost, složenost i važnosti, upravo da bi mogao da obnavlja svoje ekonomske osnove.

Kao da to nije dovoljno, sistem omogućava muškarcima tradicionalno opijanje, i još korak dalje, licemern moral tradicionalno dopušta neverstvo muškaraca.

Situacija iz 1991 je vrlo slična današnjoj: u svakoj četvrtoj porodici (28.34%) do sukoba između supružnika dolazi zbog poremećenosti porodičnih uloga, koja se manifestuje na taj način što muž-otac zanemaruje ulogu oca i muža. Poremećenost porodičnih uloga je i tad bio domi-

nanta izvor sukoba. Kvalitativni podaci od pre deset godina govore da sukobi zbog poremećenih uloga izbijaju tek kad se dostigne određeni „prag“, koji je u okviru načih kulturnih obrazaca previsiko postavljen: žena mora da dostigne bukvalno stanje hronične iscrpljenosti, da bi „primetila“ da na svojim plećima nosi skoro sav teret domaćinstva. Patrijarhalan sistem ima takve medijatore svoje reprodukcije, medju kojima prednjači nasilje nad ženama u porodic, koji bitno ometaju percepciju i mišljenje žena. S obzirom na činjenicu da podaci iz ovog istraživanja ne sadrže mnogo kvalitativnih podataka, ovde ćemo ilustraciju dati koristeći podatke od pre deset godina:

- „Muž malo preuzima obaveze, neće ništa da radi (u kući), ja sam premorena“ (27 g. službenica).
- „Kod nas je dosta nesuglasica oko para, muževljevih izlazaka, pića“ (36 g. med sestra)
- „Drugi supruzi više pomažu u kućnim poslovima“ (45 g. domaćica)
- „Muževi nisu toliko ljubomorni i agresivni kao moj“ (33 g. domaćica)
- „Drugi muževi su više angažovani oko dece – moje neće čak ni da ih prošetaju, sam kad me boli glava“ (27 g. domaćica)

Sem toga, 1991 je bilo oko 10% porodica u kojima otac nikada nije kod kuće, retko i vidja svoju decu.

Problemi vezani za decu su 1991 bilo dvostruko više zastupljeni nego danas.

Sa novčanim problemima obrnuto: krajem devedesetih je problem novca u porodici četiri puta „jači“ nego pre deset godina. Medjutim, kvalitativna analiza rezultata od pre deset pokazuje da novčani problemi mogu biti i subjektivne prirode „Muž ne da pare“, 34 godišnja servirka. Očigledno je deset godina za desegregaciju uloga suviše mali period

Analiza pojedinačnih nasilnih ponašanja po uzrocima daje sledeće rezultate:

- u sve tri grupe razloga, najčešće izbijaju vika i vredjanje.
- relativno najveću zastupljenost jakih aktivnih nasilnih ponašanja (pretnje, bacanje-razbijanje, udaranje) imamo u slučaju bračnih razloga.

Analiza intenziteta nasilja prema razlozima daje sledeće rezultate:

Zbog nedostatka novca nastaju ANP koja spadaju u ponašanja iz oblasti niske nasilnosti. Takođe, problemi da decom vezani su uglavnom za nizak indeks nasilnosti. Ono što je odve bitno i što potvrđuje osnovnu tezu je činjenica da bračni razlozi (poremećene bračne uloge) izazivaju nasilna ponašanja srednjeg i visokog intenziteta. Bračne razloge možemo da operacionalizujemo na sledeći način:

1. seksualna zanemarivanja i malteritranja uglavnom izazivaju nasilja koja spadaju u područje srednjeg indeksa nasilja;
2. zbog ljubomore, neverstva i opijanja nastaju nasilja koja potpuno (100%) pokrivaju oblast visokog indeksa nasilnosti!

Sa stanovišta analize nasilja nad ženama, možemo smatrati vrlo indikativnom činjenicu da je nizak indeks vezan za probleme sa decom i novcem kao razlog, da u srednjem dominira bračni, te da je visok indeks potpuno pokriven bračnim neverstvom i opijanjem. I ovo je tačka jake konzervacije patrijarhata: u poredjenju da istržiavanjem Vere Erlih, primećujemo da bračno neverstvo i opijanje muževa nije izgubilo na svojoj dominaciji i rizičnosti.

Odnos razloga i aktera:

- Analiza odnosa pocinilaca i razloga ANP pokazuje izuzetan stepen sistemskog delovanja: tradicionalan pocinilac, suprug–otac, kao dominantan počinilac ANP, počinje 90% svih tradicionalnih vrsta nasilja, koja nastanu zbog neverstva i ljubomore, zalaze u oblast visokog indeksa nasilnosti. Ljubomora je čak u 80% razlog za ANP prema supruzi-majci, tradicionalnoj zrtvi. Suprug–otac dominira i u započinjanju ANP zbog problema sa školom i novcem. Supruga-majka dominira u počinjanju ANP zbog zanemarivanja porodičnih obaveza
- Trpna strana sukoba zbog škole su deca, a novčani problemi se rešavaju između bračnih partnera; zanemarivanje porodičnih obaveza je najčešći razlog za nasilje usmereno prema ocu. Ovaj podatak samo potvrđuje apstinenciju očeva i nezadovoljstvo majki zbog toga.

IV 4.4 Poredjenje aktuelnog ponašanja sa vremenom pre devedesetih

Podaci (Tabela P29) govore da nema bitnijih razlika u nasilju nad ženama u dva posmatrana trenutka, 1995 i 1999 godine. Ipak, ANP koja zalaze u srednji indeksa nasilja, preko 1.00 su cesca u poredjenju sa ranijim periodom, I tu cinjenicu primeciju vise žene nego muskarci. Nasilje nad ženama je ipak pod velikim uplivom unutarporodice dinاميke, porodice ciklusa. Ovaj podatak, pogotovu kad se uporedi sa nalaziia Vere Erlih od pre više od pola veka, govori o konzervaciji patrijarhata te o intenzivnim i kontinuiranim procesima njegove socijalne reprodukcije.

IV 5 Nasilje nad ženama kroz prizmu socijalnog položaja

IV 5.1. Vertikalno proširena porodica kao rizična grupa

Ovo istraživanje pošlo je od pretpostavke da je VPP jedan od važnijih generatora ANP.

Ova vrsta domaćinstva su vezana za XIX vek, za koja se smatralo da je, sredinom XX veka i intenziviranjem procesa modernizacije, smanjena na najmanju moguću meru. Podaci (Milić, 1981) govore da je po popisu 1971 godine ova vrsta porodičnog domaćinstva prepolovljena, i da je tada bila zastupljena sa u užoj Srbiji sa 20.9%, u Vojvodini 11.4%. Smatralo se da je taj problem vremenom izgubio na značaju, i da se taj problem više ne može ponovo pojaviti početkom XXI veka.

Način koncipiranja anketnog istraživanja i velike materijalne potreškoće u kome je ono vršeno dovele su do takve situacije da pitanje o vrsti i sastavu porodičnog domaćinstva nije ušlo u upitnik. Da bi se ovaj nedostatak makar donekle ispravio, tokom prve analize podataka pokušali smo da lociranje VPP kao rizične grupe u socijalnom prostoru obavimo posrednim putem: preko podataka o broju članova i broju dece, ne uzimajući u obzir porodice starijih bračnih parova čija deca više ne žive sa njima. Ovo je u tom trenutku bio jedini način da se dodje makar dno nekih podataka. Na ovakav način, došli smo do podatka da u ukupnoj populaciji postoji preko 20% domaćinstava sa preko cetiri

člana, koja su u tom trenutku definisana kao verovatna VPP – vertikalno proširena porodica.

Međutim, kasnija istraživanja koja su u Institutu za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta sprovedena, donela su nova saznanja koja bi mogla da osvetle problem odnosa između nasilja nad ženama i VPP. Naime, analize su pokazale prisustvo čak 37.5% VPP, računajući i porodice u kojima deca imaju preko 27 godina, a i dalje žive sa roditeljima. Ovi podaci dovode Srbije u stanje od pre II svetskog rata, tj. od pre više od pola veka! Dalja analiza prikupljenih podataka doneće preciznije podatke o pomenutoj pojavi, ali, za potrebe istraživanja nasilja nad ženama, ovaj podatak nam govori da u strukturi postoji masivan rizik za manifestovanje nasilja nad ženama, i to rizik koji ima premoderan karakter, a koji je postavljen u potpuno moderan globalni kontekst. Takođe, imamo podatke (Miletić-Stapanović, 2002) da su odnosi između dve porodice koje čine VPP u 30% slučajeva uzrok sukoba u njoj. Sve ovo ide u prilog našoj početnoj pretpostavci

Podaci dobijeni posrednom analizom zastupljenosti VPP, govore da u selu ima 40%, najmanje dva puta više VPP nego u populaciji. U oblastima gradova, VPP ima isto kao i u populaciji (20%). Na nivou Beograda, imamo isti odnos na relaciji centar (20%) periferija (40%): periferija je dvostruko opterećenija VPP nego centar. Zbog delovanja principa patrilokalnosti, to su porodice koje verovatno žive u zajednici sa muževljevim roditeljima. Po dosadašnjim istraživanjima o nasilju, ova domaćinstva čine rizičnu grupu za ispoljavanje intenzivnih i brutalnih oblika nasilja nad ženama. Dakle, posredovano VPP, rizik na selu i na periferiji je najmanje dva puta veći nego u gradu i u centru. Na relaciji Beograd-unutrašnjost imamo ujednačenost na oko 1/3 VPP. Ako uzmemo u obzir specifično dejstvo Beograda kao metropole u razgradnji tradicionalnosti i efektuiranju modernosti i postmodernosti, ipak je unutrašnjost rizičnija od Beograda.

U istraživanju Viktimološkog društva, veza između nasilja i VPP samo je delimično potvrđena.

Pogledaćemo uticaj ne-članova porodice prokreacije, oslanjajući se na podatke o zastupljenosti VPP u pojedinim sferama socijalnog prostora, praćenjem podataka na liniji selo-grad, unutrašnjost-Beograd, centar-periferija (za područje Beograda), a imajući u vidu da su kritična područja selo, unutrašnjost i periferija za područje Beograda.

Pre analize, osvrnućemo se na slučaj T. M. radi ilustracije značaja, smisla i krajnjih mogućih posledica života u VPP. Radi se o sredovečnoj domaćici sa sela, bez škole, koja je dobila i izdržala kaznu u zatvor-

skoj bolnici zbog pokušaja ubistva muža. Ona je pokušala da ubije svog muža posle nekoliko decenija trpljenja nasilja. Medjutim, i po isteku kazne, ona ostaje u zatvoru i medicinsko osoblje ne zna kako da je tretira. Ona nema gde da ode, i zbog toga se i našla kao primer u literaturi koja tretira nasilje nad ženama (Vlahović, 2000). Žena je, odmah po pokušaju ubistva, primljena u bolnicu sa jedva trideset kilograma. Godinama je trpela intenzivno fizičko nasilje, prisiljavanje na najteži rad non-stop, bez prava na bolest i na odmor, kako od strane svog muža, tako i od stane svekra i svekrve. Kritičnog dana je pokušala ubistvo supruga. Odležala je u zatvorskoj bolnici dve godine, gde se praktično oporavila i izlečila (Šta je zatvor prema torturi koju je trpela kod kuće?). Absurd je u tome da i sada boravi u bolnici, jer njen muž, svekar i svekrva neće da je prime nazad u VPP! Deca imaju svoje porodice, ali žive na očevom imanju i plaše se da će biti proterani ako prime majku. Odbija da se razvede, jer smatra da bi njen suprug potplatio sudije, ukinuo joj sva prava i opet je izbacio na ulicu. Jedinu perspektivu vidi u tome da bude u bolnici do svekrvine smrti, a posle toga, veruje da muž neće moći sam, pa će je, možda, primiti u kuću! I tako, T. M. je već tri godine zdrava u bolnici i čeka!

Imam potrebu da princip patrijarhalnog sistemskog rizika u VPP ovde ilustrujem primerima iz mog primarnog iskustava. Smatram da su primeri iz primarnog iskustva jako vredni, pogotovu u svetlu činjenice da je iskrenost populacije tako minimalna kao što jeste. Spontani razgovori na javnom mestu imaju veliku vrednost zbog velikog stepena iskrenosti. Na taj način, dobijamo na uvid pravo stanje stvari, stvarnost ne oštećenu intervencijom istraživanja, a vidimo kako veliko oštećenje stvarnosti istraživanje može da „izazove“.

Prvi primer dolazi iz mog primarnog iskustva: radi se o komentaru koji sam u maju mesecu 2003 čula od prodavca na beogradskoj pijaci Zeleni venac. Razgovor je tekao između dva sredovečna preprodavca, na temu buduće ženidbe sina jednog od njih. Razgovor je počeo kroz šalu, zadirkivanjem komšije za drugom tezgom: sadržaj sale se odnosio na činjenicu da će „videti svoje kada mu u kuću dodje „snaha ercovka“, a ne „naša bosanka“, kao što se budući svekar prvobitno nadao. Lucidni komšija je smatrao da će budući svekar morati da „bude manji od makovog zrna“. Iziritirani muškarac, budući svekar je rekao da je on već „skovao plan“, već je smislio strategiju: ima nameru da „vaspita mladu ženu-snahu da ona igra kako on svira“. To će praktično biti jedini način da ona živi u porodičnoj zajednici. U suprotnom, „ako ne bude htela da sluša, odmah će je izbaciti iz kuće“. A ako ne bude htela da uzme

’njegovo’ prezime, iz kuće će izbaciti i svog sina, i odmah će (pardon!) „praviti“ novog!.“ Razgovor je praćen smehom u koji su se uključili i kupci, odobravajući i smejući se! Mislim da je ovaj primer neverovatno plodan da objasni mnoge principe na kojima počivaju muško-ženski odnosi i samu VPP.

Kao prvo to je princip antagonizma: ono što me posebno zapanjilo je količina antagonizma i otvorenog neprijateljstva koji je ovde prikazan na javnom mestu, pre svega između polova, starosnih grupa, ali i unutar nacionalno, uopšte između ljudi. Količina bazičnog nepoverenja u međjuljudskim odnosima se ovde pokazuje kao vrlo velika, na gornjoj granici. Iza ovakvog stava stoji manihejsko mišljenje, shvatanje o ograničenim mogućnostima čoveka, o ograničenom dobru koje se mora otimati od drugih. Ovakvo manihejsko mišljenje ima i predstavu o društvu kao vise prirodnom stanju, koje cine međjusobno suprotstavljenih pojedinaca i grupa, čiji je jedini cilj da potčine Drugog i tako izbegnu potčinjavanje sebe. Ovako tužna, nesigurna i nemoćna atomizirana bića su u konstantnom ratu. Mehanizam grupisanja u ovako konfliktnom svetu je patrilinearnost i patrilokalnost. Međutim, ono što ovako tužna i beznađežna bića ne shvataju je činjenica da su spoljašnji destruktivni konflikti, makar bili i implicitni, u dubokoj vezi sa unutrašnjim konfliktima, nezadovoljstvima, neostvrenjima i krizom identiteta. Budući zajednički život dvoje mladih ljudi iz vizure kolektivnog obrasca sagledava se kroz prizmu antagonističkih termina koji znače neprijateljstvo: o ljubavi se priča govorom mržnje, ratničkim terminima. Neupućeni slušalac (mada je neupućenih malo, jer se radi o fundamentalnom principu civilizacije, pa bi to moglo da bude eventualno biće sa druge planete) mogao bi da stekne utisak da se događaj odvija na frontu, a ne u „toplom porodičnom gnezdu“. Uostalom, šta je sukob u javnoj sferi prema konstatnim sukobima u svakodnevnoj, privatnoj sferi?!

Kao drugo, to je princip potpune diskvalifikacije Drugosti, tj. namećanja heteronomije, ovde pre svega kategoriji ženskosti, ali i mladosti. Ovde se javlja i, uslovno rečeno, lokal-nacionalni element, neizostavni element seksizma. Pošto se konverzacija odvijala između izbeglica iz Bosne, strancima su okarakterisani svi nepripadnici patrijarhalne zajednice: to jesu pre svega ne-muškarci, žene (Drugi pol), ali su to i ne-bosanci, stanovnici nekih drugih geografskih prostora. U vremenu jakih konformizama i nacionalizama, antagonizam se uspostavlja kao modus međjuljudskih odnosa i u okviru srpske nacionalne grupe.

Treće, kolektivism i odbacivanje individualnosti i slobode, i to ne samo pojedinaca, već i onih porodičnih grupa koje su u kolektivističkoj

ideologiji pozicionirane kao drugorazredne, u ovom slučaju mlade porodice. Vrlo učestala jaka fuzija roditeljske i porodice prokreacije ima kobne posledice po međuljudske odnose, efektuira se kroz sistemkse rizike i konstituiše i jača „zamku heteronomije“ tradicionalnog neslobodnog vrednosnog modela.

Četvrto, moralno netretirani egoizam i volutarizam gazde, glavnog „provajdera“ najstarijeg muškarca u patrijarhalnoj porodičnoj zajednici, koji pored svega, može i javno, pred gomilom potpuno nepoznatih ljudi, da raspravlja o tako intimnim temama kao što su emotivni odnosi njegovog deteta.

Peto, radi se o intenzivnoj instrumentalizaciji muške dece od strane očeva, kao i tudje ženske dece od strane budućih svekara, nosilaca socijalnog kapitala: deca služe samo za realizaciju principa patrilinarnosti i patrilokalnosti

Drugi primer se odnosi na razgovor „dve muške majke“ (dve majke koje imaju mušku decu). Razgovor koji sam čula čekajuću autobus, odvijao se između dve mlade majke, čija su deca toliko mala da još ne idu u školu. Ono što me je posebno zapanjilo, je činjenica da se izjava jedne od njih, koju ovde želim da prokomentariše, javila sasvim nenadano, usred razgovora o problemima oko podizanja male dece, skupoci i sl. Ono što je jednoj od njih davalo snage da sve izdrži je strategija koja se tice relativno daleke budućnosti. Mlada žena je imala nameru da „svakoj nadje manu“: „Neće se naći ni jedna koju neću ocrneti“, rekla je rezignirana majka. Komentar je zvučao tragi-komično: kakav je to predumišljaj sa tako velikom vremenskom distancom? S obzirom na uzrast deteta, minimalna distanca mora biti 15 godina!. Kakva je to negativna motivacija koja ovoj majci daje snage da izdrži sve nedaće oko odgajanja sina? Kakav tip autoritarne konformističke ličnosti tradicionalna kultura stimuliše: odloženu promociju majki muške dece, koja ima osnovu ne u pozitivnoj, konstruktivnoj realizaciji svoje ličnosti i sposobnosti, nego u destruktivnom, nasilnom ometanju Drugog? U svakom slučaju, radi se o jako snažnom motivu. Posebno je poražavajuće što se radi o mladoj osobi. Kakvo civilno društvo možemo da izgradimo sa ovakvim potencijalom mladih ljudi? Kakav je tek stepen tradicionalnosti starijih generacija?

IV 5.2. Mesto stanovanja

У табели бр. 8 дати су подаци којима смо желели да опишемо regione: према броју насеља, видимо да београдски округ чини 3% свих насеља Србије, новосадски 0,3%, а нишки 1,3% насеља Србије. Ако као показатеље равнијености узмемо показатеље из поменуте тabelle, видимо да постоје унутрашње неуједначености, да по културном и економском капиталу предњачи београдски, а да је на крају нишки округ. Такође, сва три округа су по економској и културној капитализованости изнад републичког просека, и могу се сврстати у развијеније округе. Ову чињеницу треба имати на уму, јер би могло да се процени да је ситуација у републици у целини и у мање развијеним окрузима лошија.

Табела бр. 8

	Број насеља	% насеља	% жена у ук. запосл.	% запосл. 15+	ниво народног дохотка	број запослених на 1000 ст.	Бр. стан. на 1 лекара
Србија	4706	100	43,4		100	246	375
београдски	157	3	47.6	34.8	142.5	297	262
новосадски	16	0.3	46.6	39.5	135.2	332	208
нишки	62	1.3	40.1	33.7	114.8	285	174

Извор: Попис 2002

Подаци из табеле 9 показују захваћеност целог узорка насиљем над женама већ поменутом насилношћу ниског интензитета. Ако контаминираност породица насиљем посматрамо као индикатор уласка породице у процес трансформације, у развојним променама предњачи београдски округ, који је ипак модернизацијски центар Републике. Можемо да кажемо да су остала два округа релативно уједначена по захваћености трансформацијом, ако посматрамо на глобално-окужном ниову. Међутим, постоје разлике у развијености између града и села. На нивоу републике, град је јаче оптерећен испитиваним насиљем, и развојним тешкоћама, али су рурално – урбане диференцијације, које меримо распоном, релативно мале. У београдском округу, село и град су скоро једнаки по оптерећености испитиваним развојним ризицима. Новосадски округ карактерише мали рурално-урбани распон и јачи улазак града у промене. Нишки регион има највећи рурално-урбани распон, и такође већу захваћеност града развојим процесима, што говори

да су сеоска насеља нишког округа у целом узорку најмање захваћена развојним променама.

Табела бр. 9 АСИН у контексту просторне организације

АСИ Н	Србија				Београд				Нови Сад				Ниш			
	ук.	распон	село	град	ук	распон	село	град	ук	распон	село	град	ук	распон	село	град
	.72	.10	.65	.75	.66	.03	.64	.67	.78	.16	0.67	0.83	.76	.27	.57	.84

IV 5.2.a Linija selo grad

Prateći ASIN samo na liniji selo grad, podaci koje smo dobili pokazuju da je nasilnost veća u gradu (0.75), nego na selu (0.61). Podatke ni u kom slučaju necemo tumačiti mehanicki; kao prvo, moramo uzeti u obzir vecu zatvorenost sela. Osim toga, na selu je patrijarhalna idelologija manje dovedena u pitanje, zbog cega je sigurno da je rodni habitus jace zastupljen, u smislu sprovodjenja svih pasivnih oblika nasilja, eksploatacije i diskriminacije, cemu zene pruzaju manje otpora. Sledeci podaci govore u prilog cinjenici da je rodni habitus u gradu poceo da se transformise:

- u gradu suprug praktično dva puta više učestvuje u harmonizaciji porodičnih odnosa, što govori o ucescu netradicionalnog emocionalnog menadzera, tj. u prilog relativno veće emancipovanosti i modernizovanosti ponašanja supruge u gradu
- supruge u gradu dva puta češće počinje ANP, što u kontekstu cele priče znači da gradska udata žena pruža jači otpor.
- postoji većim angažmanu na razumevanju konflikta od strane sinova u gradovima, skoro tri puta više nego kada se radi o muškoj deci u selima.
- postoji i dvostruko veći angažman ćerki sa sela u ovom pravcu u odnosu na ćerke iz grada. Ovaj podatak može se delimično objasniti činjenicom da na selu postoji veliki broj staračkih domaćinstava, kojima su ćerke udate u gradovima. S obzirom na činjenicu da je sve češća pojava da se, u slučaju da oba deteta napuste roditeljski dom, ćerke staraju o svojim ostarelim roditeljima, ovo može da bude poligon za delovanje ćerki na resavanje konflikata.
- podatak o angažovanosti ne-članova na balasiranju odnosa govori da se ova vrsta mešanja realizuje dva i po puta češće u gradu nego na selu, što se ne slaže sa početnom tezom, ali se delimično može objasniti sposobnošću percipiranja i (ne)iskrenošću ispitanika.

Tabela br. 10: ASIN na liniji selo-grad

	ASIN
SELO	0.61
GRAD	0.75
Raspon	0.14

IV 5.2 b Linija Beograd-unutrašnjost

Prateći isti problem samo na liniji Beograd-unutrašnjost, ASIN u Beogradu je 0.66, a u unutrašnjosti 0.77, što govori o većoj rizicnosti unutrašnjosti za izbijanje nasilja nad ženama u porodici. Sem toga, dobijamo veoma indikativnu liniju u smislu da je tradicionalan model počinioca nasilnih ponašanja vezan za unutrašnjost na više načina: preko jačeg prisustva supruga–oca (preko dva puta više nego u Beogradu), sina (skoro tri puta više nego u Beogradu) i posebno ne-članova (oko dva puta više nego u Beogradu) u započinjanjima nasilja. Podaci se poklapaju sa nalazima o distribuciji indeksa nasilnosti: sva tri tradicionalna oblika započinjanja nasilja su vezana za viši indeks, a viši indeksi za unutrašnjost. Posebno zanimljiva i potvrđujuća činjenica je da se u unutrašnjosti čak tri puta više nasilja usmerava ka supruzi-majci nego u Beogradu. Tradicionalnost unutrašnjosti se otkriva i u akterima balansiranja: u unutrašnjosti je to skoro dvostruko češće majka nego u Beogradu. Činjenica da je za harmonizaciju odnosa u porodici u unutrašnjosti četiri puta više vezan sin, nego u Beogradu takodje možemo staviti u red potvrđivanja tradicionalnosti unutrašnjosti. U nedostatku izgrađenosti partnerskih odnosa u tradicionalnoj porodici, ima logike da se sinovi angažuju na uskladjivanjima, čime pre svega štite svoje majke, što opet govori o sekundarnoj promociji ili makar odsustvu jače inhibicije kada su u pitanju majke muške dece u tradicionalnoj porodici. Ovaj podatak može biti suprotan podatku o sinu kao počiniocu, ali, pretpostavljam da se radi o učešću sina u dva različita modela nasilja na dva različita načina. Kada je sin počiniac nasilja, to je onda pre svega učešće u modelu nasilja sinova nad majkama. Kada se javlja u konstruktivnoj ulozi, radi se o stajanju sina na stranu svoje majke u situacijama kad je ona u konfliktu sa suprugom-ocem, a to su sukobi za koje smo videli da su vezani za posebno intezivna nasilja.

Videli smo da je posebno rizičan bračni model za izbijanje konflikata, a on se poklapa sa kritičnim područjima. U unutrašnjosti imamo više od tri puta više konflikata iz bračnih razloga nego u Beogradu, što se poklapa i sa nalazima, po kojima visok indeks nasilnosti nalazimo samo u

unutrašnjosti. Takođe, imamo skoro dva puta više konflikata iz bračnih razloga izbijaju na periferiji Beograda, što se poklapa sa podacima, po kojima periferija Beograda nosi gro nasilnosti u ovoj zoni. Selo, kao kritično područje posebno „kontaminirano“ porodičnom zajednicom ostaje van vidokruga, što se delimično može objasniti neiskrenošću, većom socijalnom kontrolom za žene-ispitanice iz ovog područja.

Tabela br. 11: ASIN na liniji Beograd-unutrašnjost

	ASIN
BEOGRAD	0.66
UNUTRASNJOST	0.77
RAspon	0.11

U istraživanju Viktimološkog društva, veza između nasilja, mesta i tipa naselja nije potvrđena,

Утицај образовања испитаника као културног капитала

Да би смо упоредили образовну структуру испитаника у узорку и укупне популације у окрузима, поредимо податке у табелама б и 7, видимо да је културни капитал узорка бољи од културног капитала популације.

Tabela br. 12: Образовна структура испитаника на линији просторне организације

образовање	Србија			Београд			Нови Сад			Ниш		
	Ук.	Град	Село	Ук.	Град	Село	Ук.	Град	Село	Ук.	Град	Село
Неписмени	3,6	1,6	6,25	1,38	0,9	3,4	1,43	0,95	3,24	2,14	1,35	4,28
Без школе	5,65	3,18	8,7	2,8	2,2	5,46	2,75	2,05	5,42	3,7	2,79	6,10
Основна	40	28,5	54,9	25,2	21,2	43	25,8	22,4	38,3	28,3	22,9	42,7
Средња	41	49,2	30,5	49,6	50,8	44	51,5	52,3	48,4	44,8	46,6	40,6
Виша-висока	11	16,7	3,6	20,5	23,8	5,57	19,0	22,3	6,68	15,9	20,1	4,98

Извор: Попис 2002

Tabela br. 13: АСИН према образовној структури испитаника и према округу

	Просечан	Распон	Без школе	Основна	Средња	Виша	Висока
Београд	0.67	0.15	0.75	0.62	0.69	0.60	0.65
Структура округа			3.4	17.7	56	9.5	14.5
Нови сад	0.80	0.30	1.00	0.70	0.78	0.78	0.77
Структура округа			0.7	10.3	59	12.3	17.5
Ниш	0.73	0.23	0.73	0.57	0.79	0.80	0.76
Структура округа			3.8	16	59	8.6	13

Образовање као културни капитал би требало да има благотворан утицај на смањивање развојних ризика: раст културног капитала

ла би требало да генерише пад развојних ризика. Међутим, овде имамо само пад насилности између нешколованих и минимално образованих. Отежавајућа околност је чињеница да пред собом имамо податке о образовању испитаника, а не целе породице. Ипак, подави највише говоре о хомогенизацији патријархата у односу на културни капитал.

Утицај економског капитала породице (просечним месечним приходом по члану и квадратуром стана по члану породице)

Економски капитал породице може да има противуречан утицај на насиље у породици. Осуство довољног економског капитала може да утиче на јачање насиља због економске несигурности. Међутим, и виши и високи нивои економског капитала породице могу да појачавају насиље, јер је власник економског капитала најчешће супруг-отац, што само може да ојача његову већ постојећу, културолошки дефинисану, позицију моћника и насилника. У случају прихода, ради се о хомогенизацији патријархата, вероватно због велике економске кризе и малих прихода. Међутим, овде се показује поменути амбивалентан утицај стамбеног простора и стана као породичног ресурса, посебно у нишком округу.

Табела бр 14 АСИН према просечном месечном приходу по члану у контексту просторне организације

	АСИН	Распон	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Београд	0.66	0.23	0.82	0.63	0.76	0.68	0.58	0.63	0.60	0.63	0.63	0.59
Структура округа			7	7	12.5	8.4	10.5	14.8	6.9	10.8	10.7	12
Нови Сад	0.76	0.19	0.73	0.71	0.73	0.70	0.86	0.81	0.67	0.76	0.8	0.78
Структура округа												
Ниш	0.74	0.38	0.82	0.78	0.76	0.75	0.79	0.74	0.73	0.60	0.88	0.50
Структура округа			27	12	17.5	5.6	8.4	12	4	7	3	4

Просечан месечни приход се даје само у релативним мерама

Табела бр. 15 АСИН према структури М2 стамбеног простора по члану на линији просторне организације

	АСИН	Распон	- 8	9-16	17-24	25-32	33-40	41-48	49-56	57-64	65-72	73-
Београд	0.61	0.62	0.70	0.76	0.70	0.62	0.57	0.45	0.45	0.50	1.00	0.33
Структура округа			3.6	31	29	19.3	8	1.6	3.6	1.4	0.2	3
Нови сад	0.66	0.85	0.78	0.87	0.86	0.80	0.69	0.15	0.50	0.40	1.00	0.54
Структура округа			31	27	28	18.5	10	1.4	6.3	1.7	0.3	4.5
Ниш	1.1	1.17	0.99	0.82	0.63	0.70	0.78	1.00	1.70	1.80	1.00	1.60
Структура округа			5.6	3.3	26	22	4.5	0.7	5	2	0.3	1.7

Занимање испитаника као каријал

Занимање појединца утиче на економски, културни и социјални капитал појединца и породице Овде не видимо никакав утицај занимања на АНП, тј можемо да кажемо дасе ради о трансслојној хомогенизацији патријархата.

Табела бр. 16 АСИН према занимању у контексту просторне организације

	АСИН	Распон	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Београд	0.66	0.36	.65	.91	.59	.73	.55	.61	.62	.72	.56	.60	.55	.79	.76	.52	.75
Структура округа			6	2	7.5	7.9	7.4	8.6	18	7.7	5.3	1.8	1.9	12.6	7.2	4.4	2.1
Нови сад	0.81	0.56	.44	1.	.42	.64	.76	.95	.74	.84	.82	.88	.88	.87	.60	.81	.66
Структура округа			3.1	2.4	4	8	5	7	17	9	4	3	3	24	5	5	1
Ниш	0.71	0.60	.55	.40	.88	.64	.73	.78	.69	.60	.55	.78	1.	1.	.61	.73	.74
Структура округа			3.8	1.7	11.3	3.8	6.5	3.1	19	3.4	3.1	3.1	1.7	17	13	5	4

1 пољопривреник-власник, 2 пољопривредник радник, 3 индустријски радник, 4 занатски радник, 5 траговачки радник, 6 угостиољски радник, 7 службеник-техничар, 8 стручњак-уметник, 9 приватни предузетник, 10 нижи руководиољ, 11 виши руководиољ, 12 студент, 13 домаћица, 14 остало, 15 без занимања

Староси испитаника

Табела бр. 17 АСИН према старосној структури на линији просторне организације

	АСИН	Распон	-20	21-30	31-40	41-50	51-60	61+
Београд	0.70	0.60	1.06	0.70	0.64	0.74	0.62	0.46
Структура округа			5.5	22.7	14.5	22.7	16.5	18.0
Нови сад	0.78	0.36	0.82	0.86	0.78	0.85	0.64	0.56
Структура округа			5.8	33.6	15.1	20.9	17.1	7.5
Ниш	0.77	0.49	1.00	0.86	0.81	0.86	0.58	0.51
Структура округа			5.8	27.1	19.6	15.5	13.1	18.9

Капитал младости представља једину светлу тачку у свим елементима социјалног положаја на коју би смо могли да се ослонимо. Подаци из табеле 10 говоре да млађи испитаници имају критичкији став према насиљу у породици, која тешко могу да се односа на њих саме, већ пре на њихове родитеље. Испитаници најмлађе старосне групе у односу најстарије имају и више него двоструко модернизованије ставове.

Према подацима из табеле 14, можемо да кажемо ода је број деце посебно ризичан индикатор социјалног положаја број деце. Ова врста ризика је посебно јака у окрузима унутрашњости, а у нишком достиже астронomsке размере утицаја, доводећи до самог максимума АСИН!

Табела 21 Биланс АСИН и распона по окрузима за сва обележја друштвеног положаја

		образовање	Приход	занимање	старост	Брачни статус	Број чланова породице	Број деце	Квадр. стана
Београд	АСИН	0.67	0.66	0.66	0.70	0.66	0.62	0.67	0.61
	Распон	0.15	0.23	0.36	0.60	0.40	0.23	0.33	0.62
Нови сад	АСИН	0.80	0.76	0.81	0.78	0.80	0.58	0.81	0.66
	Распон	0.30	0.19	0.56	0.36	0.80	0.10	0.30	0.85
Ниш	АСИН	0.73	0.74	0.71	0.77	0.82	0.73	1.1	1.1
	Распон	0.23	0.38	0.60	0.49	0.82	0.19	2.53	1.17

IV 5.4. Nezaposlenost žene ili muža kao rizičan status i rizično ponašanje

Na ovom mestu ćemo pogledati uticaj (ne)zaposlenosti na učestalost ANP nad ženama u porodici.

Na nivou uzorka, imamo 23,4% ekonomski zavisnih žena (dvostruko više nego na nivou Srbije prema popisu od 1991.) i 10,8% ekonomski zavisnih muškarci (na nivou u Srbiji prema popisu od 1991.). Podatke iz popisa o neaktivnosti treba uzeti sa sledećom distancom. Naime, u periodu od skoro deset godina, koliko nas od poslednjeg popisa deli, imamo veliki rast nezaposlenosti u zvaničnoj ekonomiji, pri čemu je gubljenje posla teklo po diskriminacionoj liniji muško/žensko: žene su mnogo češće ostajale bez posla. Kada se dešavalo da supružnici rade u istoj firmi, uvek je izbor za davanje otkaza padao na ženu, da ne bi porodici oduzimali hranioca, tj. oca. Ekonomsku (ne)zavisnost je, u uslovima života kakvi postoje u našoj zemlji, potrebno uslovno shvatiti. Sama ekonomska aktivnost, sticanje i zaradjivanje oba partnera najčešće nije dovoljna ni za podmirivanje osnovnih, egzistencijalnih porodičnih potreba. Isto tako, zaposlenje žene, zbog nivoa zarada na opštem nivou, a na nivou ženske grupe posebno, nije dovoljno da ona sama bude ekonomski samostalna. Tako su i cele porodice u situaciji egzistencijalne ugroženosti i nesigurnosti, a položaj individua koje bi se odlučile na samostalan život i izdržavanje bi u ovakvom siromastvu

bio višestruko lošiji. Problem se usložnjava činjenicom da, na grupnom nivou, majke imaju jači osećaj odgovornosti prema svojoj deci ili su prosto odsustvom ovog osećaja kod očeva i apstinencijom očeva na mikro nivou prinudjene da se same brinu o deci (podaci govore da većinu nepotpunih porodica čine samohrane majke).

Treba napomenuti metodološki problem u ovom istraživanju: samo izjašnjavanje o ekonomskoj neaktivnosti kod žena je problematično. Kontrolom odgovora, ispostavilo se da je, od 100% žena koje su se izjasnile kao domaćice, malo suštinskih, pravih domaćica, koje ne obavljaju nikakav posao kojim se stiču novčana sredstva, tj. obavljaju neplaćeni i neinsitucionalizovani domaći rad. Osobine domaćica u na nivou uzorka su sledeće: u oko 50% slučajeva domaćice su preko 50 godina, u 75% slučajeva bez ikakve škole; ako su starosti preko 50 godina, onda ih je u 60% slučajeva sa osnovnom školom). Dakle, od svih žena koje su se izjasnile kao domaćice:

- samo 15,9% pravih domaćica,
- čak 25 % domaćica zapravo pomažući član na poljoprivrednom imanju,
- celih 10% su vlasnice imanja!

Sem što predstavlja metodološki problem u ovom istraživanju, ovakva neosvešćenost sopstvenog statusa ženske populacije je više nego zabrinjavajuća. Da li to znači da subjektivni osećaj i realno stanje, dakle faktički položaj toliko odudara od pozitivno-pravnog stanja? Da li realno i normativno mogu zapravo da budu u tolikoj diskrepanciji, da se vlasnice imanja na sopstvenoj zemlji nalaze u takoj lošoj situaciji, ili su tako potisnute iz javnih aktivnosti, da se osećaju potpuno nelegitimnim članovima? Veliki ambigvitet pokazan u ovom slučaju svakako nije pozitivna osobina, ali donekle može biti objašnjen činjenicom da se radi o marginalnim sferama: na prvom mestu o starim i neobrazovanim ženama, a zatim i o sferi poljoprivrede, maginalnoj privrednoj oblasti.

Podaci do kojih se u ovom istraživanju došlo potvrđuju hipotezu po kojoj (ne)aktivnost muža ili žene intenzivira nasilje nad ženama. Naime, sa rastom učešća neaktivnih lica, raste i indeks nasilnosti. Uslovljenost neaktivnosti članova porodice i ANP je pokazana na tri načina:

- preko linije rasta učestalosti ANP nad ženama u grupi neaktivnih,
- poredjenjem odsustva ANP između neaktivnih i aktivnih, i
- poredjenjem linija učestalosti ANP između neaktivnih i aktivnih

Rezultati (Tabela P30). pokazuju da linija rasta učestalosti ANP u grupi neaktivnih postoji: minimalno je odsustvo nasilja, a maksimum maksimalne učestalosti. Minimalan rast linije učestalosti postoji u slučaju najoštrijeg oblika nasilja – udaranja i prebijanja. Maksimalan rast imamo u slučaju tri vrste ponašanja, koja tendiraju od sredine ka vrhu jačine nasilja: uskraćivanje slobode kretanja, bacanje i razbijanje stvari i pretnje, i to uvek u slučaju kada je muž neaktivan, tj. kada se radi o netradicionalnom modelu nasilja. Poređenje odsustva ANP između neaktivnih i aktivnih lica govori da je odsustvo ANP uvek manje u porodicama sa neaktivnim partnerima nego u porodicama gde su braćni partneri aktivni. I najzad, poređenje linija učestalosti ANP (od minimalne do maksimalne) između dve grupe neaktivnih i aktivnih lica pokazuje da je uvek linija učestalosti na višem nivou u grupi neaktivnih nego u grupi aktivnih.

Sve ovo nam pokazuje da je nezaposlenost jednog od partnera, bilo kog, značajan faktor uslovljavanja ANP nad ženama u porodici. U grupi (ne)aktivnih veće su šanse za intenzivnija ANP, a manje za odsustvo ANP. Faktor visokog rizika je neaktivnost muža, koji, preko netradicionalnog obrasca nasilja, može i da udvostruči ANP nad ženama. U grupi izdržavanih lica imamo maksimalni nizak i srednji indeks i minimalno odsustvo ANP. Okosnica ovog faktora mogao bi da bude sam odnos između privatne i javne sfere društva, podeljenost, tj. shizoidnost društvenog sistema. Ako je izlazak u javnu sferu rada u skladu da tradicionalan polnim ulogama, ako je muškarac izdržavalac, postoji povećani rizik od ANP nad ženama u porodici. Sa druge strane, ako je izlazak u javnu sferu nije u skladu sa tradicionalnim polnim ulogama, ako tradicionalni izdržavalac biva izdržavan, postoji još veći rizik od ANP nad ženama, kao što je to slučaj u periodima transformacije. Moguće je da situacija simetrične zaposlenosti oba partnera omogućava muškarcu igranje tradicionalne uloge hranioca, a ženi igranje moderne uloge emancipovanje žene. Dolazimo do apsurdne situacije: obrazac koji sklapa polne uloge sa različitih strana fenomena modernosti (tradicionalnog muškarca i modernu ženu) harmonizuje porodične odnose.

U pomenutom istraživanju (Nikolić-Ristanović, 2002), analizirana je veza radnog statusa žene, i dokazana je proporcionalna veza između neaktivnosti žene u javnoj sferi i nasilja.

IV 5.5. Ekonomsko siromaštvo: prihod i kvadratura stana po članu

Kao prvo, napomenucemo da se kategorija prihoda ovde koristi kao relativna mera, pre svega da bi se utvrdile međusobne razlike i odnosi. O vezi siromaštva i ANP nad ženama govore i sledeći podaci: srednji indeks nasilnosti opada sa rastom prihoda, i visok indeks nasilnosti nije zabeležen u grupi porodica sa najvišim prihodom. Svi oblici nasilnog ponašanja pokazuju proporcionalnu zavisnost od visine prihoda na dva načina: ili zastupljenost ANP opada sa rastom prihoda, ili odsustvo ANP raste sa rastom prihoda.

Sem toga, sa rastom imovinskih gubitaka (prodaja imovine, gubitak imovine), i sa rastom materijalno-egzistencijalne ugroženosti, raste ANP nad ženama. Najzad, ugroženost ratom pojačava ANP u porodici.

Tabela br. 22: ASIN prema prosečnom mesečnom prihodu

PROSECAN MESECNI PRIHOD	ASIN
nizak	0.75
srednji	0.70
Visok 0.67	
Raspon 0.08	

Tabela broj 23: ASIN prema površini stana po članu

M2 PO CLANU	ASIN
2-16	0.81
17-24	0.72
25-	0.59
Raspon	0.22

Svi oblici ANP, sem uskraćivanja novca, imaju svoj maksimum u porodicama koje žive u najskućenijim stambenim uslovima (kvadratura ispod 16m²). Ovde je delimično na snazi i sama strukturalna neuskладjenost jedne stambene jedinice sa potrebama dve porodične jedinice, sa različitim dinamikama i potrebama porodičnog života. U kontekstu odnosa dominacije, ova neprimerenost se najčešće obrušava na porodicu prokreacije i na snahu-suprugu majku. Maksimalno odsustvo ANP imamo kod grupe sa maksimalnim stambenim prostorom po glavi. Najveća zastupljenost srednjeg indeksa je u grupi sa minimalnim stambenim prostorom. Porodice u kojima najčešće nema ANP su one koje imaju najvišu kvadraturu po članu.

Može se reći da se rezultati ovog i pomenutog istraživanja (Nikolić-Ristanović, 2002) u analizi materijalnog siromastva i stambenih uslova slažu.

Tabela br. 24: ASIN prema učešću ne-aktivnih članova u porodici

Učešće neaktiv.	ASIN				Ukupno %
	Nema %	Nizak %	Srednji %	Visok %	
Ukupno	11,4	19,8	25,0	0	17,2
Muški isp.	16,4	13,3	25,0	0	10,8
Ženski isp	18,1	25,8	25,0	0	23,4

IV 5.6. Zanimanje ispitanika

Prema zanimanju ispitanika, a prateći ASIN, na nivou uzorka imamo slab raspon nasilnosti (0.27) ukupan indeks 0.72; na vrhu lestvice su studenti, rukovodioci i stručnjaci-umetnici, u sredini radnici, službenici i ostali, na začelju domaćice, poljoprivrednici i privatni preduzetnici (Tabele P31 i P32).

Pogledaćemo sada rezultate do kojih smo došli analizirajući zanimanje prema sledećim linijama diversifikacije:

1. Selo-grad (Tabela P33)
2. Beograd-unutrašnjost (Tabela P34 i P 35)
3. pol (Tabela P 36)
4. region (Tabela P38)

1. U selu, sa rasponom od 0.34, ukupan indeks 0.65, na vrhu lestvice nasilnosti su poljoprivredni radnici, ispitanici bez zanimanja, studenti, stručnjaci-umetnici i viši rukovodioci; u sredini domaćice, industrijski radnici, i radnici u uslugama; na dnu poljoprivrednici-vlasnici, radnici u zanatstvu i trgovini, i ostala zanimanja.

U gradu, imamo raspon 0.36, ukupan indeks 0.74; na vrhu lestvice su studenti, radnici u zanatstvu, niži rukovodioci i poljoprivrednici; u sredini stručnjaci-umetnici, viši rukovodioci, radnici u uslugama i ispitanici bez zanimanja; na dnu službenici-tehničari, radnici u trgovini, industrijski radnici, privatni preduzetnici i domaćice.

2. U Beogradu je raspon nasilnosti 0.39, ukupan indeks nasilnosti 0.66; na vrhu lestvice su poljoprivredni radnici, studenti, domaćice i ispitanici bez zanimanja; u sredini radnici, službenici-tehničari i stručnjaci-umetnici; na dnu rukovodioci, privatnici (gradski i poljoprivredni) i

ostala zanimanja. U samom Beogradu, centar je karakterističan po jako velikom rasponu nasilnog ponašanja, čak od 0.63 jedinice i po relativno jasno profilisanim grupama, sa jasnim međusobnim razlikama, i sa ukupnim indeksom od 0.66. I u Beogradu se sva zanimanja kreću u nivou niske nasilnosti, ali samo ovde dostižu 1,00; na vrhu su poljoprivredni radnici (1.00), lica bez zanimanja (1.00), studenti, domaćice; u sredini radnici u zanatstvu, stručnjaci-umetnici, privatni preduzetnici, niži rukovodioci, službenici –tehničari, i radnici u uslugama; na dnu viši rukovodioci, industrijski radnici i radnici u trgovini. Na periferiji Beograda takodje imamo relativno veliki raspon; na vrhu su poljoprivredni radnici koji zadiru u srednji nivo nasilnosti (1.10), stručnjaci-umetnici, domaćice, viši rukovodioci i radnici u zanatstvu; u sredini lica bez zanimanja, studenti, radnici u uslugama, službenici-tehničari i ostala zanimanja; na dnu poljoprivredni vlasnici, industrijski radnici, radnici u trgovini, niži rukovodioci i privatni preduzetnici.

U unutrašnjosti raspon je 0.37, ukupan indeks 0.77; na vrhu su studenti, rukovodioci, radnici u uslugama i službenici-tehničari; u sredini radnici u trgovini, industriji i poljoprivredi, stručnjaci-umetnici, lica bez zanimanja; na dnu privatnici (gradski i poljoprivredni) radnici u zanatstvu, domaćice i ostali. U dva grada u unutrašnjosti, situacija je sledeća. U Novom Sadu raspon je relativno veliki, 0.58, ukupan indeks 0.78; na vrhu su poljoprivredni radnici (1.00), lica bez zanimanja (1.00), radnici u uslugama, i rukovodioci; u sredini studenti, radnici u trgovini, stručnjaci-umetnici, službenici-tehničari; na dnu ostala zanimanja, radnici u zanatstvu i industriji, poljoprivredni vlasnici. U Nišu, imamo relativno veliki raspon od 0.60, ukupan indeks od 0.76; na vrhu studente (1.01), poljoprivredne radnike (1.00), više rukovodioce (1.00), industrijske radnike i radnike u uslugama; u sredini lica bez zanimanja, radnike u trgovini, ostala zanimanja, službenike-tehničare i radnike u zanatstvu; na dnu domaćice, stručnjaci-umetnici, privatni preduzetnici, i na kraju poljoprivrednici.

3. Gledajući zanimanja po polu, kod muškaraca imamo raspon od 0,35, ukupan indeks 0.74; na vrhu lica bez zanimanja, studente, više rukovodioce i radnike u uslugama i trgovini; u sredini stručnjake-umetnike, službenike-tehničare, radnike u zanatstvu i industrijske radnike; na dnu niže rukovodioce, privatne preduzetnike i poljoprivrednike. Kod žena, imamo relativno veliki raspon od 0.60, ukupan indeks 0.73; vrh zadire u srednji nivo nasilnosti; poljoprivredni radnici imaju 1.10, niži rukovodioci 1.00, slede studenti, stručnjaci-umetnici i radnici u zanatstvu; u sredini su industrijski radnici, poljoprivredni vlasnici, ostala

zanimanja, privatni preduzetnici i sluzbenici-tehničari; na dnu su domaćice, radnici u uslugama i u trgovini, i lica bez zanimanja.

Slika ANP nad ženama prema zanimanju kao kriterijumu diferencijacije govori o slaboj diferencijacionoj moći zanimanja: nijedno zanimanje nije dovoljno moćno da ovo nasilje spreči. Dakle, rekla bih da nije ispravno reći „nijedno zanimanje nije posebno rizično“, već da su sva zanimanja su podjednako rizična. Relativno najveće iznenadjenje je loš položaj stručnjaka-umetnika, što se možda može objasniti njihovom većom iskrenošću i senzibilisanošću za problem ko kome se govori. Čitava priča o zanimanju i nasilju nad ženama implicitno govori o dubokim, civilizacijskim uzročnicima nasilja nad ženama.

IV 5. 7. Skolska sprema ispitanika

Prema skolskoj spremi ispitanika, ASIN se distribuise relativno neočekivano: kao prov, postoji mali raspon od 0.14 jedinica. Jedino sto bi smo ovde mogli da zaključimo je da su ispitanici svih skolskih sprema bili podjednako obazrivi u skrivanju podatka o nasilju, sto porizilazi iz cinjenica da je rodni habitus pojava koja nadilazi sve skolske sisteme, svako obrazovanje i neobrazovanje, te da je vezan za patrijarahat kao transglobalni sistem. Ispitanici koji su ispod skolskog sistema, bez škole, možda nisu bili dovoljno obazrivi u sakrivanju svakodnevice, jer tesko da najveća razlika može dapoostoji između ispitanika bez škole i ispitanika sa osnovnom školom. Ispitanici sa srednjom školom se nalaze malo ispod proseka, a sa visom i visokom oko proseka za ceo uzorak.

Tabela 25: ASIN prema skolskoj spremi ispitanika

skolska sprema ispitanika	ASIN
bez škole	0.76
osnovna škola	0.62
srednja škola	0.74
visa škola	0.70
visoka škola	0.71
Raspon 0.14	

IV 5.8. Zanimanje oca

Prema zanimanju oca, imamo raspon od 0.44; na vrhu su lica bez zanimanja (1.00), privatni preduzetnici, industrijski radnici, niži rukovo-

dioci i stručnjaci-umetnici; u sredini radnici u trgovini, zanatstvu i uslugama, službenici-tehničari i ostala zanimanja; na dnu viši rukovodioci, poljoprivrednici i viši rukovodioci (Tabela P39)

IV 5.9 Skolska sprema oca

Sama struktura oceva ispitanika prema skolskoj spremi je nadprosecna (Tabela P12). Sa rastom obrazovanja oca ispitanika/ce raste i ANP u porodici, sa najvećim skokom između osnovne i srednje škole (Tabela P40). Rast jeste blag, i odigrava se u okvirima niskog indeksa nasilnosti, ali je korak rasta specifičan: najveći je između osnovne i srednje škole, čak 12 jedinica. „Igre moći“ dobijaju na intenzitetu. U saglasnosti sa početnim modelima nasilja nad ženama, može se pretpostaviti da veliki deo ovde prikazanog rasta rasta nosi nasilje očeva nad ćerkama, i uopšte decom.

IV 5.10. Broj dece i broj članova

Pokazuje se i velika specifična težina (pre)velikog broja dece na ANP nad ženama: mada je i u porodicama bez dece nasilnost relativno velika, (0.77), porodice sa preko osmoro dece su jedino mesto u kome je zabeležen upliv u visok nivo nasilnosti, i sama maksimalna nasilnost (3.00)!

Tabela br. 26: ASIN prema broju dece

BROJ DECE	ASIN
0	0.77
1	0.64
2	0.69
3	0.65
4	0.75
6	0.33
8	3.00
UKUPNO	0.69
Raspon	2.67

Uticaj velikog broja dece na ANP nad ženama posredovan je domaćim radom. Sam veliki broj dece znači, između ostalog rast potreba za radom, materijalnim resursima, brigom, organizacijom. Istraživanja

(Milić, 1981) pokazuju da posleratni razvoj bivše federacije karakteriše slaba područstvljenost najvećih potrošača domaćeg ženskih resursa: brige o deci, starima i bolesnima, kucnog posao, ukupnog domaceg rada. Ovo je slaba tacka institucionalizacije porodice: ove dve funkcije nikada nisu uspele da postignu skoro nikakava stepen područstvljavanja, pa prema tome mozemo da zakljucimo da je ovaj uzrok nasilnog ponašanja bio u citavom posleratnom razvoju aktuelan. Aktuelno intenzivno osiromašenje moglo je ovu, već postojeću neuskkladjenost, već postojeći rizik, samo intenzivirati.

Pogledaćemo uticaj broja članova porodice prema sledećim linijama diferencijacije:

- Selo-grad
- Beograd: centar -periferija
- Beograd-unutrašnjost.

Vidimo da su posebno kritične socijalne tačke su i porodice sa velikim brojem članova (preko 7) u gradu, u Beogradu i u unutrašnjosti.

TABELA BR. 27: ASIN prema broju članova domaćinstva na linijama selo-grad, Beograd (centar –periferija)-unutrašnjost

BR CL	ASIN uk	ASIN selo	ASIN grad	ASIN beograd	ASIN centar	ASIN periferija	ASIN untrasnjost
-2	0.55	0.50	0.48	0.58	0.48	0.38	0.55
3–6	0.76	0.68	0.77	0.77	0.65	0.74	0.77
7-	0.75	0.50	1.13	1.06	0.80	0.71	1.06
UK.	0.72	0.65	0.75	0.77	0.64	0.67	0.77
raspon	0.22	0.18	0.65	0.48	0.32	0.36	0.51

IV 5.11. Bračni status ispitanika

Prilično je zanimljiv, i poražavajući, uticaj bračnog statusa ispitanika: najniži ASIN imamo kod udovaca /udovica (0.46). Odatle postoji veliki skok do porodica gde su ispitanici/e u zvaničnom braku (oženjeni /udate) 0.69. U porodicama razvedenih je indeks 0.75, veći nego u kod udatih i oženjenih, verovatno zbog loše odradjenog razvoda: očigledno su bivši bračni parovi u većim konfliktima nego oni u braku. Kod neoženjenih /neudatih indeks je 0.83, što se može protumačiti visokom kritičnošću mladih prema porodicama u kojima žive i brakovima svojih roditelja. Veoma značajan i poražavajući podatak je da je najveći stepen nasilja nad ženama u vanbračnim zajednicama! Tako se vanbračna zajednica pretvorila u svoju suprotnost: umesto da postane poligon za

slobodno zajedništvo, ona je poligon za još slobodnije, nesmetanije i manje sankcionisano sprovođenje nasilja nad ženama. Novija istraživanja izvan-bračnih unija (M. Bobić, 2003) sa samo potvrđuju ovaj nalaz: vanbračne zajednice nisu alternativne, transformisane forme zajedničkog prtnerskog života, već oblici koje karakteriše puno utilitarizma i tradicionalizma. Tako možemo sa žaljenjem da zaključimo da ni u ovoj oblasti nemamo pravu, smisaonu transformaciju, već samo promenu forme sa istim sadržajem.

Sem toga, rezultati se o jakoj vezi ANP nad ženama sa vanbračnom zajednicom i razvedenošću žene potvrđeni su i u istraživanju nasilja u porodici sa kojim se vrši komparacija (Nikolić-Ristanović, 2002).

Tabela br. 28: ASIN prema bracnom statusu ispitanika

BRACNI STATUS	ASIN
Neozenjen/neudata	0.83
Ozenjen/udata	0.69
Razveden/a	0.75
Udovac/udovica	0.46
Vanbrac. Zajednica	0.92
Ukupno	0.73
raspon	0.46

IV 5. 12 Mesto rođenja ispitanika

Tabela br. 29. ASIN prema mestu rođenja ispitanika

MESTO RODJENJA	ASIN
Selo	0.65
Mali grad	0.60
Srednji grad	0.70
Veci grad	0.83
Beograd	0.72
Ukupno	0.74
raspon	0.23

Podaci o odnosu nasilja u porodici i mestu rođenja ispitanika daju konfuznu sliku o nasilju. Ako bukvalno protumačimo podatke, trebalo bi da zaključimo da najmanje ANP na ženama u porodici ima u porodicama ispitanika koji su rođeni u malom gradu i na selu, a najviše u velikom gradu i u Beogradu! Sa jedne strane, ovde bi mogla da dodje do izražaja nivo transformisanosti, izražena korz stepen razvedenosti i stepen vanbračnih zajednica, za koju smo videli da ima jak uticaj na

nasilje na ženama u porodici. Tumačenje rezultata analize odnosa nasilja u porodici i mestu rođenja ispitanikamože poslužiti za određivanje značaja iskrenosti u analizi nasilja: neiskrenosti ispitanika rođenih na selu bi bila jedan od načina za objašnjavanje niskog indeksa nasilnosti na selu i u malom gradu. indeks nasilnosti najmanji. Konačno, uvažavajući oba razloga, možemo da kažemo da se, sa jedne strane mehanizam primene aktivnih nasilnih ponašanja posebno aktualizuje u procesima transformacije, kada spremnost na trpljenje pasivnih oblika nasilja od strane žena značajno opadne, toliko da počne da dovodi sistem u pitanje. Sa druge strane, žene na selu verovatno više trpe pasivna agresije (domaći rad, neproblematizovana patrilinaernosti i patrilokalnosti) bez svesti o njima.

IV 5.13. Starost ispitanika

Sa rastom starosti ispitanika/ce, prosečan indeks nasilnosti opada, tj. raste tolerancija ispitanika na nasilje. To se posebno vidi po izrazito velikom skoku indeksa nasilnosti na prelazu između starosne grupe koju čine ispitanici do 20 godina u grupu ispitanika preko 20 godina. Očigledno se radi o većoj kritičnosti mladih, neoženjenih i neudatih prema roditeljskoj porodici. Međutim, sa udajom /ženidbom, ulazak u realan svet odraslih, opada kritičnost i raste prilagodjavanje na postojeći poredak u vidu ispoljavanja tolerancije na nasilje. Iz podataka se jasno vidi tužan podatak: kako postojeći poredak uspeva da, tokom vremena, sve bolje potčini pojedinca, učini da je čovek prilagodi na loše uslove života i da mu oni postanu skoro „prirodni“. Jer, kako pojedinac zalazi dublje u starost, tako se i njegova kritičnost topi; on, plivajući kroz poredak, kroz insitucija i kroz sve složenije uloge, gubi sposobnosti koje je imao u mladosti. Individua očigledno internalizuje tradiciolane vrednosti, tako sa rastom starosti pojedinca, raste i njegovo učešće u protagonisanju procesa nasilnosti. Porodica u ovom procesu sigurno nema ni čist obraz ni čiste ruke! S obzirom na realno postojeće stanje i zastupljenost nasilja nad ženama u porodici, ni kritičnost mladih nije na nekom zavidnom nivou: percepcija mladih dokida tek sam vrh niske nasilnosti. Ipak, lepo je videti kakav-takav zračak nade, potencijal mladosti, koji bi trebalo nekako sačuvati. Jedan od načina čuvanja ovog resursa, kapitala mladosti je sigurno odustajanje od autoritarne, tradicionalne socijalizacije, uvažavanje, čak podsticanje „mladalačkog bunta“ protiv postojeće stvarnosti! To je veliki izazov čitavom društvu i sadašnjim mladim i

budućim roditeljima: ostaje otvoreno pitanje da li će(mo) znati da damo dobar odgovor, ili će izazov ostati prevelik.

Tabela br. 30: ASIN prema starosti ispitanika

STAROST ISPITANIKA	ASIN
	uk
- 20	0.99
21-30	0.79
31-40	0.74
41-50	0.79
51-60	0.62
61-	0.48
ukupno	0.72
raspon	0.51

IV 5.14. Pol ispitanika

Tabela br. 31: ASIN prema polu ispitanika

POL	ASIN
Muski	0.70
Zenski	0.74
Ukupno	0.72
Raspon	0.04

Iz tabele br. 31 vidimo da pol nema nikakvu diversifikacionu moć, i da je došlo do potpune subjektivne integracije žena u patrijarhat

IV 5.15 Indeksi bioreproduktivnih dobitaka i gubitaka

Ova deo analize naslanjase na pokazatelje koju je prof. A. Milić konstruisala i koristila (Milić, 2002)

Naša analiza odnosa ovih pokazatelje i nasilja nad ženama (Tabele od P 41-P46) donela je sledeće rezultate. Sa rastom ukupnih bio-reproduktivnih gubitaka (bolest, razvod, ranjavanje, smrtni slučajevi) rastu i ANP u porodici. Rast karijerno-profesionalne dogadjajnosti kao takve, bilo da se radi o dobicima ili gubicima, utice na rast ANPi: teret promena u ovoj oblasti javne sfere očigledno nose žene.

Kao ilustracija za tragičan sticaj svih relevantnih uslova za intenziviranje nasilja nad ženama u porodici neka posluži slučaj Novosadjanke

A. M. (37), o čijem je slučaju pisala dnevna štampa (Novosti, 15. 02. 2001). Porodica ove žene živi u krajnjem siromastvu, na selu, u zajednici roditeljske i porodice prokreacije. Ima šestoro dece, muža alkoholičara, koji celu svoju platu zna da ostavi u kafani. Ona ima osnovnu školu, nema stalno zaposlenje, a udala se sa 17 godina. U februaru ove godine optužena je za višestruko čedomorstvo: ubila je troje svoje tek rodjene dece u prethodnih sedam godina, a poslednje 31. 01. 2001. U ovom slučaju nijednom nije problematizovano ponašanje muža: zanemarivanje porodičnih i bračnih obaveza, alkoholizam, optuživanje žene za neverstvo, nasilno ponašanje, insistiranje na „bračnim dužnostima“, posebno posle pijanšenja (da li i prisiljavanje?), neprimećivanje supruginih trudnoća. Ona je hapšena već nekoliko puta. Pri poslednjem porodjaju, koji je bio jako težak, pa je zato i bio primećen, i ubistvu, muž je reagovao tako što je pozvao policiju!? Njena slika, na kojoj se ne vidi lice, stoji u novinama sa komentarom: „Ovo je žena koja je zadavila svoju decu“. Slika oca nije data, i on se ne optužuje ni za šta. Pored niza upečatljivih podataka, svedoči o potpunom odsustvo bilo kakve komunikacije u porodici: na pitanje kako to da niko od njene dece ni ne zna da je troje novorodjenih stradalo, kaže: „Retko razgovaram i sa najstarijom ćerkom i sa mužem o bilo čemu, a pogotovu ne o ovome!“

V ZAKLJUČAK: KONZERVACIJA I TRANSLOJNA HOMOGENIZACIJA PATRIJARHATA

Istraživanje koje je sprovedeno na populaciji uže Srbije, u tri velika regiona, imalo je za cilj da ispita pre svega praksu, akcionu dimenziju porodične svakodnevice iz ugla nasilja u porodici. Sam izbor teme nosi sa sobom kritičku notu i dimenziju, jer, mislim da nema boljeg načina da se patrijarhalan sistem kritikuje od dokazivanja da u njegovim temeljima postoji jako izražena neuravnoteženost i disfunkcija, koja nije rodno neutralna. Smatramo da smo uspeli da osvetlimo činjenice koje postoje u društvu, a koje su do sada ostale nevidljive.

Osnovni cilj je bio pokazati sledeće

- da je proizvodnja nasilja nad ženama u porodici osnovni mehanizam socijalne (re)produkcije patrijarhata
- da je nasilje nad ženama, kao deo socijalne reprodukcije nejednakih odnosa moći na nivou globalnog društva, sistemski rizik sa seksističkim predznakom, tipično ponašanje karakteristično za sve članove društva, te da ne postoje bitnije razlike između porodica koje su od strane sistema ocenjene kao patološke i porodica koje žive kao normalne porodice, „kao sav normalan svet“

U radu se pravi razlika između patrijarhalne ideologije, koja implicitno manipuliše postavkama, i teorije. S obzirom da su dosadašnja, i inače malobrojna istraživanja, imala jako slabu teorijsku osnovu, izazov je bio i koncipiranje teorijske matrice. Da bismo postigli dokazivanje osnovnih postavki i ostvarili koncept svakodnevnog života, povezali svakodnevni život pojedinaca sa događanjima koja se odvijaju na nivou patrijarhalnog sistema, fenomen smo ispitivali sa teorijskog stanovišta koje čine tri kruga: makro, mezo i mikro.

Istraživanje nosi i specifičnu metodologiju. Metodologija je samo na prvi pogled jednostavna i uobičajena: standardizovani upitnik, anketa, reprezentativni uzorak, kvantitativni podaci. Kvantitativni podaci do kojih se došlo u istraživanju su primer par excellence za podatke koji više skrivaju nego što bilo šta govore. Ključnu ulogu u analizi odigrale su beleške anketara, a posebno dve izuzetno talentovane studentkinje.

Osetljivost ispitanika na pitanja je bila jako velika, što govori o usija-nosti problema i strahu od bilo kakvih saznanja iz te oblasti. Ovakva osetljivost rezultirala je izuzetno velikom **neiskrenošću** ispitanika, koja iznosi oko 70% za Beograd, a sigurno i više za područja unutrašnjosti. „Suvi“, nekorigovani podaci omogućavaju da se vidi samo oko 1/3 raši-renosti fenomena, a da 2/3 ostane praktično nevidljivo.

Da bismo takve podatke maksimalno iskoristili, morali smo da koncipiramo i sprovedemo nekoliko specifičnih metodoloških opera-cija. – indirektan odgovor na pitanje ko rešava nesuglasice u porodici korišćen je kao kontrolno sredstvo za određivanje učestalosti fenome-na na nivou uzorka– analiza konfliktnih situacija tokom prukupljanja podataka korišćena je kao kontrolno sredstvo za određivanje intenzi-teta nasilnosti u porodici. – Analiziran je svojevrsan ženski kulturni kapital: neformalan govor, koji ovde govori više, a nekada potpuno suprotno od formalnog govora, a koji se javlja u vidu prethodnih i na-knadnih komentara ispitanica. Time se potvrđuju postojanje 'sindroma zlostavljane žene', koji ima za posledicu poremećaj u percepciji i nači-nu mišljenja. – Ponderisanje podataka: utvrđeni stepen neiskrenosti is-pitanika pokušali smo da praktično primenimo, tj. da je kvantifikujemo i njome korigujemo podatke. Pošli smo od pretpostavke da je od kruci-jalne važnosti uvid u celinu fenomena, a da je njegova osnovna osobina skrivenosti. Kvantitativni podaci realnu učestalost fenomena drastično smanjuju i svode na jednu trećinu. Smatrali smo da ćemo dobiti realniji uvid u celinu fenomena minimalnim, linearnim, jednostavnim poveća-njem svih podataka koji se odnose na nasilna ponašanja iznad nivoa ni-skog indeksa nasilnosti). odlučili bismo se **za povećanje** (ponderisanje) dobijenih podataka o učestalosti indeksa nasilnosti koje se nalazi iznad niskog indeksa **tri puta** (tripljanje podataka).

Na nivou celog uzorka, ANPu porodici postoji u 82.7% porodica, što je skoro isto kao pre pola veka, između dva svetska rata. Ova pora-zna činjenica govori o velikoj konzervaciji patrijarhata koja znači:– kao prvo, da patrijarhalni sistema radi „kao sat“, bez greške, tj. da je vrlo stabilan i kontinuiran – kao drugo, da bi ovo mogla biti velika prepreka budućem stvaranju civilnog društva i vrednosnoj transformaciji.

Učestalost pojedinačnih, specifikovanih ANP na nivou uzorka opa-da sa rastom jačine oblika ANP. Maksimalnu zastupljenost na nivou uzorka ima blaže ANP, koje se manifestuje kao vikanje/vredjanje; mini-malnu zastupljenost ima jače ANP, koje se ispoljava kao udaranje i rela-tivno blaže, uskraćivanje slobodnog kretanja. Naravno, ovde moramo uzeti u obzir činjenicu da je ukupno nasilje razbijeno, specifikovano na

pojedinačna ponašanja iz operacionalnih, analitičkih razloga. U stvarnosti, nasilje se nikada ne javlja u takvim oblicima, već uvek u specifičnim grozdovima, tako što se jedno ponašanje naslanja na drugo.

Specifična sinteza ANP u porodici obavljenja je preko indeksa nasilnosti. Korigovane, ponderisane vrednosti indeksa nasilnosti izgledaju ovako:

1. u 66% porodica se javlja nizak indeks nasilnosti,
2. u 9,6% porodica u srednji indeks nasilnosti i
3. u 0.6% porodica visok indeks nasilnosti.

Dalja analiza radjena je iz dva osnovna ugla:

- prvi ugao je unutrašnja struktura i dinamika ANP
- drugi ugao je uticaj društvenog položaja na posmatrani proces

I Analiza unutrašnje strukture i dinamike ANP u porodici sastoji se u određivanju sledećih elemenata:

- aktera,
- menadžera i
- razloga.

A Analiza aktera ANP u porodici pokazuje da su to tradicionalni, patrijarhalni akteri: muškarci nasilnici, žene žrtve

1. Počinioci ANP: glavni počinilac ANP u porodici suprug/otac, koji nosi oko 50% svih iniciranja ANP. Dominira kao počinilac nasilja u svakom ponašanju, ali je ta dominacija posebno intenzivna kod najoštrijih ANP, kao što su pretnje i udaranja. ANP. sa visokim indeksom nasilnosti u 100% slučajeva počinje suprug-otac. Supruga-majka kao počinilac ANP. pokriva oko jednu petinu svih inicijativa, ali su to uglavnom blaža ANP.. Postoji veliki veliki upliv ne-čanova porodice prokreacije (najčešće muževljevih roditelja) u ANP u porodici: posebno se izražavaju kapo počinioci jakih ANP (pretnje, bacanje, udaranja) Na nivou uzorka, na lestvici inicijatora ANPu porodici, na relativno visokom mestu nalazi se sin. Sin inicira ANP na sledeći način: na nivou uzorka, to je tri puta češće od ćerke/sestre, pretnje četiri, a bacanje i razbijanje čak sedam puta češće od svoje sestre. Ovako realtivno visoko učešće sina može se objasniti njegovim angažmanom u modelu nasilja sinova nad svojim majkama. Ćerka je minimalno angazovani počinilac aktivnih nasilnosti.

Analizirajući aktere prema indeksu nasilnosti dolazimo do sledećeg podatka: sa rastom indeksa nasilja, raste i udvostručava se učešće supruga/oca u započinjanju konflikata. Ukoliko je indeks nizak, u treći-

ni slučajeva počinilac nasilja je supruga/majka, a u petini slučajeva suprug/otac. U slučaju ANP koji čine srednji indeks, čak polovinu započinjanja drži sušrug/otac, jednu petinu pokriva sin, a na drugom mestu je supruga/majka sa učešćem od 17,6%. Najzad, u slučaju ANP koji grade visok indeks nasilnosti, svih 100% iniciranja je u rukama supruga/oca.

2. Trpna strana ANP. Najčešća žrtva ANP u porodice je supruga-majka porodice prokreacije, koja trpi oko trećinu svih, a natprosečno jače oblike ANP: pretnje (skoro polovinu svih), udaranje (oko 40%). Ovaj podatak potvrđuje pretpostavku da je nasilje u porodici pre svega nasilje nad ženama. Suprug-otac porodice prokreacije trpi oko petinu svih ANP. On sam maksimalno trpi uglavnom blaža ANP, uskraćivanje pažnje i vikanje, ali je i to uvek manje od supruge-majke, kod pretnji i udaranja čak tri puta manje. Muška deca trpe ANP skoro isto koliko i otac, udaranje odmah posle majke, ali dvostruko manje od nje. Ne-članovi trpe najčešće oštija ANP, pretnje odmah posle majke, ali dvostruko manje od nje. Ženska deca trpe najmanje svih vrsta ANP pojedinačno i zbirno. Ovaj podatak je jedan od retkih koji se ne uklapa hipotetički okvir.

Trpna strana ANP prema ASIN se odvija na sledeći način: ANP koja čine nizak ASIN je usmereno nešto više na supruga-oca (preko 20%) nego na suprugu-majku (20%). Ponašanje koje gradi srednji indeks nasilnosti usmereno je 40% ka supruzi-majci, preko 20% ka „nekom drugom“, ka sinu 20%, i 15% prema surugu/ocu. Najzad, ponašanje koje spada u visok indeks nasilnosti u 100% slučajeva usmereno je prema supruzi-majci. Na taj način, suprug/otac trpi minimum najblažih ANP, a supruga majka maksimum najjačih ANP.

Finalna analiza strukture i dinamike ANP. postignuta je koncipiranjem sintetičkog pokazatelja, saldo učešća u nasilnoj situaciji po članu, koji govori o odnosu nasilnik-žrtva nasilja za svakog člana porodice. Kao rezultat, u ovom slulučaju dobijamo status članova porodice u procesu nasilnosti: odnos između iniciranja i trpljenja nasilja.

Pre svega, otkrivamo osnovnu porodičnu protivurečnost: maksimalna nejednakost i neusklađenost spakovana je u okvire same bračne dijade, između bračnih „partnera“!

Možemo da konstatujemo unutar porodičnu socijalnu dinamiku u strukturi porodičnog nasilja po dve linije diferencijacije: pol i starost. Prvi korak analize biće uspostavljanje osnovnih položaja u strukturi porodičnog nasilja. Muška deca mogu da očekuju da će se intrageneracijsko variranje položaja obaviti na sledeći način: odraslo doba će doneti socijalnu promociju u okviru svoje porodice, tj. rast socijalnog

kapitala; radi se o velikoj dinamici koja vodi do samog vrha strukture. Ulaskom u starost, mogu da očekuju pad do srednjeg položaja, ali pod uslovom da imaju muškog potomka i da ostvare princip porodične patrilokalnosti

Kada se radi o ženskoj deci, ona mogu da očekuju lošije intragenacijsko variranje nego muška deca; preizimanjem uloga odraslih žena u porodici, one će doživeti socijalni pad od oko 40 jedinica, sa relativnog u apsolutno dno! Sa starošću, jedina mogućnost da u sistemu patrijarhata dožive promociju do sredine strukture je ako imaju sina i ako ostvare princip porodične patrilokalnosti. Sa ovog stanovišta, patrijarhat šalje jasne poruke ženama!

B. Menadžeri ANP su malobrojni: supruga-majka ima maksimalan angažman (oko 30%) u nenasilnom, konstruktivnom rešavanju i razumevanju konflikata. Celu jednu četvrtinu ANP u porodici niko ne rešava, što dovodi odsustvo dijaloga na kritičan nivo. Ovaj podatak govori o intenzivnom odsustvu dijaloga, dogovaranja, opstajanja hroničnih sukoba i trajnih problema, bez ulaganja truda u njihovo sagledavanje i rešavanje. Suprug-otac se angažuje u rešavanju konflikata iz oblasti nasilnih ponašanja samo simbolično i to u niskog indeksa nasilnosti. Ne-članovi su jako vazan deo „nasilničkih trouglova“: angažuju se retko, ali u jako opasnim situacijama što govori o njihovom velikom autoritetu u porodičnoj zajednici. Ime i uticaj su u ovom slučaju u potpunom neskladu: kako bi inače „ne-članovi“ jedne grupe mogli da imaju ključan uticaj na datu grupu, kao i da imaju, u poredjenju sa svim članovima grupe, čak i privilegovan položaj.

C Analiza razloga ANP da je sledeće rezultate:

- nedostatak novca je razlog za ANP iz oblasti niske nasilnosti;
- bračni razlozi (poremećene bračne uloge) izazivaju ANP srednjeg i visokog intenziteta, i to na sledeći način:
 1. nasilja zbog seksualnog zanemarivanja i malteritranja uglavnom spadaju u područje srednjeg indeksa nasilja;
 2. nasilja zbog ljubomore, neverstva i opijanja potpuno (100%) pokrivaju oblast visokog indeksa nasilnosti
- problemi da decom vezani su uglavnom za nizak indeks nasilnosti

U slučaju bračnih razloga, za koje možemo da kažemo da proizilaze direktno iz dominantnog polno-rodnog sistema, tj. patrijarhata, situacija iz 1991 je vrlo slična današnjoj: u svakoj četvrtoj porodici (28.34%) do sukoba između supružnika dolazi zbog poremećenosti porodičnih

uloga, koja se manifestuje na taj način što muž-otac zanemaruje ulogu oca i muža. Poremećenost porodičnih uloga je i tad bio dominantna izvor sukoba.

Suprug-otac, kao dominantan počinitelj ANP, počinje 90% svih nasilja koji nastanu zbog neverstva i ljubomore, razlozima koji zalaze u oblast **visokog** indeksa nasilnosti. Ljubomora je čak u 80% razlog za nasilje prema supruzi-majci. Suprug-otac dominira i u započinjanju sukoba zbog problema sa školom i novcem. Supruga-majka dominira u počinjanju nasilnih ponašanja zbog zanemarivanja porodičnih obaveza

Trpna strana sukoba zbog škole su deca, a novčani problemi se rešavaju između bračnih partnera; zanemarivanje porodičnih obaveza je najčešći razlog za ANP usmereno prema ocu. Ovaj podatak samo potvrđuje apstinenciju očeva i nezadovoljstvo majki zbog toga.

Poredjenje aktuelnog ponašanja sa vremenom pre devedesetih pokazuje da se promene kreću u smeru slabog intenziviranja ANP koja zalaze u srednji indeks nasilnosti, i tu činjenicu primećuju više žene nego muskarci.

II Drugi ključan ugao posmatranja je nasilje nad ženama kroz prizmu socijalnog položaja.

1. VPP, tj porodična zajednica porodice prokreacije i roditeljske porodice muža je bitna linija difenrecijacije ANP u porodici. To potvrđuju manje kvantitativni podaci, takvi kakvi su, a mnogo više kvalitativna analiza specifičnim metodološkim sredstvima koja su već pominjana, kao i razumevanje socijalnog položaja marginalnih grupa i empatija. Smatram da princip patrilokalnosti, čiji je rezultat VPP, ima kompulzivan karakter i da je od fundamentalne važnosti za proučavanja nasilje nad ženama u porodici, pogotovu u današnje vreme kada doživljava povratak na istorijsku scenu!. Bura transformacije u porodici na ovim prostorima traje skoro ceo jedan vek, ako prihvatimo tezu o višetalasnoj transformaciji koja počinje početkom XX veka, a tradicionalna patrijarhalna VPP skoncentrisana na liniji patrilinarnosti i patrilokalnosti nije mnogo izgubila od svojih osobenosti: i danas važan faktor u determinisanju patologije u horizontalnoj strukturi svakodnevnog života socijalno uslovljenoj strukturi ličnosti društvenih aktera. Težište nasilja nad ženama u celom društvu je potrebno traziti u nuklearnoj porodici ili VPP, primarnoj grupi same žene, u njenoj primarnoj zajednici, što je paradoksalno. I sama privatna sfera je baza svih napetosti i neuskладjenosti u javnoj sferi, a u privatnoj sferi istice se porodica kao osnovna jedinica koja generira nasilje nad ženama. Osnovni uzročnici nasilja nad ženama i intenziviranja nasilja nad ženama su veliki stepen fuzio-

nisanosti nuklerne porodice i roditeljske porodice supruga –oca u VPP, neaktivnost muza ili zene. Sama činjenica da nuklerana porodica živi u zajednici sa muževljenim roditeljima, u situaciji ovako drastičnog osiromašenja kao što je siromastvo u Srbiji krajem devedesetih, znači izvesnu tradicionalnost i autoritarnosti: mlada porodica nije u stanju niti da sama reši stambeno pitanja (niti da zaradi novac da bikupila stan, niti da zaradi dovoljno da iznajmi stan). Ostaje prinudjena da živi sa jednim od roditeljskog para, iz razloga što roditeljski parovi- ocevi pre svega, nisu voljni da deo svoje imovine ustupe svojoj deci i tako im pomognu. Delovanje tradicionalnog elementa rezultira u zajednici sa roditeljskom porodicom muza. Ovim se delom može objasniti i uticaj stambenog prostora na nasilje u porodici, pri čemu bi stambeni prostor bio posredujući faktor: dve porodične jedinice su smeštene u jednu stambenu jedinicu, a stambena jednica ne odgovara dinamičnim i ranolikim potrebama ovako koncipirane zajednice ni po strukturi ni po veličini. Ova dvostruka neusaglasenost se pre svega svojim negativnom efektima obrađava na ženskosti i na mladosti.

2. Mesto stanovanja Što se tiče mesta stanovanja, ovde je operacionalizovano na dva načina: kao linija selo-grad i regioni.

a. Linija selo grad govori sledeće: Za grad je karakteristično da imamo veći upliv svih ostalih članova, pored supruge majke, u ulogu emocionalnih menadžera suprug-otac dva puta više, sin u gradovima, skoro tri puta više. Sem toga, supruga dva puta češće počinje nasilna ponašanja.

b. Linija Beograd/unutrasnjost govori o većoj rizičnosti unutrašnjosti za izbijanje nasilja nad ženama u porodici. Videli smo da je posebno rizičan bračni model za izbijanje konflikata, a on se poklapa sa kritičnim područjima. U unutrašnjosti imamo više od tri puta više konflikata iz bračnih razloga nego u Beogradu, što se poklapa i sa nalazima, po kojima visok indeks nasilnosti nalazimo samo u unutrašnjosti. Takođe, imamo skoro dva puta više konflikata iz bračnih razloga izbijaju na periferiji Beograda, što se poklapa sa podacima, po kojima periferija Beograda nosi gro nasilnosti u ovoj zoni. Selo, kao kritično područje posebno „kontaminirano“ porodičnom zajednicom ostaje van vidokruga, što se delimično može objasniti neiskrenošću, većom socijalnom kontrolom za žene-ispitanice iz ovog područja.

c. U analizi regiona se vidi prednost Beograda, tj. regiona oko njege kao modernizacijskog centra u odnosu na dva unutrašnja regiona: novosadski i niški. Indeks nasilnosti je u sva tri regiona u okvirima niskog indeksa nasilnosti.

4. (Ne)zaposlenost muža ili žene: možemo da kažemo da je ovo, nažalost, faktor koji izražava svu dramatičnost koju sobom nosi proces promene odnosa moći u porodici. Neaktivnost muža ili žene je operacionalni izraz za socijalnu moć, zasnovanu na ekonomskim parametrima, kao što je zaposlenost. U patrijarhalnoj ideologiji koristi se izraz hrani-lac, onaj koji „privredjuje“ u porodici. Uloga hranioca je ključna uloga u porodici. Iako deluje jako benigno i „prirodno“, ovo je jako ključna tačka patrijarhalne ideologije, koja prouzvodi veći deo sistemskih seksističkih rizika. Podloga ove ideološke maske je potpuno obezvređivanje prouzvodnje koja se odvija u domaćinstvu, koju na svojim prećima nose žene. Videli smo da postoje autori (Mišel, 1997) koji zastupaju tezu da ova „proizvodnja ne-prodajnih proizvoda“, koja ima za cilj obnavljanje radne snage muževa i dece od strane žena, omogućava „premanentnu baznu akumulaciju“, koja je fundamentalna za nastanak održavanje kapitalističkog globalnog sistema. Ako istu hipotezu primenimo na patrijarhat, možemo reći da su domaći rad i „proizvodnja ne-prodajnih proizvoda“ aktivnost koja omogućava nastanak i održavanje patrijarhata kao globalnog sistema. Da bi se plaćeni rad u javnoj sferi glorifikovao, najpre je potrebno potceniti i obezvređiti domaći rad, sakriti njenoguv ključnu pro-sistemsku funkciju.

Da nije tužna, bila bi smešna činjenica koliko je neuskladjena objektivna, apsolutna („hard“ vrednost) i subjektivna, relativna („soft“ vrednost) aktivnosti u (ne)formalnoj sferi rada u Srbiji devedesetih. Ono što na tržištu vredi jako malo, u porodici može da bude ključan izvor moći. Da tragedija bude veća, nasilje izaziva ne samo tradicionalna raspodela porodičnih uloga, gde je muškarac glavni provider-a, a žena nezaposlena. već i netradicionalna situacija, kada žena preuzme ulogu hraniteljke porodice, dok je muškarac nezaposlen. U prvom slučaju, socijalna moć muškarca proizvodi nasilje nad ženama, dok u drugom, socijalna nemoć muškarca proizvodi nasilje nad ženama. Potpuno nelogično i potpuno patrijarhalno! Moguće je da situacija simetrične zaposlenosti oba partnera omogućava muškarcu igranje tradicionalne uloge hranioca, a ženi igranje moderne uloge emancipovanje žene. Dolazimo do apsurdne situacije: obrazac koji sklapa polne uloge sa različitih strana fenomena modernosti (tradicionalnog muškarca i modernu ženu) harmonizuje porodične odnose!

5. – Uticaj ekonomskog siromaštvo, koje je ovde operacionalizovano kao prihod po članu i kvadratura stana po članu takodje jesu relevantne linije diferencijacije, i možda samo nastavak prethodne tužne priče o važnom uplivu ekonomskih momenata u nasilje na ženama.

6. Zanimanje ispitanika: Slika nasilja nad ženama prema zanimanju kao kriterijumu diferencijacije govori o slaboj diferencijacionoj moći zanimanja: nijedno zanimanje nije dovoljno moćno da ovo nasilje spreči. Dakle, rekla bih da nije ispravno reći „nijedno zanimanje nije posebno rizično“, već da su sva zanimanja su podjednako rizična. Relativno najveće iznenadjenje je loš položaj stručnjaka-umetnika, što se možda može objasniti njihovom većom iskrenošću i senzibilisanošću za problem ko kome se govori. Čitava priča o zanimanju i nasilju nad ženama implicitno govori o dubokim, civilizacijskim uzročnicima nasilja nad ženama. Prema ovom, u sociologiji ključnom, pokazatelju, možemo reći da postoji izuzetno visok nivo translojne homogenizacije patrijarhata merenog nasiljem na ženama u porodici.

7. Skolska sprema ispitanika se u ovom istraživanju nije pokazala kao dobar princip diferencijacije.

8. Zanimanje oca pokazuje da sa rastom obrazovanja oca ispitanika/ce blago raste i nasilje u porodici, sa najvećim skokom između osnovne i srednje škole

9. Skolska sprema oca: Sa rastom skolske spreme oca, raste i nasilje nad ženama. Rast jeste blag, i odigrava se u okvirima niskog indeksa nasilnosti, ali je korak rasta specifičan: najveći je između osnovne i srednje škole, čak 12 jedinica. „Igre moći“ dobijaju na intenzitetu. U saglasnosti sa početnim modelima nasilja nad ženama, može se pretpostaviti da veliki deo ovde prikazanog rasta rasta nosi nasilje očeva nad ćerkama, i uopšte decom.

10. Broj dece i broj članova je u ovom istraživanju vrlo dobar princip diferencijacije. Pokazuje se i velika specifična težina (pre)velikog broja dece na nasilje nad ženama: mada je i u porodicama bez dece nasilnost relativno velika, porodice sa preko osmoro dece su jedino mesto u kome je zabeležen upliv u visok nivo nasilnosti, i sama maksimalna nasilnost (3.00)! Vidimo da su posebno kritične socijalne tačke su i porodice sa velikim brojem članova (preko 7) u gradu, u Beogradu i u unutrašnjosti. Uticaj velikog broja dece na nasilje nad ženama posredovan je domaćim radom. Sam veliki broj dece znači, između ostalog rast potreba, „proizvodnjom ne-prodajnih proizvoda“. Istraživanja (Milić, 1981) pokazuju da posleratni razvoj bivše federacije karakteriše slaba podruštvljenost najvećih potrošača domaćeg ženskih resursa: brige o deci, starima i bolesnima, kucnog posao, ukupnog domaceg rada. Ovo je slaba tacka institucionalizacije porodice: ove dve funkcije nikada nisu uspele da postignu značajniji stepen podruštvljavanja, pa prema tome mozemo da zakljucimo da u ovoj tački nalazimo dugotrajan rizik za

ispoljavanje ANP u citavom posleratnom razvoju aktuelan. Aktuelno intenzivno osiromašenje moglo je ovu, već postojeću neuskладjenost, već postojeći rizik, samo intenzivirati.

11 *Bračni status* ispitanika je takodje dobar princip diferencijacije. Prilično je zanimljiv, i poražavajući, uticaj bračnog statusa ispitanika. Najvažniji podatak iz ovog ugla je podatak je da najveći stepen nasilja nad ženama u postoji u vanbračnim zajednicama! Tako se vanbračna zajednica pretvorila u svoju suprotnost: umesto da postane poligon za slobodno zajedništvo, ona je poligon za još slobodnije, nesmetanije i manje sankcionisano sprovođenje nasilja nad ženama.

12 *Mesto rođenja* ispitanika Tumačenje rezultata analize odnosa nasilja u porodici i mestu rođenja ispitanikamože poslužiti za određivanje značaja iskrenosti u analizi nasilja: neiskrenosti ispitanika rođenih na selu bi bila jedan od načina za objašnjavanje niskog indeksa nasilnosti na selu i u malom gradu. indeks nasilnosti najmanji.

13 *Starost ispitanika*: Sa rastom starosti ispitanika/ce, prosečan indeks nasilnosti opada, tj. raste tolerancija ispitanika na nasilje. To se posebno vidi po izrazito velikom skoku indeksa nasilnosti na prelazu između starosne grupe koju čine ispitanici do 20 godina u grupu ispitanika preko 20 godina. Očigledno se radi o većoj kritičnosti mladih, neoženjenih i neudatih prema roditeljskoj porodici. Medjutim, sa udajom /ženidbom, ulazak u realan svet odraslih, opada kritičnost i raste prilagodjavanje na postojeći poredak u vidu ispoljavanja tolerancije na nasilje. Iz podatak se jasno vidi tužan podatak: kako postojeći poredak uspeva da, tokom vremena, sve bolje potčini pojedinca, učini da je čovek prilagodi na loše uslove života i da mu oni postanu skoro „prirodni“. Jer, kako pojedinac zalazi dublje u starost, tako se i njegova kritičnost topi; on, plivajući kroz poredak, kroz insitucija i kroz sve složenije uloge, kumulativni efekat sistemskog uticaja dobija na snazi. Individua očigledno internalizuje patrijarhalne sistemske vrednosti, tako sa rastom starosti pojedinca, raste i njegovo učešće u protagonisanju procesa nasilnosti. Porodica u ovom procesu sigurno nema ni čist obraz ni čiste ruke. Jedan od načina čuvanja ovog resursa, kapitala mladosti je sigurno odustajanje od autoritarne, tradicionalne socijalizacije, uvažavanje, čak podsticanje „mladalačkog bunta“ protiv postojeće stvarnosti! To je veliki izazov čitavom društvu i sadašnjim mladim i budućim roditeljima: ostaje otvoreno pitanje da li će(mo) znati da damo dobar odgovor, ili će izazov ostati prevelik

14. Pol ispitanika

Podaci nam govore da pol nema nikakvu diversifikacionu moć, i da je došlo do potpune subjektivne integracije žena u patrijarhat, tj. do potpunog odsustva svesti žena o uzorcima njihovog teškog svakodnevnog života.

15. Indeksi dobitaka-gubitaka:

Uključujući još ceo jedan blok pokazatelja osnovnih neuskладjenosti, koje je u svojim istraživanjima koristila prof. A. Milić. Vidimo sledeće:

- indeksu bioreproduktivne događajnosti (i dobitaka (sklapanje braka, rođenje deteta i sl.) i gubitaka (bolest, razvod, ranjavanje, smrtni slučajevi).
- indeksu karijerno-profesionalne događajnosti (takodje obuhvata i dobitke i gubitke)

U oba slučaja, pokazuje se direktno proporcionalna veza sa nasiljem nad ženama. Samo je na prvi pogled paradoksalna činjenica da i porodični gubici i porodični gubici utiču na povećanje nasilja nad ženama. Radi se o činjenici da je svaka promena sama po sebi izazov, koji zahteva velike napore radi prilagodjavanja. Sistem patrijarhata sve napore pokušava da usmeri prema nižim, marginalnim slojevima. Sem toga, svaki događaj zahteva veliku količinu rada u domaćinstvu, „proizvodnje ne-prodajnih proizvoda“, tj. zahteva nove količine ulaganja ženskih ljudskih resursa. I ovo je važan momenat u dokazivanju činjenice da sistem patrijarhata na svojim leđima nose žene! Ne bih mogla da se složim sa činjenicom da je linija koja razdvaja dobitnike i gubitnike paralelna sa linijom koja razdvajanja polove u kontekstu polno-rodno sistema. Ako podgledamo globalni nivo i opšte interese, posledice i štete su opšteg karaktera, od ometanja u razvoju ličnosti dece, preko eksploatacije i neracionalnog trošenja ljudskih resursa žena koje čine polovinu stanovništva, do oštećivanja zajedništva na bračnim relacijama, između bračnih partnera i roditeljskim i relacijama detinjstva, između roditelja i dece. Na taj način su sve ključne kategorije porodičnih odnosa (kategorije bračnog partnerstva, roditeljstva i detinjstva) oštećene za attribute zajedništva, emocionalne bliskosti i toplote.

Medjutim, kao prvo, indikativno je samo postojanje takvog polno-rodno sistema koji ljude po osnovu pola mnogo više razvaja nego što spaja, mnogo više dezintegriše nego što ih integriše i spaja u svakodnevici. Složila bih se sa mišljenjem Burdjea da su u patrijarhatu oba pola na gubitku, i mislim da je to ono sto je tragično. Čak i muškarcima,

svojoj privilegovanoj grupi, patrijarhat nudi samo iluziju moći, samo senku mogućeg pravog blagostanja. Posledice delovanja patrijarhalnog sistema vide se po štetama koje oko sebe pravi: pratrijarhat pravi velike disbalance i neravnoteže u svim ključnim oblastima života, počevši od ekološke, preko biološke do socijalne, u kojoj se posledice svih disbalansa efektuiraju i deluju intenzivno obezvređujući ljudski život. Međutim, patrijarhat ipak ne deluje na isti način i sa istim intenzitetom na urušavanje i osiromašenje pojedinaca različitih polova, jer nikako nije rodno neutralan. Muškarci žive u iluzijama moći i senkama ljudskih mogućnosti, ali žene su ipak te koje nose na svojim leđima veliki teret tog sistema, kakav je da je, i istovremeno od njega dobijaju samo mrvice njegovih mogućnosti. Maksimum onoga što patrijarhalan sistem ima da ponudi, ma kako to bilo malo, on ipak nudi uglavnom muškom polu, dok od žena uglavnom uzima i/ili otima.

Patrijarhat vrši diskriminaciju i eksploataciju žena na globalnom nivou pre svega preko uvođenja podele na javnu, dominantnu i privatnu, podređenu sferu. Eksploatacija privatne sfere se posebno intenzivna u situacijama kada se javna sfera značajno ošteti, kao što je to slučaj sa Srbijom krajem XX i početkom XXI veka.. Prebacivanjem „dogadjaja“ iz javne u privatnu sferu, privatna sfera je morala da podnese i iznese sve probleme i protivurečja

Ako uporedimo rezultate ovog istraživanja sa rezultatima istraživanja globalnog društva Srbije krajem ovog veka, lako možemo zapaziti da činjenice pokazuju fundamentalnu suprotstavljenosti i opozitnost u odnosu između javne i privatne sfere društva. Novija istraživanja (Lazić, 1994) pokazuju da, sa jedne strane, u Srbiji postoji izvesna „unutar-slojna diferencijacija i razaranje starog poretka, u smislu rastvaranja dosadašnjih slojnih grupacija“ (M. Lazić, 1994). Upravo suprotno tome, na planu svakodnevnih odnosa među polovima u porodici imamo **intenzivnu homogenizaciju između društvenih slojeva i konzervaciju patrijarhata**. U situaciji kada je čitava javna sfera najpre potpuno uzdrmana, da bi do kraja devedesetih bila potpuno razorena, patrijarhat u privatnoj sferi ne samo da je ostao netaknut, već se može reći da se učvrstio. Učvršćivanjem patrijarhata, smanjio se kvalitet svakodnevnog života pre svega žena. Šta znači razaranje javne sfere koje sobom nosi „manjak društvene normalnosti“ (Bolčić, 2002) prema „normalnim ne-normalnostima“ svakodnevnog života žena.

Koristeći nasilje nad ženama kao pokazatelj procesa transformacije porodice, možemo reći da se savremena porodica u Srbiji u toku poslednjeg veka minimalno ili uopšte nije promenila. Konzervacija

patrijarhata se proteže duboko kroz socijalno vreme na relevantnom socijalnom prostoru. Situacija koja postoji u savremenoj porodici u Srbiji krajem dvadesetog veka i drugog milenijuma je više nego depresivna i pesimistička. Podaci o tome šta se dešavalo između dva trenutka (između dva svetska rata i krajem devedesetih) su minimalni, ali, imajući u vidu samu dinamiku fenomena, sporost promena u sferi vrednosti, može se govoriti o kontinuitetu u ovoj oblasti. I dalje je porodica, i to u istom obimu kao na početku veka, konzervativna društvena snaga. Savremena porodica je akter konzervacije patrijarhata i ima potpuni legitimitet u netransformisanom društvu Srbije krajem milenijuma. Razorenost svih temeljnih institucija globalnog društva, a pre svega javne sfere, tako prati kontinuitet privatne sfere u liku lokalnog patrijarhata, koji sa sobom nosi kontinuitet kulture nasilja nad ženama, definisanje ženskosti kao Drugosti i jak obrazac destruktivnosti Drugog. Tolerancija i uvažavanje Drugog je poslednje što bi moglo da predstavlja princip društvene regulacije u ovako koncipiranoj svakodnevnici.

Nasilje nad ženama postoji kako u „patološkim“ tako i u „normalnim“ savremenim porodicama i predstavlja osnovu održavanja lokalnog patrijarhata i društvenog poretka seksističkog tipa. Ova vrsta nasilja nema karakteristike nelegitimnosti i patologije: kulturološki je definisana kao normalna i legitimna

Nasilje nad ženama u karakteriše ambigvitet, dvosmislenost, neosvešćena protivurečnost: žene su prinudjene sa trpe nasilje da bi uopšte bile članice društva, u kome je nasilje nad ženama konstitutivni element. Na taj način, žene su praktično nasilno integrisane, tj. suštinski neintegrisane u patrijarhat. I pored toga, podaci pokazuju veliki paradoks: patrijarhat ima takve reprodukcione mehanizme, kojima uspeva da konzervira ambigvitet na visokom novou: žene masovno nisu svesne svoje otudjenosti, imaju subjektivan osećaj integrisanosti u patrijarhalan sistem, boluju od slepila za sopstvene probleme. Ovako veliku nelogičnost teško je objasniti sa stanovišta nauke. Patrijarhalan način mišljenja stvara logičku i moralnu konfuziju u glavama ljudi: nenormalno predstavlja kao normalno, loše predstavlja kao dobro. Tradicionalna kultura daje legitimitet ličnoj vlasti muža u porodici. Na taj način su sve ključne kategorije porodičnih odnosa (kategorije bračnog partnerstva, roditeljstva i detinjstva) oštećene za attribute zajedništva, emocionalne bliskosti i toplote.

Model kulture siromaštva i strategija golog preživljavanja su, u situaciji marginalizovanosti racionalnosti i svesnosti, potpora modelu kulture nasilja. U kontekstu medjusobnog uslovljavanja napetosti i ne-

uskладjenosti između privatne i javne sfere, porodična zajednica se u privatnoj sferi ističe kao osnovna jedinica koja generira nasilje nad ženama. Na taj način, postojeća koncepcija svakodnevice i koncepcija ljudskog blagostanja su međusobno nespojive. Blagostanje ženskog dela stanovništva se uopšte ne smatra funkcijom društvenog poretka. Šta više, u samom temelju poretka je destruisanje identiteta Drugog na svaki način. U kontekstu loše koncepcije ličnih interesa kao takvih, lični interesi ženskog dela stanovništva su nelegitimni. Ako tranziciju shvatimo kao stvaranje novih obrazaca i struktura, onda je potrebno prestati sa paradoksalnim i nekritičkim odnosom prema tradiciji, uspostaviti zdrav i konstruktivan odnos, koji bi rezultirao diferencijacijom između pravih vrednosti domaće kulturne baštine i struktura i obrazaca koji onemogućavaju rad na stvaranju ljudskog blagostanja kao takvog, izgradnju modernih obrazaca porodičnih i ličnih, muških i ženskih identiteta. Porodica je takva struktura koja prenosi kulturni kapital u čijoj je osnovi rodni antagonizam, i norme koje su opresivne za žene

Teško da društvo sa ovako visokom zastupljenošću tradicionalne porodice moglo da ima snage i potencijale da izgradi bilo kakvu dublju, suštinskiju promenu i značajniji pomak ka modernom društvu. Kočnice su tako jake i tako duboko utemeljene u strukturu, skoro na nesvesnom nivou, da mogu da obezbede samo stajanje na mestu, kontinuitet reprodukcije patrijarhata. Sa druge strane, teško je transformisati porodicu u netransformisanom društvu.

Jedan od bitnih problema u ovoj oblasti je neproblematizovanost nasilja u porodici sve dok se dodje do granica života i smrti, pa i tada uz diskriminaciju žena. Krivično-pravni sistem nema nikakav upliv u sferu nasilja u porodici sve dok ne padne mrtva glava. Za mnoge žene koje tpe nasilje u porodici jedini dodir sa modernošću je dodir sa etiketama, sa psihijatom ili ludnicom i zatvorom. Paradoks je u tome što im je ponekad tamo bolje nego u porodici iz koje odlaze! Nego u porodici kakvu danas imamo u Srbiji, intenzivno patrijarhalnoj zajednici, u kojoj su žene cisti stranci, nevazni prolaznici, bez ličnih potreba.

Na mikro nivou, tačno je da patrijarhat, sa jedne strane, stimuliše stvaranje autoritarne ličnosti oba pola, slabe ličnosti, koju može da instrumentalizuje i koristi za svoje održavanje i reprodukciju. Međutim, muškarci su u takvom položaju da su u odnosu na žene u relativnoj, mada ne i apsolutnoj, prednosti. Kao prvo, ako su mnogo bliži niskom nivou psiho-socijalnog razvoja, koji karakteriše veliki egoizam i nepoznavanje radosti davanja, te veliko insistiranje na radosti uzimanja i otimanja, oni su u odnosu na žene integrisani i privilegovani. Privilegije

muškaraca se, ipak grade na opresiji žena, počevši od simboličkog nasilja, do prostog fizičkog nasilja. Ukoliko prihvatimo pretpostavku da je osnova svake agresivnosti svekolika nesigurnost i bazično nepoverenje u ljude (ovde u članove svoje porodice) ostaje pitanje zbog čega su muškarci tako nesigurni u svoje kapacitete i sposobnosti, pa svoj položaj uglavnom grade tako sto oberučke prihvataju systemske izazove i u životu delaju po inerciji, zadovoljavajući se second-hande stvarnošću. Dakle, muškarci su takvi akteri reprodukcije patrijarhata koji prave ljudske prednosti i vrednosti gube na račun dobijanja muških, relativnih prednosti.

Sa druge strane, žene, relativno pasivno prihvatajući svoju ulogu žrtve, predstavljaju nesvesne, laičke aktere reprodukcije patrijarhata. Medjutim, ako znamo kolika je snaga patrijarhalnog pro-sistemskog uticaja, i koliki je individualna napor potreban za osmišljavanje individualnih strategija u nedostatku grupnih, žene su u delikatnijem položaju. Ženska pozicija je mnogo više ambivalentna: žene su primorane na toleranciju Drugog, ali istovremeno i da netolerisanje same sebe, primorane na altruizam koji je pomešan sa mizogonijom. One ipak znaju za radost davanja sebe Drugom, manju dominacija Ega i veća toleranciju Altera. Na žalost, to ne znači da su manje otudjene. U oblasti porodičnih odnosa, možemo da govorimo o majčinskom davanju i supružničkom davanju žene, a o očinskom uzimanju i uzimanju supruga, s tim što je posebno izražen disbalans i neuskладjenost uzimanja i davanja na liniji bračnog partnerstva, u sred konjuglane dijade. Ova specifična konstrukcija muškosti dekonstrukcijom ženskosti održava se pod dejstvom ideologije u kojoj je muškost konstrisana kao nerazdvojna od moći, a ženskost kao obavezna razdvojenost od moći, a sve podržano osnovnom matricom ideološkog totalitarnog mišljenja koja podrazumeva isključivost i podelu na Mi i Drugi. U slučaju muškaraca, moć, od koje ne mogu da se razdvoje, nije moć konstrukcije nego moć dekonstrukcije. Time je značajno otežano formiranje autonomne ženske svesti. Žene su nasilno dovedene u situaciju da je centar njihovog delovanja nalazi van njih samih, da su same sebi periferija. Centar njihovog delovanja je izmešten izvan njih. One su primorane na svekoliku deprivaciju svojih ličnih potreba i to ne samo kulturnih i stvaralačkih potreba, već i osnovne potrebe za sigurnošću, zdravljem, odmorom. Žene na taj način žive u konstantnoj situaciji psihološkog i emocionalnog silovanja, primoravanja na ostajanje u zajednici u koju su tek nasilno integrisane, i koja radi direktno protiv njihovih interesa..

Ispostavlja se da je za žene jako opasno da bivaju u porodici i da budu uhvaćene u zamku roda ako se ne osmele da ne prihvate i problematizuju samu stvanost i svoj položaj u društvu. Neupitno prihvatanje postojećeg kao ispravnog i jedino mogućeg je jako opasna neangažovanost. Sama angažovanost i borba žena za same sebe je jako težak, dugotrajan put, ali izgleda da je i jedino moguć način za opstanak. Osmišljavanje ženskih strategija na svim nivoima je komplikovan i zahtevan posao, ali je, u krajnoj liniji, jako isplativ.

PRILOG

Tabela P1 Struktura ispitanika prema zanimanju

Struktura ispitanika prema zanimanju		
Zanimanje	%	%
Poljoprivrednik/vlasnik	4.5	6.4
Poljoprivrednik/radnik	1.9	
Industrijski radnik	7.8	28.0
Radnik u zanatstvu	7.0	
Radnik u trgovini	6.8	
Radnik u uslugama	6.4	
Sluzbenik/tehnicar	18.2	
Strucnjak/umetnik	7.2	
Privatni preduzetnik	4.2	
Nizi rukovodilac	2.3	4.4
Visi rukovodilac	2.1	
Student	16.2	
Domacica	8.1	
Ostalo	4.8	
Bez zanimanja	2.4	

Tabela P2: Struktura ispitanika prema školskoj spremi

Školska sprema ispitanika	%
Bez škole	2.7
Osnovna škola	15.3
Srednja škola	57
Visa škola	10
Visoka škola	14.9

Tabela P3 Struktura ispitanika prema bračnom statusu

Bračni status ispitanika	%
Neoženjen/neudata	28.2
Oženjen/udata	58.4
Razveden/a	4.4
Udovac/udovica	7.8
Vanbračna zajednica	1.1

Tabela P4: Struktura ispitanika prema starosti

Starost ispitanika	%
-20	5.5
21-30	26.5
31-40	15.8
41-50	20.4
51-60	15.9
61 -	15.8

Tabela P5: Struktura ispitanika prema mestu rođenja

Mesto rođenja ispitanika	%
Selo	33.9
Mali grad	8.6
Srednji grad	9.5
Veci grad	28.5
Beograd	19.5

Tabela P6: Struktura ispitanika prema polu

Pol ispitanika	%
Zenski	51.5
muski	48.9

Tabela P7: Struktura ispitanika prema zanimanju oca

Zanimanje oca	%	%
Poljoprivrednik/vlasnik	19.4	26.3
Poljoprivrednik/radnik	6.9	
Industrijski radnik	13.2	35.4
Radnik u zanatstvu	13.9	
Radnik u trgovini	3.6	
Radnik u uslugama	4.7	
Sluzbenik/tehnicar	11.9	
Strucnjak/umetnik	4.3	
Privatni preduzetnik	3.9	
Nizi rukovodilac	3.6	8.8
Visi rukovodilac	5.2	
Student	0.1	
ostalo	8.1	
Bez zanimanja	1.3	

Tabela P8: Struktura ispitanika prema površini stana po članu domaćinstva

m ² po članu	%
2.8	4
9–16	30.2
17–24	27.3
25–32	19.3
33–40	7.8
41–48	1.5
49–56	4.7
57–64	1.7
65–72	0.3
73–300	3.1

Tabela P9. Struktura ispitanika prema prosečnom mesečnom prihodu po članu

PMP po članu	%
1 najniži	11.6
2	7.7
3	14
4	7.9
5	9.2
6	15.8
7	5.6
8	9.8
9	10.0
10 najviši	8.4

Tabela P10. Struktura ispitanika prema broju članova domaćinstva

Broj članova domaćinstva	%
-2	19
3–6	74.6
7-	6.3

Tabela P11: Struktura ispitanika prema broju dece

Broj dece	%
Bez dece	9.9
1	25.5
2	54.9
3–8	9.6

Tabela P12: Struktura ispitanika prema obrazovanju oca

Obrazovanje oca	%
Bez škole	20.0
Osnovna	22.9
Srednja	34.5
Visa	11.7
Visoka	10.8

Tabela P13. Struktura ispitanika prema broju radnih sati van kuće

Koliko radite van kuće	%
0 -7	46.5
8-12	50.9
13-	2.6

Tabela P14 Struktura ispitanika prema broju radnih sati u kući

Koliko radite u kući	%
- 7	82.9
8-12	15.6
13 -	1.5

Tabela P15 Struktura ispitanika prema opterećenosti kućnim radom u odnosu na 1995 godinu

Opterećenost radom u kući	%
Mnogo vise	32.5
Vise	24.4
Isto kao i pre	34.2
Manje	6.4
Mnogo manje	2.5

Tabela P16 Struktura ispitanika prema promeni standarda

Promena standarda	%
Veliko pogorsanje	45.4
Delimicno pogorsanje	31.9
Bez promene	15.1
Delimicno poboljsanje	6.4
Veliko poboljsanje	1.3

Tabela P17. Struktura ispitanika prema proceni pogodnosti vremenskog trenutka za mlade, žene i muškarce

Sada je vreme za	mlade	Zene	Muskarce
Bolje	4.4	9.8	6.5
Isto	5.7	18.3	24.5
Gore	89.7	71.2	67.81

Tabela P18: Struktura ispitanika prema stepenu zabrinutosti za porodicu u odnosu na 1995

Koliko ste sada zabrinuti za porodicu	%
Mnogo vise	51.5
Vise	29.1
Isto kao pre	14.9
Manje	0.8
Mnogo manje	0.4
Nije zabrinut	3.6

Tabela P18 Počinioci ANP prema vrsti ponašanja

Vrsta ANP	Ponder	Počinioci ANP						ukupno
		suprug/ otac f %	supruga/ majka f %	Sin f %	ćerka f %	neko drugi f %	f %	
uskraćivanje pažnje	1	16,9 46,0 6,07	9,2 25,0 6,39	3,4 9,3 3,94	2,5 6,8 8,17	4,7 12,9 4,91	36,7 100,0 57,9	
uskraćivanje novca	2	26 46,3 9,35	14,2 25,3 9,86	7,2 12,8 8,33	1,4 2,40 4,57	7,4 13,2 7,78	56,2 100,0 8,86	
uskraćivanje slobode kretanja	3	21,3 49,6 7,66	9 21,1 6,25	6 14,0 6,96	0,3 0,7 0,98	6,3 14,7 6,63	42,9 100,0 6,76	
vikanje / vredjanje	4	134,8 42,5 48,45	86 27,2 59,72	36,8 11,6 42,59	16,8 5,2 54,09	42,8 13,5 45,05	317,2 100,0 50,01	
pretnje	5	33 50,4 11,86	7,5 11,5 5,21	10,5 16,0 12,15	3 4,6 9,80	11,5 17,5 12,1	65,5 100,0 10,33	
bacanje/ razbijanje	6	25,2 34,1 9,06	13,2 17,9 9,17	16,2 22,0 18,75	2,4 3,2 7,84	16,8 22,8 17,67	73,8 100,0 11,6	
udaranje	7	21 50,0 7,55	4,9 11,7 3,40	6,3 15,0 7,30	4,2 10,0 13,74	5,6 13,3 5,89	42 100,0% 6,62	
UKUPNO		278,2 43,86 100,0	144,0 22,70 100,0	86,4 13,62 100,0	30,6 4,83 100,0	95,1 15,0 100,0	633,2 100,0 100,0	

Tabela P19: ASIN prema akterima ANP ASIN prema akterima ANP

Akteri ANP		inicijatori ANP	menadžeri ANP	trpna strana ANP
Suprug/otac	UK	1.10	0.89	1.02
	M	1.09	0.90	1.02
	Z	1.08	0.89	1.02
Supruga/majka	UK	1.01	1.01	1.21
	M	1.03	1.02	1.12
	Z	1.00	1.01	1.23
Sin	UK	1.09	1.08	1.06
	M	1.09	1.04	1.07
	Z	1.20	1.38	1.03
Cerka	UK	1.00	1.03	1.03
	M	1.00	1.04	1.13
	Z	1.00	1.03	1.00
Neko drugi	UK	1.10	0.96	1.08
	M	1.04	0.91	1.04
	Z	1.14	1.06	1.10
Nema ponasanja	UK	0.38	0.57	0.38
	M	0.35	0.52	0.36
	Z	0.40	0.61	0.39
Samo gde ima aktera Ukupno	UK	1.05	0.98	1.07
	M	1.06	0.97	1.08
	Z	1.06	0.99	1.06

Tabela P20 Redosled ANP prema počiniocima redosled ANP po pociniocima

RED.	UKUPNO f % %	POCINIOCI				
		OTAC f % %	MAJKA f % %	SIN f % %	ČERKA f % %	DRUGI f % %
1	vv 317,2 100 49,32	vv 134,8 42,5 48,45	vv 86 27,11 59,72	vv 36,8 11,6 42,60	vv 16,8 5,29 54,09	vv 42,8 13,50 45,05
2	br 83,8 100 13,08	p 33,0 39,37 11,86	u.n 14,2 16,95 9,86	br 16,2 19,33 18,75	u. s. k. 6,0 7,16 19,61	Br 16,8 20,05 17,67
3	p 65,6 100 10,20	un 26 39,63 9,35	Br 13,2 20,12 9,17	p 10,5 16,01 12,15	p 3,0 4,57 9,80	p 11,5 17,53 12,09
4	un 56,2 100 8,74	br 25,2 44,84 9,06	u.p 9,2 16,37 6,39	un 7,2 12,81 8,33	u.p 2,5 4,45 8,17	un 7,4 13,17 7,78
5	u. 42,0 100 6,53	u. s. k 21,3 50,71 7,66	u. s. k 9,0 21,43 6,25	u 6,3 15,0 7,29	br 2,4 5,71 7,84	u. s. k. 6,3 15,0 6,63
6	u. s. k 42,9 100 6,70	U 21 48,95 7,55	P 7,5 17,48 5,21	u. s. k 6,3 14,68 7,29	u. n 1,4 3,26 4,56	u 5,6 13,05 5,89
7	u. p 35,5 100 5,52	u. p 16,9 47,61 6,08	u 4,3 12,11 2,99	u. p 3,4 9,58 3,94	u 1,4 3,94 4,56	u p 4,7 13,24 4,92
uk	643,2 100 100	278,2 43,25 100	144,0 21,77 100	86,4 13,43 100	30,6 4,76 100	95,1 14,79 100

Legenda: u. p.= uskraćivanje pažnje, u. n. = uskraćivanje novca, u. s.k. = uskraćivanje slobode kretanja, v. v.= vikanje- vredjanje, p. = pretnje, b. r. = bacanje/razbijanje, u.= udaranje

Tabela P21: Redosled inicijatora ANP prema vrsti

REDOsled INICIJATORA PO PONAŠANJIMA						
vrsta ANP	ukupn	REDOsled INICIJATORA				
		I	II	III	IV	V
Uskraćivanje pažnje	35,5	Otac 16,9	Majka 9,2	Drugi 4,7	Sin 3,4	Ćerka 2,5
Uskraćivanje novca	56,2	Otac 26,0	Majka 14,2	Drugi 7,4	Sin 7,2	Ćerka 1,4
Uskraćivanje slobode kretanja	42,9	Otac 21,3	Majka 9,0	Drugi 6,3	Sin 6,3	Ćerka 6,0
Vikanje/vredjanje	317,2	Otac 134,8	Majka 86,0	Drugi 42,8	Sin 36,8	Ćerka 16,8
Pretnje	65,6	Otac 33,0	Drugi 11,5	Sin 10,5	Majka 7,5	Ćerka 3,0
Bacanje/ razbijanje	83,8	Otac 25,2	Drugi 16,8	Sin 16,2	Majka 13,2	Ćerka 2,4
Udaranje	42,0	Otac 21	Sin 6,3	Drugi 5,6	Majka 4,9	Ćerka 1,4

Tabela P22: Trpna strana ANP prema vrsti ponašanja

Vrsta ANP	TRPNA STRANA ANP					
	suprug/ otac	supruga/ majka	sin	cerka	neko drugi	ukupno
	f % %	f % %	f % %	f % %	f % %	f % %
Uskraćivanje pažnje	10,1	11,7	5,6	5,0	5,1	37,5
	26,93	31,2	14,94	13,33	13,60	100,0
	6,93	5,61	4,74	6,92	5,26	5,76
Uskraćivanje novca	14,6	20,0	12,4	9,4	6,6	63
	23,18	31,75	19,69	14,92	10,48	100,0
	10,10	9,59	10,50	11,51	6,81	5,76
Uskraćivanje slobode kretanja	8,4	14,1	8,4	7,2	4,2	42,3
	19,86	33,33	19,86	17,02	9,93	100,0
	5,76	6,76	7,11	8,81	4,34	6,50
Vikanje/vredjanje	79,6	88,8	61,2	40,8	48,4	318,8
	24,97	27,86	19,20	12,80	15,20	100,0
	54,60	42,57	51,82	49,94	49,95	48,96
Pretnje	9,5	31,5	9,0	8,5	13,0	71,5
	13,29	44,06	12,59	11,9	18,18	100,0
	6,52	15,10	7,62	10,40	13,42	10,98
Bacanje/razbijanje	18,0	26,4	13,8	6,6	12,6	77,4
	23,26	34,11	17,83	8,53	16,28	100,0
	12,35	12,66	11,69	8,09	13,00	11,89
Udaranje	5,6	16,1	7,7	4,2	7,0	40,6
	13,79	39,66	18,97	10,35	17,24	100,0
	3,84	7,72	6,52	5,14	7,22	6,23
UKUPNO	145,8	208,6	118,1	81,7	96,9	651,1
	22,40	32,04	18,14	12,56	14,88	100,0
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Tabela P23: Redosled članova porodice na liniji trpljenja ANP u porodici prema vrsti ponašanja

TRPNA STRANA AGRESIJE/ REDOSLED PO PONAŠANJIMA					
VRSTA PONAŠANJA	REDOSLED NA TRPNOJ STRANI				
	I	II	III	IV	V
uskracivanje pažnje	majka 11,7	otac 10,1	sin 5,6	drugi 5,1	ćerka 5,0
uskracivanje novca	majka 20,0	otac 14,6	sin 12,4	ćerka 9,4	drugi 6,6
Uskracivanje slobode kretanja	majka 14,1	otac 8,4	sin 8,4	ćerka 7,2	drugi 4,2
vikanje/ vredjanje	majka 88,8	otac 79,6	sin 61,2	drugi 48,4	ćerka 40,8
pretnje	majka 31,5	drugi 13,0	otac 9,5	sin 9,0	Ćerka 8,5
bacanje/ razbijanje	majka 26,4	otac 18,0	sin 13,8	drugi 12,6	ćerka 6,6
udaranje	majka 16,1	sin 7,7	Drugi 7,0	otac 5,6	ćerka 4,2
ukupno					

Tabela P24: Redosled ANP u porodici prema članovima porodice na liniji trpljenja ANP

TRPLJENJE AGRESIJE/REDOSLED ANP						
RED	VRSTA ANP UKUPNO f % %	OTAC	MAJKA	SIN	ČERKA	DRUGI
		f % %	f % %	F % %	f % %	F % %
1	v. v	v. v	v. v	v. v	v. v	v. v
	318,8	79,6	88,8	61,2	40,8	48,4
	100	24,97	27,85	19,20	12,80	15,18
	49,80	54,22	42,57	51,82	49,39	49,95
2	b. r.	b. r.	p	b. r.	u. n	p
	71,4	18,0	31,5	13,8	9,4	13,0
	100	25,21	44,12	19,33	13,17	18,67
	11,15	12,26	15,10	11,69	10,40	13,00
3	p	u. n	b. r.	u. n	p.	b. r.
	67,5	14,6	26,4	12,4	8,5	12,6
	100	21,63	39,11	18,37	12,60	18,67
	10,55	9,95	12,66	10,50	10,40	13,00
4	u. s.k	u. p	u. n	p	u. s.k	u.
	42,3	10,1	20,0	9,0	7,2	7,0
	100	23,88	47,28	21,28	17,02	16,55
	6,61	6,88	9,59	7,62	8,81	7,22
5	u. p.	p	u.	u. s.k	b. r.	u. n.
	37,5	9,5	16,1	8,4	6,6	6,6
	100	25,33	42,93	22,4	17,6	17,6
	5,89	6,74	7,24	7,11	8,08	6,81
6	u. n	u. s.k	u. s.k.	u.	u. p	u. p
	62,0	8,4	14,1	7,7	5,0	5,1
	100	13,55	22,74	12,42	8,07	8,22
	9,69	5,72	6,76	6,52	6,12	5,26
7	u.	u.	u. p	u. p	u.	u. s.k.
	40,6	5,6	11,7	5,6	4,2	4,2
	100	13,79	28,81	13,79	10,35	10,35
	6,34	3,82	5,61	4,74	5,14	4,33
UK. 640,1		-146,8	-208,6	-118,1	-81,7	-96,9
100		22,93	32,59	18,45	12,76	15,14
100		100	100	100	100	100

Legenda: u. p.= uskraćivanje pažnje, u. n. = uskraćivanje novca, u. s.k. = uskraćivanje slobode kretanja, v. v.= vikanje- vredjanje, p. = pretnje, b. r. = bacanje/razbijanje, u.= udaranje

Tabela P26. Razlozi ANP prema vrsti ponašanja

VRSTA ANP	RAZLOG ANP U PORODICI				
	novac f % %	deca f % %	bracni f % %	drugo f % %	ukupno f % %
Uskraćivanje. pažnje	25,4	5,4	24,2	10,7	65,7
	38,66	8,22	36,89	16,29	100
	5,60	4,65	6,14	6,99	5,88
Uskraćivanje novca	54,8	11,2	33,0	12,6	111,6
	49,10	10,04	29,57	11,29	100
	12,06	9,64	8,38	8,23	9,98
Uskraćivanje slobode kretanja	36,3	10,8	22,5	7,5	77
	47,14	14,03	29,22	9,74	100
	8,00	9,29	5,71	4,90	6,89
vikanje/ vredjanje	222,8	63,2	192,4	77,2	555,6
	40,10	11,38	34,63	13,90	100
	49,03	54,39	48,83	50,46	49,71
pretnje	40,0	10,0	47,5	15,0	112,5
	35,56	8,89	42,22	13,33	100
	8,80	8,61	12,06	9,80	10,07
bacanje/ razbijanje	53,4	11,4	45,0	17,4	127,2
	41,98	8,96	35,38	13,38	100
	11,75	9,81	11,42	11,37	11,38
udaranje	21,7	4,2	29,4	12,6	67,9
	31,96	6,19	43,30	18,56	100
	4,78	3,62	7,46	8,24	6,08
UKUPNO	454,4	116,2	394	153	1117,6
	40,66	10,40	35,24	13,70	100
	100	100	100	100	100

Tabela P27: ASIN prema razlogu i polu

RAZLOG ANP I POL		
Razlog ANP	POL	ASIN
Zanemarivanje porodicnih obaveza Raspon 0.04	UK	1.03
	M	1.04
	Z	1.00
Zanemarivanje skolskih obaveza Raspon 0.1	UK	1.00
	M	0.95
	Z	1.05
Nedostatak novca Raspon 0.04	UK	0.94
	M	1.00
	Z	0.96
Neverstvo-ljubomora RASpon 0.1	UK	1.40
	M	1.50
	Z	1.38
Seksualno zanemarivanje-zlostavljanje Raspon 0.83	UK	0.83
	M	/
	Z	0.83
Opijanje –droga Raspon 0.24	UK	1.31
	M	1.31
	Z	1.07
Nesto drugo Raspon 0	UK	0.93
	M	0.93
	Z	0.93
Ukupno	UK	0.99
	M	1.00
	Z	0.98

Tabela P28: ASIN prema grupisanim razlozima i polu

GRUPISANI RAZLOZI ANP		
RAZLOG ANP	POL	ASIN
Objektivni novac Raspon 0.04	UK	0.98
	M	1.00
	Z	0.96
Subjektivni deca Raspon 0.1	UK	1.00
	M	0.95
	Z	1.05
Subjektivni bračni Raspon 0.08	UK	1.06
	M	1.10
	Z	1.02
Ukupno Raspon 0.07	UK	0.97
	M	1.00
	Z	0.93

Tabela P29: ASIN prema poredjenju u dve vremenske tačke: 1995 i 1999

ASIN PREMA VREMENSKOM POREDJENJU ANP		
KOMPARIRANA ANP		ASIN
Kao pre Raspon 0.02	UK	0.99
	M	0.98
	Z	1.00
Redja Raspon 0.06	UK	-1.01
	M	-1.05
	Z	-0.99
Cesca Raspon 0	UK	+1.08
	M	+1.08
	Z	+1.08
Nema ponas Raspon 0.07	UK	0.30
	M	0.27
	Z	0.34
Drugo Raspon 0.56	UK	0.72
	M	0.44
	Z	1.00
ASIN Raspon 0.08	UK	+1.06
	M	+1.01
	Z	+1.09

Tabela P30: Kretanje ANP prema (ne)aktivnosti muža /žene

Testiranje modela nasilja prema (ne)aktivnosti muža ili žene				
VRSTA NASILJA Zastupljenost u uzorku	POL	LINIJA UČESTALOSTI Nasilja (0-VČ) NEAKTIVNI	ODSUSTVO NASILJA NEA: A	LINIJA UČESTALOSTI Nasilja (0-VČ) NEA: A
VIKANJE 62,5% ponder 4	M	RAST OD 0-Č	NEA MANJE OD A DUPLO	NEA VEĆE OD A
	Ž	RAST 0-Č	NEA MANJE OD A	NEA VEĆE OD A
	UK	RAST 0-VČ	NEA MANJE OD A	NEA VEĆE OD A
USKRAĆIVANJE PAŽNJE 29,1% ponder 1	M	RASTE 0-VČ	NEA MANJE OD A	NEA VEĆE OD A
	Ž	NE RASTE	NEA MANJE OD A	NEA VEĆE OD A (R I Č)
	UK	RASTE 0-VČ	NEA MANJE OD A	NEA VEĆE OD A
USKRAĆI VANJE NOVCA 23,4% po ponder 2	M	RASTE 0-VČ	NEA MANJE OD A	NEA VEĆE OD A
	Ž	RASTE 0-Č	NEA MANJE OD A	NEA VEĆE OD A
	UK	RASTE 0-VČ	NEA MANJE OD A	NEA VEĆE OD A
USKRAĆIVANJE SLOBODE KRETANJA 21,8% Ponder 3	M	RASTE 0-VČ DUPLO	NEA MANJE OD A	NEA VEĆE OD A (RČ)
	Ž	RASTE 0-Č	NEA MENJA OD A	NEA VEĆE OD A
	UK	RASTE 0-VČ	NEA MANJE OD A	NEA VEĆE OD A (Č I R)
BACANJE I RAZBIJANJE 20,7% ponder 6	M	RASTE 0-Č DUPLO	NEA MANJE OD A	NEA A VEĆE OD A (RČ)
	Ž	OPADA 0-Č	NEA=A	NEA=A
	UK	RASTE 0-VČ	NEA MANJE OD A	NEA VEĆE OD A
PRETNJE 10,8% ponder 5	M	RASTE 0-VČ DUPLO	NEA MANJE OD A	NEA VEĆE OD A (RČ)
	Ž	DEL RASTE 0-Č MAX R	NEA MANJE OD A	NEA VEĆE OD A (RČ)
	UK	RASTE 0-VČ	NEA MANJE OD A	NEA VEĆE OD A
UDARANJE 4,5% ponder 7	M	RASTE 0-R	NEA =A	NEA VEĆE OD A (R)
	Ž	RASTE 0-Č	NEA MANJE OD A	NEA VEĆE OD A
	UK	RASTE 0-Č	NEA MANJE OD A	NEA VEĆE OD A

Tabela P31 ASIN PREMA ZANIMANJU ISPITANIKA

Zanimanje	ASIN	REDOSLED
Poljoprivrednik vlasnik	0.57	15
Poljoprivrednik radnik	0.85	2
Industrijski radnik	0.67	10
Radnik u zanatstvu	0.69	8
Radnik u trgovini	0.66	11
Radnik u uslugama	0.71	7
Službenik/tehničar	0.68	9
Stručnjak/umetnik	0.75	3
Privatni preduzetnik	0.62	13
Niži rukovodioc	0.74	5
Viši rukovodioc	0.75	3
Student	0.88	1
Domaćica	0.62	13
Ostalo	0.64	12
Bez zanimanja	0.74	6
Ukupno 0.72		
RAspan 0.31		

Tabela P32 ASIN prema grupisanom zanimanju ispitanika

Zanimanje ispitanika grupisano	ASIN	Redosled
Poljoprivrednik	0.65	8
Radnik	0.69	4
Sluzbenik	0.68	5
Strucnjak/umetnik	0.75	2
Privatni preduzetnik	0.62	9
Rukovodilac	0.75	2
Student	0.89	1
Domacica	0.67	7
Ostalo ukupno	0.68	5
Ukupno	0.72	
Raspon	0.27	

Tabela P33: ASIN prema zanimanju na liniji selo grad

ASIN prema zanimanju na liniji selo grad						
Zanimanje	SELO			GRAD		
	ASIN		REDOS.	ASIN		REDOS.
Polj. Vlasnik	0.56		12	0.75		4
Polj. Radnik	0.84		1	0.75		4
Ind. radnik	0.70		6	0.66		13
Rad. u zanat.	0.50		14	0.78		2
Rad. U trgov.	0.53		13	0.69		11
Rad. U uslug.	0.69		8	0.73		8
Služb./tehn.	0.60		9	0.70		10
Struč./umetnik	0.75		4	0.75		6
Privatni pred.	0.60		9	0.63		14
Niži rukov.	0.60		9	0.77		3
Viši rukovod.	0.75		4	0.75		6
Student	0.77		3	0.89		1
Domaćica	0.70		6	0.61		15
Ostalo	0.50		14	0.69		11
BEZ ZANIMANJA	0.80		2	0.71		9
UKUPNO	0.65			0.74		
RASPON	0.34			0.28		

Tabela P34: ASIN prema zanimanju na liniji Beograd -unutrašnjost

ASIN prema zanimanju na liniji Beograd -unutrašnjost				
ZANIMANJE	BEOGRAD UK.0.77		UNUTRAŠNJ. UK	
	ASIN		ASIN	
POLJ. VLASNIK	0.62		0.50	
POLJ. RADNIK	0.91		0.75	
IND. RADNIK	0.60		0.73	
RAD. U ZANAT.	0.73		0.64	
RAD. U TRGOV.	0.55		0.79	
RAD. U USLUG.	0.61		0.89	
SLUŽB./TEHN.	0.62		0.80	
STRUČ./UMETNIK	0.73		0.78	
PRIVATNI PRED.	0.57		0.70	
NIŽI RUKOV.	0.60		0.82	
VIŠI RUKOVOD.	0.55		0.92	
STUDENT	0.79		0.97	
DOMAĆICA	0.76		0.60	
OSTALO	0.52		0.69	
BEZ ZANIMANJA	0.75		0.73	
	UKUPNO 0.66 RASPON 0.39		UKUPNO 0.77 RASPON 0.47	

Tabela P35: ASIN prema zanimanju za Beograd na liniji centar periferija

Zanimanje	CENTAR 2.19 UK. 2,19	PERIFERIJA 0.95
	ASIN	ASIN
Polj. Vlasnik	/	0.62
Polj. Radnik	1.00	0.90
Ind. radnik	0.40	0.62
Rad. u zanat.	0.70	0.74
Rad. U trgov.	0.40	0.60
Rad. U uslug.	0.56	0.65
Služb./tehn.	0.58	0.64
Struč./umetnik	0.69	0.78
Privatni pred.	0.67	0.50
Niži rukov.	0.60	0.60
Viši rukovod.	0.43	0.75
Student	0.93	0.71
Domaćica	0.75	0.76
Ostalo	0.33	0.63
Bez zanimanja	1.00	0.73
Ukupno Beograd 0.66	UKupno 0.64 RASpon 0.67	UKupno 0.67 RASpon 0.30

Tabela P36: ASIN prema zanimanju na liniji pola

Zanimanje	MUŠKI			ŽENSKI		
	ASIN		REDOS.	ASIN		REDOS.
Polj. Vlasnik	0.52		13	0.75		
Polj. Radnik	0.58		12	1.10		
Ind. radnik	0.64		9	0.78		
Rad. u zanat.	0.66		7	0.80		
Rad. U trgov.	0.70		5	0.63		
Rad. U uslug.	0.81		4	0.64		
Služb./tehn.	0.66		7	0.67		
Struč./umetnik	0.68		6	0.83		
Privatni pred.	0.60		11	0.69		
Niži rukov.	0.63		10	1.00		
Viši rukovod.	0.87		2	0.56		
Student	0.87		2	0.88		
Domaćica	/	/	/	0.66		
Ostalo	0.61			0.70		
Bez zanimanja	0.88		1	0.50		
	UKUPNO 0.74 RASPON 0.36			UKUPNO 0.73 RASPON 0.60		

Tabela P37: REDOSLED ZANIMANJA PO INTENZITETU INDEKSA NASILNOSTI I POLU ISPITANIKA

RED	MUŠKO		ZENSKO	
	ZANIMANJE		ZANIMANJE	
1	viši rukovodilac		niži rukovodilac	
2	bez zanimanja		poljop. radnik	
3	poljop. radnik		poljop. vlasnik	
4	niži rukovodilac		viši rukovodilac	
5	radnik u uslugama		privat. preduzetnik	
6	radnik u trgovini		bez zanimanja	
7	ostalo		radnik u zanatstvu	
8	privat. preduzetnik		industrijski radnik	
9	stručnjaka/umetnik		ostalo	
10	poljop. vlasnik		stručnjaka/umetnik	
11	radnik u zanatstvu		radnik u uslugama	
12	student		radnik u trgovini	
13	industrij. radnik		student	
14	službenik/tehničar		domaćica	
15			službenik/tehničar	

Tabela P38: ASIN prema zanimanju ispitanika na liniji regiona

zanimanj/e	BEOGRAD		NOVI SAD		NIŠ	
	ASIN		ASIN		ASIN	
poljop. vlas	0.62		0.44		0.55	
poljop. rad.	0.91		1.00		0.40	
ind. rad.	0.60		0.42		0.88	
rad. u zan.	0.73		0.64		0.64	
rad. u trg.	0.55		0.87		0.74	
rad. u uslug.	0.61		0.95		0.78	
služ/tenh.	0.62		0.74		0.69	
struč/umet.	0.74		0.85		0.60	
priv. pred.	0.57		0.82		0.56	
niži ruk.	0.60		0.88		0.78	
viši ruk.	0.55		0.88		1.00	
student	0.79		0.87		1.02	
domacica	0.76		0.60		0.61	
ostalo	0.52		0.80		0.73	
bez. zanim.	0.75		1.00		0.75	
	UKupno. 0.66 RASPON 0.39		UKUPNO 0.78 RASPON 0.58		UKUPNO 0.76 RASPON 0.62	

Tabela P39 ASIN prema zanimanju oca

ZANIMANJE OCA	ASIN
Poljopr. Vlasnik	0.56
Poljopr. Radnik	0.65
Industr. Radnik	0.84
Radnik u zanatstvu	0.74
Radnik u trgovini	0.76
Radnik u uslugama	0.73
Sluzb-tenhicar	0.74
Strucnjak-umetnik	0.80
Privatni preduzetnik	0.87
Nizi rukovodilac	0.83
Visi rukovodilac	0.71
Ostalo	0.72
Bez zanimanja	1.00
Ukupno	0.71
RAspon	0.44

TABELA P40: ASIN prema skolskoj spremi oca

SKOLSKA SPREMA OCA	ASIN
Bez škole	0.61
Osnovna	0.65
Srednja	0.77
Visa	0.79
Visoka	0.81
Ukupno	0.72
RAspon	0.20

Tabela P41: ASIN prema indeksu bioreproduktivnih dobitaka i gubitaka

INDEKS. DOBITAKA		ASIN
BIO REPRODUKTIVNIH	0	0.74
	1-5	0.73
	UKUPNO	0.72
Indeks Bio-Reproduktivnih Gubitaka		ASIN
NEPOSREDNI	0	0.69
	1-5	0.76
	UKUPNO	0.72
POSREDNI	0	0.62
	1-5	0.73
	UKUPNO	0.75
UKUPNI	0	0.60
	1-5	0.75
	6-10	1.00
	UKUPNO	0.73

Tabela P42 ASIN prema karijerno-profesionalnom saldu

KARIJERNO-PROFESIONALNI SALDO		ASIN
K-P DOBICI	0	0.68
	1-5	0.74
	UKUPNO	0.71
K-P GUBICI	0	0.69
	1-5	0.75
	UKUPNO	0.71

Tabela P43: ASIN prema imovinskim gubicima-dobicima

IMOVINSKI		ASIN
DOBICI	0	0.72
	1-5	0.75
	6-10	0.53
	UKUPNO	0.71
GUBICI	0	0.64
	1-5	0.75
	6-10	1.00
	11-20	1.00
	UKUPNO	0.74

Tabela P44. ASIN prema indeksu materijalno egzistencijalne ugroženosti

INDEKS MATERIJALNO EGZISTENCIJALNE. UGROZ	ASIN
0	0.67
1-5	0.74
6-10	2.00
UKUPNO	0.72

Tabela P45 ASIN prema egzistencijalnoj ugroženosti ratom

INDEKS EGZISTENCIJALNE. UGROZ RATOM	ASIN
0	0.68
1-5	0.77
UKUPNO	0.71

Tabela P46 ASIN prema indeksu psihoskopske interakcije ugroženosti

INDEKS PSIH-INTERAKC. EU	ASIN
0	0.56
1-5	0.77
6-10	1.00
UKUPNO	0.74

ABSTRAKT:

Nasilje nad ženama u Srbiji na razmedu milenijuma

Istraživanje je sprovedeno na populaciji uže Srbije, u tri velika regiona, imalo je za cilj da ispita pre svega praksu, akcionu dimenziju porodične svakodnevice iz ugla nasilja u porodici. Osnovni cilj je bio pokazati sledeće:

1. da je proizvodnja nasilja nad ženama u porodici osnovni mehanizam socijalne (re)produkcije patrijarhata,

2. da je nasilje nad ženama, kao deo socijalne reprodukcije nejednakih odnosa moći na nivou globalnog društva, sistemski rizik sa seksualnim predznakom, tipično ponašanje karakteristično za sve članove društva, te da ne postoje bitnije razlike između porodica koje su od strane sistema ocenjene kao patološke i porodica koje žive kao normalne porodice, „kao sav normalan svet“.

Konstruisan je indeks nasilnosti, zasnovan je na merenju intenziteta i učestalosti sedam vrsta aktivnih nasilnih ponašanja (ANP) nad ženama u porodici: uskraćivanje pažnje, uskraćivanje novca, uskraćivanje slobode kretanja, vikanje/ vredjanje, pretnje, bacanje/ razbijanje stvari, udaranje.

Na nivou celog uzorka, pronađeno je da ANP u porodici postoje u 82.7% porodica, što je skoro isto kao pre pola veka, između dva svetska rata. Ova porazna činjenica govori o velikoj konzervaciji patrijarhata koja znači: 1. da patrijarhalni sistema radi bez greške, tj. da je vrlo stabilan i kontinuiran, 2. da bi ovo mogla biti velika prepreka budućem stvaranju civilnog društva i vrednosnoj transformaciji.

Podaci govore da učestalost pojedinačnih ANP na nivou uzorka opada sa rastom njihove jačine. Dalja analiza radjena je iz dva osnovna ugla: 1. ugao je unutrašnja struktura i dinamika ANP, 2. drugi ugao je uticaj društvenog položaja na posmatrani proces. Analiza unutrašnje strukture i dinamike ANP u porodici sastoji se u određivanju sledećih elemenata: aktera, menadžera i razloga. Najvažniji akteri nasilja u porodici su suprug u ulozi nasilnika i žena u ulozi žrtve. Takođe, žena je i najvažniji menadžer porodičnih nasilnosti. Najzad, najvažniji razlog ANP je bračni – ljubomora i neverstvo.

Drugi ključan ugao posmatranja je nasilje nad ženama kroz prizmu socijalnog položaja. Istraživanje je pokazalo da postoji velika socijalna

homogenizacija relacijama između nasilja nad ženama i socijalnog položaja

Ako uporedimo rezultate ovog istraživanja sa rezultatima istraživanja globalnog društva Srbije krajem ovog veka, lako možemo zapaziti da činjenice pokazuju fundamentalnu suprotstavljenosti i opozitnost u odnosu između javne i privatne sfere društva. Novija istraživanja (Lazić, 1994) pokazuju da, sa jedne strane, u Srbiji postoji izvesna „unutarslojna diferencijacija i razaranje starog poretka, u smislu rastvaranja dosadašnjih slojnih grupacija“ (M. Lazić, 1994). Upravo suprotno tome, na planu svakodnevnih odnosa među polovima u porodici imamo **intenzivnu homogenizaciju između društvenih slojeva i konzervaciju patrijarhata**. U situaciji kada je čitava javna sfera najpre potpuno uzdrmana, da bi do kraja devedesetih bila potpuno razorena, patrijarhat u privatnoj sferi ne samo da je ostao netaknut, već se može reći da se učvrstio.

Ključne reči: Srbija, patrijarhat, socijalna reprodukcija, nasilje nad ženama, konzervacija, homogenizacija

LITERATURA:

- Agneš, Heler 1981: *Vrednosti i potrebe*, odeljak Vrednosti i ličnost, Beograd,
- Bauman, Zigmund (1984): *Kultura i društvo*, Prosveta, Beograd
- Beavoir, Simon 1982: *Drugi pol*, I-II, Beograd, BIGZ
- Bek, Urlih 2001: Rizično društvo, Filip Višnjić, Beograd,
- Berković, EVA, 1981: Mesto lične i zajedničke potrošnje u preobražaju pšorodice, *Domaćinstvo, porodici i brak u Jugoslaviji*, ISI FF, Beograd, str. 77–123
- Blagojević Marina 1988: „Nejednakosti između polova i društvena struktura“, *Zbornik FF* br. XV,
- Blagojević Marina 1988: „Stavovi mladih o braku“, *Sociologija*, vol. XXX, br.1
- Blagojević Marina 1991: *Žene izvan kruga*, ISI FF, Beograd,;
- Blagojević Marina 1991: „Društvene nejednakosti i pol“, u: Grupa autora: *Srbija krajem osamdesetih*, ISI FF, Beograd,;
- Blagojević, M. (1991b), „Srpske seobe sa Kosova od kraja 60-tih godina: društveni činioci“, u: *Srbi i Albanci u XX veku*, Naučni skupovi Srpske akademije nauka i umetnosti, knj. LXI, Odeljenje istorijskih nauka, knj. 20, str. 423–439
- Blagojević Marina 1994: „War and Everyday life: Deconstruction of Self/Sacrifice“, *Sociologija* br. 4,;
- Blagojević Marina 1995: „Svakidašnjica iz ženske perspektive: samo žrtvovanje i begu privatnost“, u: Bolčić S.: *Društvene promene i svakodnevni život: Srbija početkom devedesetih*, ISI FF, Beograd, str. 181–209
- Blagojević Marina 1995: „Demografska slika Srbije devedesetih: Dihotomija i stagnacija“, u: Bolčić S.: *Društvene promene i svakodnevni život: Srbija početkom devedesetih*, ISI FF, Beograd,;
- Blagojević Marina 1997: *Roditeljstvo i fertilitet*, ISI FF, Beograd
- Blagojević Marina, 2002, „Žene imuškarci u Srbiji 1990–2000: Urođnjavanje cene haosa“, ur. Silvano Bolčić, Andjelka Milić: *Srbija krajem milenijuma*, Beograd, ISI FF
- Bobić, Mirjana 2003: *Brak i/ili partnerstvo*, ISI FF, Beograd,
- Bogdanović, Marija 1991: Materijalni standard društvenih slojeva, u: , Grupa autora: *Srbija krajem osamdesetih*, ISI FF, Beograd
- Botomor, Tomas 1977: *Sociologija kao društvena kritika*, Zagreb,
- Bolčić, S., (2002): „Srbija krajem milenijuma: kakvo je to društvo“, ur. Silvano Bolčić, Andjelka Milić: *Srbija krajem milenijuma*, Beograd, ISI FF
- Bourdieu, P 1999, *Nacrt zajednu teoriju prakse*, ZUNS, Beograd

- Bourdieu, P 1999a *Signalna svetla, prilozi za otpor neoliberalnoj invaziji*, ZUNS, Beograd
- Bourdieu, P 2001: *Vladavina muškaraca*, CID, Podgorica,
- Burić, Olivera i Milić, Andjelka 1969: *Porodični život i društveni položaj porodice*, Beograd, IDN
- Burić Olivera 1973: *Istraživanje braka, porodice i domaćinstva u Jugoslaviji od 1866–1973*, Institut za socijalnu politiku, Beograd;
- Burić Olivera 1980: *Porodica i društveni sistem*, Institut za socijalnu politiku, Beograd;
- Čomski, Naom. Globalizacija,
- Giddens, Anthony (1987): *Social Theory and Modern Sociology*, Stanford University press, Stanford
- Bourdieu, P 1999: *Nacrt za jednu teoriju prakse*, Beograd, Plato
- Denich, Beth (1988): „Spol i moć na Balkanu“, u: Milić, Andjelka (ur.) *Radjanje moderne porodice*, Beograd:
- Djukanović, Borislav (1988): „Slika o alkoholičarima“, u: Grupa autora: *Mi i oni drugačiji: Istraživanje stavova prema duševnim bolesnicima, narkomanima i alkoholičarima*, Beograd: ISI FF
- Erikson, Erik 1976: *Omladina, kriza, identifikacija*, Beograd,
- Erlih, Vera (1971): *Porodica u transformaciji*, Zagreb: Naprijed
- First-Dinić, Ruža 1973: „Struktura moći u porodici zaposlene žene“, *Sociologija*, 1
- Forvard Suzan, 1989: *Muškarci koji mrze žene i žene koje ih vole*, Beletra, Beograd,
- From E. 1964: *Zdravo društvo*, Nolit, Beograd
- From, Erih 1984: *Autoritet i sloboda*, Zagreb,
- Fukujama: *Sudar kultura*, -----
- Havelok, Ellis 1968: *O životu i seksu*, Zagreb, -
- Haralambos: 1989 *Uvod u sociologiju*, Zagreb, Globus
- Horkhajmer, Maks 1976: *Tradicionalna i kritička teorija*, Beograd,
- Cerjan Leticia (1988): „Nasilje prema ženama u obitelji“, *Žena* 6
- Gidens, Entoni 1998: *Posledice modernosti*, Filip Višnji, Beograd
- Gidens, E. 2003 *Sociologija*, Ekonomski fakultet, BU, Beograd
- Gilligan J. () „Culture, Gender and Violence: „We Are Not Women““, in. *Violence, Reflection on a National Epidemic*, str. 225–242
- Golubović, Zagorka 1981: *Porodica kao ljudska zajednica: alternativa autoritarnom shvatanju porodice kao sistema prilagodjenog ponašanja*, Naprijed, Zagreb;
- Golubović, Zagorka 1995: *Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba*, Filip Višnjić, Beograd

- Grupa autora: *Srbija u modernizacijskim procesima*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 199...:
- Hornay, Karen (1965): *Novi putevi psihoanalize*, Beograd, Kosmos
- Jerotić, Vladeta 1990: *Između autoriteta i slobode; poglavlje Individua i društvo*, Beograd,
- Katuranić Veran 1984: *Ženski eros i civilizacija smrti*, Zagreb,
- Lazić, Mladen 1994: *Razarenje društve*, Filip Višnjić, Beograd,
- Lefevr, A. 1988: *Kritika svakidašnjeg života*, Naprijed, Zagreb;
- Lukić Marija (1998): *Jedna priča o incestu ili... , Temida*, septembar
- Miletić V (1997) *Nasilje nad ženama u tradicionalnoj kulturi Srba*, u: ur. Milošav Mileosavljević: *Porodica, nasilje i savremeno društvo*, Gradski centar za socijalni rad, Beograd
- Miletić V (2000) „Dokument o mizoginoj tradiciji: istraživanje Vere Erlih“, u: (prir.: M. Blagojević) *Mapiranje mizoginije u Srbiji. Diskurs i praksa*, AŽIN, Beograd,
- Miletić-Stepanović V 2002: „Nasilje u porodici: Način proizvodnje nasilja nad ženama u Srbiji krajem devedesetih“, u: ur. Bolčić S. , Milić A.: *Srbija krajem milenijuma: razaranje društva, promene I svakodnevni život*, ISI FF; Beograd, str. 391–422
- Miletić-Stepanović, V 2004: „Strategije upravljanja rodnim/ženskim rizicima u Srbiji“, u: *Društvena transformacija i strategije društvenih grupa: svakodnevica Srbije na početku trećeg milenijuma*, ISI FF, Beograd, str
- Milić, A., Berković E., Petrović R. 1981 *Domaćinstvo, porodici i brak u Jugoslaviji*, ISI FF, Beograd,
- Milić, A. 1981 Teorijski i empirijski okvir za istraživanje preobražaja porodice u jugoslovenskom društvu, u. *Domaćinstvo, porodici i brak u Jugoslaviji*, ISI FF, Beograd 3–13
- Milić, Andjelka, 1981: *Promene društveno – ekonomskih obeležja domaćinstva*, u *Domaćinstvo, porodici i brak u Jugoslaviji*, ISI FF, Beograd, 19–75
- Milić, Andjelka, 1981 *Preobražaj srodničkog sastava porodice i položaj članova*, u *Domaćinstvo, porodici i brak u Jugoslaviji*, ISI FF, Beograd, 135–167
- Milić Andjelka 1983: „Strukturalna promena u domaćinstvima i porodicama i uticaj na reprodukciju stanovništva“, *Socijalna politika 2*
- Milić Andjelka: „Promene u društvenoj strukturi i srodnički sastav domaćinstva u YU“, *Zbornik FF*, Beograd, knj. XII-2, 1983
- Milić Andjelka 1985: *Kriza porodice i porodica u društvenoj krizi*, Marksistička misao, 3
- Milić Andjelka 1988: *Radjanje moderne porodice*;
- Milić Andjelka 1989: *Seoska žena u svetlu formalnih i neformalnih odnosa*, Zbornik matice srpske za društvene nauke, knj. 86–87;

- Milić Andjelka (1993): „Anti-moderna društvene svest u post-modernom okruženju“, *Sociološki pregled* 1–4
- Milić Andjelka 1993a: „Globalne promene i svakodnevni život“, u: *Društvene promene i položaj Roma*, SANU, Beograd;
- Milić Andjelka 1993b: „Women and Nationalism in Former YU“, in: N. Funk and M. Meuller (Eds): *Gender and Politics in former Eastern Europe and Soviet Union*, Routledge, Nenj York,;
- Milić Andjelka 1994: *Žene, politika, porodica*, IPS, Beograd;
- Milić Andjelka: „The way trough Patriarchal Heritage toward Women’s presence“, in: *Gender studies Toward Year 2000*, Athens Conference;
- Milić, Andjelka: (1996), Prikaz knjige autora Karla Kasera: „Familie und Vernjandtschaft auf dem Balkan. Analyse einer unter gehenden Kultur“, *Sociologija*, br. 4, Belgrade
- Milić, Andjelka (2001): *Sociologija porodice. Kritika i izazovi*, Beograd, Cigoja
- Milić, Andjelka (2002), Dobitnici i gubitnici uprocesu tranzicije iz ugla porodične svakodnevice 1991–2001, ur. Bolčić S. , Milić A.: *Srbija krajem milenijuma: razaranje društva, promene I svakodnevni život*, ISI FF, Beograd
- Milić, Andjelka (2004) „Transformacija porodice I domaćinstva – zastoj I strategija preživljavanja“, u: ur. Milić: *Društvena transformacija i straterije društvenih grupa: svakodnevica Srbije na početku trećeg milenijuma*, Beograd, ISI FF
- Milić, Andjelka (2004) „Stari I strategije porodičnog zbrinjavanja nege“, u: ur. Milić: *Društvena transformacija i straterije društvenih grupa: svakodnevica Srbije na početku trećeg milenijuma*, Beograd, ISI FF
- Milić Vojin 1978: *Sociološki metod*, Nolit, Beograd,
- Milićević Aleksandra 1990: *Mudre i oprezne*, članak u Nadi br. 386, novembar 24,;
- Mišel, Andre 1997, *Feminizam*, Beograd, XX vek,
- Mršević, Zorica (1997): *Incest između mita i stvarnosti*, Beograd: IKSI
- Muf, Šantal 1995 „Feminizam, principa gradjanstva I radikalna demokratska politika“, U, *Ženske studije*, 1, 138–154
- Nastasić, Petar (1998): *Alkoholizam i međugeneracijsko prenošenje*, Beograd: Tehnicss
- Nikolić-Ristanović, Vesna (1993): „Nasilje u braku: teorijski okvir i rezultati dosadašnjih istraživanja“, *Sociološki pregled*, br. 1–4
- Nikolić-Ristanović (1994) Vesna: „Nasilje nad ženama u uslovima rata i ekonomske krize“, *Sociološki pregled*, br. 3
- Nikolić-Ristanović i Milivojević (2000): „Viktimizacija žena nasiljem u porodici: uticaj socijalnih faktora vezanih za društvene promene i životnu dob“, *Temida*, mart

- Nikolić-Ristanović, Vesna (2000): „Nasilje nad ženama i kriminalitet žena: pregled dosadašnjih rezultata“, *Jugoslavenska revija za kriminologiju i krivično pravo*, IKSI: Udruženje za krivično pravo i kriminologiju, br.1–2;
- Nikolić-Ristanović, Vesna (2002): Porodično nasilje u Srbiji, Beograd: Viktimološko društvo/Prometej
- Papić Žarana 1989, *Sociologija i feminizam*, Beograd,
- Papić Žarana 1997, *Polnost i kultura. Telo i znanje u socijalnoj antropologiji*, Beograd, Nolit
- Papić Ž, Sklevicky L. (1983): *Antropologija žene*, Beograd, Prosveta
- Pateman, C. 2001 *Polni ugovor*, Beograd, Feministička 94
- Petovar, Ksenija 2003 *Urbana sociologija Naši gradovi između države i građanina*, Geografski fakultet, Arhitektonski fakultet, Institut za arhitekturu i urbanizam Beograd
- Pešić-Golubović Zagorka 1966: *Problemi savremene teorije ličnosti*, Beograd,
- Pešić-Golubović Zagorka 1970: *Porodica kao ljudska zajednica*, Beograd,
- Pešić-Golubović Zagorka 1972: *Čovek i njegov svet*, ,
- Pešić-Golubović Zagorka 1966: „Teorijsko-hipotetički okvir za istraživanje poropdice“, *Sociologija*, 3
- Pešić-Golubović Zagorka 1966: „Teorijsko-hipotetički okvir za istraživanje promena u strukturi porodice“, *Sociologija*, 8
- Pešić-Golubović Zagorka 1976: „Promene u strukturi porodice u Srbiji posmatrano u kontesktu društveno-kulturne sredine“, *Sociologija*, 3–4
- Radulović Dragan, 1985: „Sociologija i proučavanje društvenih devijacija“, *Sociologija* 3
- Radulović, Drenka, 2005 „Osobnosti i posledice psihopatskog nasilja u porodici“, u *Temida*, br. 1, str. 11–21
- Rajković, LJ. 2002 *Odlučivanje o radjanju*, ISI FF, Beograd
- Rihtman-Auguštin, Dunja 1984:; *Struktura tradicijskog mišljenja*, Naprijed, Zagreb
- Rihtman-Auguštin, Dunja (1985):; „Patrijarhalizam danas“, *Žena* 5–6
- Rosandić Ružica,;: *Ratništvo, patrijarhat, patrijarhalnost*;
- Rowbathom Sheila 1983: *Svest žene – svet muškarca*, Beograd,
- Rubin Gejl 1983: „Trgovina ženama“ u: Ž. Papić, L. Sklevitsky: *Antropologija žene*, Prosveta, Beograd,
- Ružičić, Svetlana (1992): *Nasilje u porodici: Istraživanje na uzorku iz evidencije Centra za socijalni rad u Čacku*, Filozofski fakultet u Beogradu, Odeljenje za sociologiju, odbranjen diplomski rad.
- Spasić Ivana 1991 „Etnometodologija i njeni metodi“, *Sociologija*, vol. XXXI-II, br.4 str 561–576
- Spasić Ivana (2004) *Sociologije svakodnevnog života*, ZUNS, Biblioteka Societas, Beograd

- Stepanović, Vesna: „Odnos roditelja prema muškoj i ženskoj deci u savremenoj porodici“, diplomski rad odbranjen na Odeljenju za sociologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, juna 1992, mentor mr Žarana Papić
- Stojanović Jovica (1988): *Silovanje*, Nikšić, Univerzitetska riječ,
- Sheila, Orthne 1983: „Žene spram muškaraca kao priroda spram kulture?“, U: Papić Žarana, Lidija: *Sklevitsky: Antropologija žene*, Prosveta, Beograd,
- Šušnjić, Djuro: *Ribari ljudskih duša: ideja manipulacije*, Plato, Beograd, 1997;
- Tomanović, Smiljka 1993: „Socijalizacija kao praksa socijalne reprodukcije u delima Entoni Gidensa i Pjera Burdjea“, *Sociološki preged*, , no 1–4, str. 303–315
- Tomanović-Mihajlović Smiljka 1997: *Detinjstvo u Rakovici*, Svakodnevni život dece u radničkoj porodici, ISI FF, Beograd,
- Trebješanini Žarko 1991: *Predstava o detetu u srpskoj kulturi*, SKZ, Beograd,
- Vlahović, Bojana (2000): „Dijagnostički problemi i dileme psihologa KPD-bolnice“, *Temida*, decembar
- Vujović, Sreten 1991: „Stanovanje I društvene nejednakosti“, u: Grupa autora: *Srbija krajem osamdesetih*, ISI FF, Beograd
- Vujović, Sreten 1995: Urbana svakodnevica devedesetih, u: Bolčić S.: *Društvene promene i svakodnevni život: Srbija početkom devedesetih*, ISI FF, Beograd,
- Vujović, Sreten 2002: Urbane promene u Srbiji, u: Bolčić, Milić: *Srbija krajem milenijuma*, ISI FF, Beograd,
- Wallerstein, Immanuel (1990): *Kapitalizam- istorijski sistem*, Titograd, CID
- Walker, L. (1977/78): „Battered Women and Learned Helplessness“, *Victimology*, 3–4
- Weininger, O. 1986: *Pol i karakter*, Književne novine, Beograd,
- Zaretski Eli 1974, *Kapitalizam porodica i lični život*. Časopis MUS, 5–6/74